

УКРАЇНСЬКИЙ ТРОЦЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ ТРОЦЬКИЙ

Тексти
Лева
Троцького
про Україну

Одеса
2013

УДК 94: 316.75 (477) «1917-1939» (091)
ББК 63 (4Укр) 61-72 д443

Т781 Троцький, Лев Давидович

Український Троцький. Тексти Лева Троцького про Україну: (зб. перекладів статей, виступів, промов та відозв з коментарями) / наук. ред. Д. М. Пілаш; літ. ред. С. П. Денисюк [та ін.]; перекл. з рос. А. А. Іщенко [та ін.]; Соціалістичне об'єднання «Ліва опозиція». – Одеса: БМБ, 2013. – 167 с. – з іл.

ISBN 978-966-413-416-0

У цьому томі зібрано статті, виступи, промови та відозви одного з провідників Жовтневої революції 1917 року Лева Троцького, присвячені ключовим подіям, що відбувалися в Україні в період з 1917 по 1939 роки: відносинам Української Центральної Ради і Ради Народних Комісарів Радянської Росії, Брестському миру, польсько-українській війні 1920 року, звільненню Криму від Врангеля, господарському та національному будівництву в перші роки радянської влади, голоду і репресіям 1930-х років, анексії Карпатської України фашистською Угорщиною, приєднанню Західної України до Радянської України, співробітництву Гітлера з українськими націонал-соціалістами. Деякі з текстів написані Троцьким у співавторстві з Володимиром Леніним, Григорієм Чичериним, Дмитром Курським та Юхимом Медведєвим.

Наведені матеріали переконливо свідчать, що інтернаціоналізм їхнього автора полягав саме у послідовній боротьбі за національне визволення всіх поневолених народів. До видання також включено тексти сучасних дослідників і послідовників Троцького, примітки.

Видано коштом соціалістичного об'єднання «Ліва опозиція», редакції журналу соціальної критики «Спільне», профспілки «Захист праці», а також за рахунок особистих пожертв Віталія Атанасова, Олега Верника, Андрія Іщенка, Дениса Катуніна, Бориса Пастуха та учасників 29-го міжнародного табору революційної молоді, який було організовано Об'єднаним секретаріатом Четвертого інтернаціоналу в Каталонії у серпні 2012 року.

ISBN 978-966-413-416-0

ДОСВІД ДВАДЦЯТИХ ТА ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ ІСТОРИЧНОЇ АМНЕЗІЇ

Маємо велику підозру, що двадцять років незалежності минули марно. Що й казати, якщо такої думки дійшов навіть один із авторитетних теоретиків державотворення Іван Дзюба. Результатом «розбудови держави» стала, за його словами, «нинішня моральна деградація суспільства, викликана не лише причинами світоглядного порядку, а деградацією соціальною, кричущою соціальною нерівністю і несправедливістю»¹.

Отож «покращення вже сьогодні» відчуваємо не лише в економіці та соціальній сфері, про сумне становище в яких не говорить хіба що лінивий. «Мерзость запустенія» охопила й галузь національно-культурну. Незалежна Україна є, дивується Дзюба, але й надалі продовжує діяти «парадокс тривання і поглиблення русифікації в українському суспільстві, яке нарешті вибороло власну державу... «ринок», мотивований лише бажанням якомога швидшого і якомога більшого зиску... виштовхує, «відторгає» українську мову й культуру»².

Отакої. Постає очевидне питання: чому тоді за Радянської України 20-х років, яку сьогоднішня «державницька» історіографія оголошує не посправжньому незалежною, «ширмою московського ярма», українізація була не тільки можливою, але й ефективною, а про «дійсно незалежну» Україну 90-х та 2000-х нічого такого сказати не можемо?

Недостатньо просто сказати, що ринкова, капіталістична модель української незалежності зазнала повного банкрутства (хоча це незаперечний факт). Адже тоді, на межі 20/30-х, національне відродження (те саме, розстріляне) було припинене зовсім не ринком. Йому поклало край бюрократичне переродження «національно-української», як називав її Винниченко, радянської влади. Так, звісно, наш капіталізм має злочинне походження і корумпований характер, але іншого нам і не світить. Хіба можна вимагати

1 Дзюба І., Виступ 5 квітня 2012 р. на відкритті Національного круглого столу «Місія інтелігенції та вільних людей України»

2 Дзюба І., Інтернаціоналізм і русифікація?, – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 330 с., стор. 33.

чогось іншого в покруча радянського чиновника й пострадянського бандита? Але як уникнути і капіталізму, і бюрократії – оце питання.

Маємо надію, що у пошуках відповіді стане в пригоді досвід і спадщина видатного українського революціонера Лева Троцького. Адже ігнорувати його – означає знову наступати на ті самі граблі. Йти на повідку в тих, хто оманю тягне нас до нового кола жорстоких експериментів – нібито в ім'я «правильного», людянішого ринку. Або тих, хто мріє силою загнати в царство порядку, в якому «національна еліта» навіть не приховуватиме свого диктаторського характеру, як це робить, скажімо, партія «Свобода».

Саме Троцький першим ґрунтовно й відверто поставив питання про бюрократичне переродження радянського ладу в своїй книзі «Зраджена революція, або Що таке СРСР і куди він прямує». Симптоматично, але її досі не перекладено українською... Читаючи його попередження про можливі наслідки реставрації капіталізму на теренах СРСР, можна тільки дивуватися, як точно передбачив він у своєму далекому 1938 році основні тренди останніх двох десятиліть. І жодної містики в цьому немає – тільки холодний, тверезий аналіз.

Безперечно, Троцький був не першим, хто постулював неподільність соціального та національного в боротьбі за українське відродження. Але він виявився останнім з провідників Жовтневої революції, голос якого й далі лунав на користь волі України аж до самої його загибелі від руки агента сталінського режиму в 1940 році. Ще перед Другою світовою війною Троцький стверджував, що незалежність України, її право на самоврядування, урочисто проголошені сталінськими конституціями, перетворились на фікцію. Чи не те саме ми спостерігаємо сьогодні? Чи не є воля, соборність, незалежність – усі ці улюблені патріотами поняття – всього лише хиткими фантомами? До такої оцінки схиляються далеко не тільки високочолі інтелектуали на кшталт І.Дзюби.

Опитування суспільної думки переконливо свідчать: більшість громадян упевнені, що після здобуття формальної незалежності у 1991 році ситуація в країні досі не покращилася – у жодній сфері. На їхній погляд, знизилася й далі знижуються рівень культури, рівень життя й соціальної захищеності, погіршилася й далі погіршується економічна ситуація; натомість невпинно зростають злочинність і корупція. Тоді, на світанку незалежності, багато говорили про демократію (мовляв, так, ми бідні, але ж вільні!), – та сьогодні через двадцять років навіть динаміку рівня демократії після оголошення незалежності оцінюють негативно³.

3 Дослідження Центру Разумкова http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=480

Вільним українське суспільство сьогодні вважають лише 19% громадян. Натомість, більшість (77%) переконана, що за наявного суспільного ладу повна свобода неможлива в принципі⁴.

Соборність України поставлена під сумнів розколом між Сходом і Заходом, який відчувають 70% донеччан та більшість львів'ян⁵. 68% мешканців Сходу вважають погляди жителів Заходу небезпечними для територіальної цілісності України. У відповідь, 59% «западенців» переконані, що погляди східняків гальмують процес розбудови в Україні омріяної сучасної європейської держави.

Хворобливі ілюзії щодо **незалежності** України загострюються у громадян хіба що раз на п'ять-шість років, у перші дні після президентських виборів. Наприклад, коли 2004 року головою держави було обрано Віктора Ющенка, таких пацієнтів було на 12% більше, ніж скептиків. Нині якщо не всі, то принаймні переважна більшість громадян, як на Сході, так і на Заході — вилікувалася від цієї небезпечної мари⁶.

Наприкінці 30-х Троцький висунув гасло: «За вільну, соборну та незалежну Радянську Україну!». Це гасло лишається нереалізованим дотепер. Отже, це й наше актуальне гасло.

«Ліва опозиція» // gaslo.info

4 Соцопитування Research&Branding Group у період з 20 по 31 березня 2011 року. <http://www.pravda.com.ua/news/2011/05/11/6184771/>

5 Соціологічне дослідження «Україна – Схід-Захід: єдність в різноманітності» Research & Branding (Київ), DIAC (Донецьк) та УФ «Громадська думка» (Львів) у період з 9 до 15 березня 2010 року. http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?lvivrzquoyani_y_donechchani_pozitivno_stavlyatsya_odni_do_odnih_sotsopituvannya&objectId=1099681

6 Дослідження Центру Разумкова http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=323

Статті та промови Лева Троцького, запропоновані у цьому збірнику, стосуються двох критичних моментів в історії не лише України, а й світу загалом: революції та громадянської війни 1917–21 рр., а також початку Другої світової війни. Сам Троцький у своїй діяльності не розглядав Україну як самостійну арену революційної боротьби. Натомість він присвятив себе «загальноросійському» революційному руху, провівши в еміграції строк не менший, ніж у самій царській Росії. Однак він боровся передусім за справу інтернаціональної соціальної революції, вважаючи, що така відстала країна з недорозвинутими капіталістичними відносинами, як Росія, зможе збудувати соціалістичний лад тільки в рамках ширшого революційного процесу, який охопить передові капіталістичні держави того часу.

Проте сталося так, що на початку 1917 року саме царська Росія виявилася першою імперіалістичною державою Європи, котра впала під тягарем світової війни і поринула у революцію, з якої розпочнеться далекосяжна революційна криза, котра охопить і решту європейських країн, втягнутих у війну. Завдяки краху Російської імперії її робітникам та селянам невдовзі випало на долю відіграти провідну роль у цій міжнародній драмі. У 1917 р. жоден член Російської соціал-демократичної робітничої партії, незалежно від його спрямування – більшовик чи меншовик, – не вірив у можливість перемоги революції *в окремо взятій Росії*. Успіх російської революції видавався реальним лише за умов, що вона буде підхоплена народами більш розвинутих капіталістичних країн. Шлях революції 1917 року на Захід пролягав і через територію України. Тому в контексті цієї ширшої, інтернаціональної стратегії, спільної для Троцького та його товаришів з кола інших європейських революціонерів, нам і слід розглядати його статті та виступи стосовно України у період 1917–22 рр.

Що ми в них побачимо? По-перше, Троцький поділяв ленінську концепцію революції як докорінно соціальної за природою та пріоритетами, завданням якої повинні підпорядковуватися інші питання (зокрема, національне самовизначення). По-друге, Троцький, знову ж таки як і Ленін, розрізняв право націй на самовизначення та підтримку кожного конкретного національного уряду, котрий виступав за це самовизначення. Дотри-

мання двох цих положень дозволило Троцькому, з одного боку, допустити участь у переговорах у Брест-Литовську в 1918 році обох ворогуючих урядів Української народної республіки (Генерального Секретаріату Центральної Ради і Народного Секретаріату Українського Виконавчого Комітету), а з іншого – одночасно наголосити представникам Центральних держав (країн Четверного союзу), що сепаратний мирний договір із якимось із урядів України неможливий без одночасного укладення угоди із Радою Народних Комісарів Радянської Росії.

Документи, наведені у збірнику, дозволяють припустити, що Троцький розумів національне питання в Україні як проблему, що стосувалася головно селянства. Оскільки селянство становило переважну більшість українського суспільства, будь-який міський політичний рух, який розраховував на взяття політичної влади, повинен був поважати і брати до уваги як мову та культуру селян, так і їхні соціальні вимоги.

Мова Троцького, при всіх її нюансах та дипломатичності, видає люксембургістську концепцію про культурну вищість міста над селянською культурою, а також недовіру до селянства, у якому вбачається сприятливе середовище для розвитку капіталістичних відносин. Троцький твердив членам більшовицької партії, що міському (здебільшого російському) робітничому класу слід очолити своїх відсталих українських братів та сестер на селі. Подібні формулювання показують, що його тогочасне розуміння національного питання та відповідної стратегії соціал-демократів щодо останнього були в цілому запозичені від Леніна та Сталіна, а також від Рози Люксембург.

Як і решта більшовицьких лідерів, Троцький не побачив у 1917 році особливості української революції у тих органічних зв'язках, що були встановлені між робітниками міста та селянами через посередництво революційного руху солдатів – переважно вчорашніх селян у військовій уніформі, які були розквартировані у міських гарнізонах або відправлені на фронт. Саме солдатський рух дозволив Центральній Раді здобути владу у листопаді 1917 року. А вже протягом громадянської війни селянська повстанська «жакерія» перетворилася тут на провідну соціальну та військову силу (хоча й виявилася неспроможною встановити власне державне утворення). В умовах, коли соціальна та політична вага робітничого класу міста зменшилася, протягом 1918 та 1919 рр. долю політичних режимів, які базувалися у містах, вирішували саме озброєні селянські загони, які виникали на теренах всієї України. Вони приводили їх до влади з надією, що ті підтримають селянські вимоги землі та самоуправління, і скидали, коли цих вимог не виконували. Нерозуміння такої динаміки в Україні у роки громадянської війни стало очевидним, коли у травні 1919 року на засіданні Всеукраїнського ЦВК, яке від-

бувалося в Києві, Троцький підкреслив, що «Радянська влада утвердилася й почуває себе міцнішою, ніж будь-коли».

Троцький зробив цю гучну публічну заяву в той час, коли становище більшовиків в Україні було доволі скрутним, у такий спосіб відмовившись визнавати серйозність ситуації. У той самий час селянські повстання поширювалися територією України, яка номінально перебувала під контролем Червоної Армії.

Ці повстання проникали і до лав самої Червоної Армії, призводячи до дезертирства селянських армій під командуванням Махна, Григор'єва та багатьох інших отаманів, а також партизанських загонів боротьбистів. Подібні випадки дезертирства так сильно підірвали фронти Червоної Армії проти Денікіна на півдні та Петлюри на заході, що у липні 1919 року уряд Християна Раковського був змушений залишити Україну через кордон Радянської Росії.

Як вплинули труднощі більшовиків у консолідації радянської влади в Україні на потенційне поширення революції 1917 р. на Центральну Європу? У цьому збірнику можна знайти блискучі полемічні статті Троцького проти тих, хто блокував шлях Червоної Армії на захід: Симона Петлюри, Юзефа Пілсудського, британців та французів, які надавали їм підтримку. У листопаді 1921 р. Троцький зробив рідкісне визнання, що «Радянська влада в Україні трималася (і трималася доволі непевно) головним чином завдяки владі Москви, великоруських комуністів та російської Червоної Армії» (цит. за Yuri Borys, *The Russian Communist Party and the Sovietisation of Ukraine*, Stockholm, 1960, р. 281). Якби міський робітничий рух не виявився у 1919 р. розпорошеним внаслідок внутрішніх розколів, а також встановив міцний союз із селянством України, то й наслідки революції для всієї Європи були б кардинально іншими.

Важко пояснити і те, чому в некролозі Миколи Скрипника, який включено у цей збірник, Троцький не зупиняється на тих гнітючих репресіях, що охопили Комуністичну партію (більшовиків) України, починаючи з 1929 р., і на голоді 1932–33 рр. Троцький вирішив зобразити Скрипника як жертву сталіністської системи, яку він (Скрипник) сам і допоміг створити, але залишив поза увагою злочини сталінізму, які Скрипник бачив на власні очі і які зрештою довели його до самогубства.

Українське питання знову вийшло на перший план міжнародної політики у переддень Другої світової війни. Троцький піднімає його у декількох статтях, опублікованих у 1939 році. У них він наголошує, що українське питання займає центральне місце у будь-якій потенційній інтернаціоналістичній революційній відповіді на загрозу війни, що насувалася. Український народ був розділений між чотирма державами, що стояли на шляху Гітлера

на схід – Польщею, Румунією, Угорщиною та власне Радянським Союзом. Троцький дійшов висновку, що об'єднання цих чотирьох частин у єдину незалежну українську державу робітників та селян сприятиме просуванню справи інтернаціонального соціалізму більше, ніж захист територіальної цілісності Радянського Союзу у будь-якій формі.

Цей помітний відхід автора від оцінки ролі України, яка давалася ним у 1917–21 рр., без сумніву, був викликаний суттєвими змінами у міжнародній ситуації, що відбулися за минулі роки – передусім, підйомом сталінізму та фашизму. Троцький залишається вірним властивому йому підходу, за яким *міжнародне* становище мислиться стратегічно як невід'ємний контекст для розробки локальної стратегії для певної країни. Посилення сталіністської диктатури в Радянському Союзі та в Комуністичному Інтернаціоналі змусило Троцького менш оптимістично оцінювати те, наскільки у СРСР збереглися революційні здобутки періоду 1917–21 рр. Посилення фашизму в Європі, все очевидніші експансіоністські зазіхання нацистської Німеччини на схід, вразливість державних режимів у Центрально-Східній Європі – все це підштовхувало його до думки про неминучість битви за Україну. Тому він чітко і недвозначно висловив точку зору, що інтересам робітників та селян України, як і міжнародного робітничого класу в цілому, краще всього відповідає незалежність України від кожного з таборів. Для Троцького незалежність України була тим єдиним шляхом, у який можна було попередити катастрофу 1939 року, хоч більшості його сучасників така перспектива могла видаватися на той момент абсолютно нереалістичною.

Марко Бойцун

Передмова

У книзі зібрано публіцистичні роботи Лева Давидовича Троцького (статті, виступи, промови, відозви), які стосуються ключових подій, що розгорталися в Україні в період з 1917 по 1939 роки: відносин Центральної Ради і Ради Народних Комісарів (РНК) Радянської Росії, Брестського миру, польсько-української війни 1920 року, звільнення Криму від військ Врангеля, господарського і національного будівництва в перші роки радянської влади, голоду і репресій 1930-х років, анексії Карпатської України хортистською Угорщиною, приєднання Західної України до Радянської України, співробітництва Гітлера з українськими націонал-соціалістами. Ці публікації повністю руйнують стереотипи, нав'язані українськими науковцями, які пристрасно переписували історію України після розпаду Радянського Союзу для обґрунтування того, що Радянська Росія загалом і Л. Троцький особисто з самого початку Жовтневої революції виступали проти української незалежності, а після встановлення радянської влади в Україні тільки те й робили, що нищили все українське. При цьому Сталіна і Троцького вони зображували як братів-близнюків, стверджуючи, що те, що не встиг зробити з Україною Л. Троцький, Сталін лише завершив.

Книга відкривається циклом статей, присвячених відносинам Радянської Росії і Української Народної Республіки у перші пореволюційні місяці.

У **відповіді, підготованій на запит делегації II Всеросійського з'їзду селянських депутатів і оголошеній 7 грудня 1917 року**, Л. Троцький спростовує тезу про вихідну ворожість Радянської Росії самовизначенню Української Народної Республіки (УНР), і наводиться низка заходів з боку РНК, спрямованих на недопущення будь-яких конфліктів із військами Центральної Ради. Головною причиною конфлікту між РНК і Центральною Радою Л. Троцький називає те, що остання систематично порушувала нейтралітет у відносинах сторін, якого обіцяла дотримуватись. Ці порушення виявилися в наданні транзитного коридору українською територією російським контрреволюційним частинам, які збиралися в отамана Каледіна на Дону для підготовки нового походу проти Радянської Росії. Під час переговорів із російською радянською делегацією, свідчить Л. Троцький, представники Центральної Ради не заперечували цього факту, а подавали його як підтрим-

ку національного самовизначення козацького Дону. Схожу аргументацію наводила українська влада часів президента Кучми, запевняючи, що вітчизняний військовий підрозділ було відправлено до Іраку не для участі у війні на боці США і НАТО, а для захисту іракського народу від можливих наслідків застосування його владою очікуваної хімічної і міфічної ядерної зброї.

Таким чином, у цій публікації вперше наводиться зізнання представників української делегації в свідомому провокуванні Центральною Радою конфлікту з Радянською Росією. Однак, не зважаючи на провокативні дії Центральної Ради, РНК визнавала й надалі незалежність української держави доти, доки представники Центральної Ради не вступили у Брест-Литовську в таємні переговори з країнами Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина) про введення окупаційних військ в Україну. Про це свідчить **виступ Л. Троцького під час дебатов щодо Декларації уповноважених Народним Секретаріатом Українського Виконавчого Комітету (УВК) на Пленарному засіданні мирної конференції 1 лютого 1918 року**. Із самого початку конференції делегація Радянської Росії визнала українську делегацію Центральної Ради представником самостійної держави у переговорному процесі, на противагу представникам країн Четверного союзу, які відкладали її визнання до підписання мирного договору з Росією.

Свою позицію російська делегація на чолі з Л. Троцьким не змінила навіть тоді, коли у Харкові делегатами українських Рад було проголошено Українську Радянську Республіку («Радянську УНР»), уряд якої також претендував на представництво інтересів України на мирних переговорах у Бресті. Після рішення III Всеросійського з'їзду Рад (у якому взяли участь представники українських Рад), коли Радянську Росію було оголошено федеративною республікою, а Україну – її складовою частиною, до складу російської делегації на мирних переговорах у Бресті було включено українську радянську делегацію на чолі з головою УВК Юхимом Медведєвим. Попри створення паралельної української делегації, Л. Троцький як голова делегації Радянської Росії не заперечував проти самостійної участі у переговорах представників Центральної Ради, проте зауважив, що визнаватиме лише ті її угоди з країнами Четверного союзу, які отримають визнання і делегації Радянської Росії.

Мотивуючи зміну позиції російської делегації, Л. Троцький посилався на незавершеність процесу самовизначення України, свідченням чого були як затримки із визнанням незалежності України державами Четверного союзу, так і невизначеність українських кордонів. Натомість делегація Центральної Ради виступила проти права української радянської делегації також представляти Україну, засудивши підтримку її з боку делегатів Радянської Росії. Тим самим вона продемонструвала подвійну логіку: визнавати самовизна-

чення територіальної частини Радянської Росії, зокрема Дону (Області Війська Донського), Центральна Рада має право, а Радянська Росія такого права щодо територіальної частини УНР, зокрема Слобожанщини, мати не повинна. Оголосивши про відмову від участі в Республіканській Російській Федерації, Центральна Рада закликала країни Четверного союзу визнати її абсолютно самостійною і незалежною державою. Тільки після цього конфлікту представник делегацій Центральних держав зробив заяву про визнання УНР вільною суверенною державою.

Однак навіть це визнання не припускало розгляду на конференції загальноукраїнського питання про статус інших окупованих українських земель, оскільки проти цього виступала делегація Австро-Угорщини. Цю проблему поставила у свій Декларації тільки українська радянська делегація на чолі з Медведевим. Вказану декларацію підтримав і представник російського радянського уряду Л. Троцький, який ствердно відповів, що несе за неї повну відповідальність. У ній йшлося, що Народний Секретаріат (радянський уряд України) прагне до того, аби увесь український народ, що населяє Україну, Галичину, Буковину та Угорщину, міг би жити як одне ціле. Питання про подальше державне становище України пропонувалося розв'язати шляхом вільного голосування всього об'єднаного українського народу, чому мало передувати виведення іноземних військ.

Узагальнюючи свою позицію щодо визнання незалежності української держави, Л. Троцький заявив, що її не слід ототожнювати з визнанням українського уряду. Самостійність держави, наголосив він, залишатиметься навіть тоді, коли уряд втратить своє визнання, як це трапилося з Центральною Радою, на зміну якій прийшов Народний Секретаріат. При цьому Л. Троцький відзначив таку історичну закономірність у національному питанні: зі ствердженням радянської влади сепаратистські тенденції найбільше виявляють ті класи і групи населення, які до революції були носіями найнещаднішого імперського централізму – поміщицькі верхи козацтва. Сепаратизм був для них обороною власних привілеїв від радянської влади, тоді як в основі боротьби радянської влади проти цього сепаратизму лежала не ворожість до національного самовизначення України, а ворожість до наміру її правлячих кіл відновити ті самі старі поміщицькі порядки, модернізовані на буржуазний лад, за допомогою окупаційних військ.

У промові, виголошеній на засіданні Всеукраїнського ЦВК у Києві 19 травня 1919 року, Л. Троцький згадує, що саме того дня, коли за спиною робітників і селян України голова делегації Центральної Ради Всеволод Голубович домовився з Гогенцоллернами і Габсбургами про окупацію України, війська українських Рад захопили Київ. У цій промові він розвінчує ще один стереотип, закладений тодішніми українськими істориками, про те, що Київ

нібито було повернуто силами «інородців» (китайців, латишів) і найманців («небувало високооплачуваних» петроградських робітників). Коли радянські війська зайняли Київ, згадує Троцький, «наші полки не брали або майже не брали участі у цій справі». Звільнення України було справою робітників та революційної частини селян України, які, просуваючись із півночі на південь, впродовж 2-3-х місяців очистили величезну територію. Захоплення Харкова, Катеринослава, Києва та Одеси він називає однією з найяскравіших сторінок історії революційного руху. *Сьогоднішні українські історики для спростування цього факту висувають нові аргументи: війська були іноземні, тому що солдати та їхні командири були російськомовні і вбивали україномовних мешканців. Тому навіть розстріляні січовими стрільцями робітники українського заводу «Арсенал» для них не український народ, а «п'ята колона», бо переважно російськомовна (хоча у лавах повсталих пліч-о-пліч булися робітники-українці, поляки, євреї, росіяни, котрих підтримала ще й низка українізованих частин).*

Саме тому, що перемогу над контрреволюційною буржуазією в Україні було здобуто не силами постійної армії, а завдяки стихійному пориву революційних робітників і селян, Л. Троцький і називає будівництво Червоної Армії найпершим завданням робітничо-селянської влади України. Основною перешкодою йому тоді видавалось повстанство. Після обов'язкової і позитивної ролі, яку воно відіграло в епоху революційного руху і боротьби за радянську владу, після того, як влада закріпилася в руках робітників і селян, повстанство зробилося реакційним, ставши осередком контрреволюційних заколотів. Аналізуючи повстанство, Л. Троцький не зводить його виключно до збройних виступів на зразок повстання Григор'єва, а розглядає як соціальне явище – григор'євщину. Соціальну основу повстанства він вбачає у дрібнобуржуазних верствах населення, яким властивий індивідуалізм: зокрема, в упередженій частині інтелігенції і заможному селянстві. При цьому він виявляє глибоку обізнаність у силі й організованості куркульських елементів в Україні.

Розуміючи, що одним силовим придушенням контрреволюційних заколотів повстанство не подолати, Л. Троцький закликає робітників до проведення копіткої роз'яснювальної роботи серед сільських бідняків і середняків, щоби вирвати їх з-під впливу куркульських елементів і об'єднати довкола себе. Оскільки, крім відсталості й темноти селян, за куркулів агітувало й те, що місто поки ще не могло практично нічого дати селу в обмін на отримувані звідти продукти, Л. Троцький пропонує пояснювати селянам, що за будь-якого іншого уряду їм було б удвадцяті гірше, бо радянська влада передовсім брала від кулака і лише потім від середняка, тоді як за буржуазних і поміщицьких урядів усе відбувалося навпаки. Але, віддаючи належне

роз'яснювальній роботі у боротьбі з повстанством, він був переконаний: доки селянин і навіть робітничий клас не відчують, що радянська влада покращує умови їхнього існування, боротьба з куркульськими впливами буде важкою.

Подолання повстанства Л. Троцький розглядає як необхідну передумову для забезпечення можливостей не тільки внутрішньої розбудови Червоної Армії, а й боротьби з зовнішніми ворогами. Та самого лише цього було б недостатньо. На його думку, потреби захисту західних кордонів України та Російської Федеративної Республіки від військ Антанти, білих армій Денікіна і Краснова, вимагають, поряд зі створенням постійної української радянської армії, об'єднання військових ресурсів, командування і дій армій радянських республік. Радянські Росія, Україна, Латвія, говорить він, мають об'єднатися у воєнному плані та стати спільною твердиною світової революції. Така єдність, зауважує Л. Троцький, не означатиме посягання на незалежність України, бо радянський режим надає кожному народові повне право на самовизначення, яке, втім, не означає відмови від централізації. Для того, щоб українці могли розвивати свою мову і культуру, мати свої школи і видання, зовсім не обов'язково розділяти дії дивізій і полків за національною ознакою, адже вони є частинами однієї армії праці. Тому Л. Троцький завершує свою промову закликом «Хай живе Українська Радянська Республіка!».

У низці робіт Л. Троцький аналізує події, пов'язані з нападом панської Польщі на Радянську Україну 23 квітня 1920 року. У статті **«За Радянську Україну» (1920)** він розкриває пружини цієї польсько-української війни: бажання польських поміщиків повернути собі землі й цукрові заводи на Волині, Поділлі й Київщині; відкинення Пілсудським мирних пропозицій радянського уряду напередодні війни; зрадництво національних вождів в особі Петлюри. Л. Троцький говорить про те, що Пілсудський, голова польської держави і верховний головнокомандувач польських військ, як ставленик польських панів своїм розбійницьким походом на Україну прагнув задовольнити їхні класові апетити, а для того, щоб приховати свої грабіжницькі наміри, видав його за допомогу українським визвольним змаганням. Для більшої правдоподібності він узяв із собою до обозу колишнього голову Директорії УНР Симона Петлюру, який мав уособлювати ті самі змагання.

На прикладі біографії Петлюри Л. Троцький розкриває феномен зрадництва українських політиків, які уявляли себе незалежними правителями, а насправді виявилися маріонетками окупантів. У біографії Петлюри він виокремлює три глави, кожна з яких відрізняється лише господарями, яким продавав Україну цей вояка і патріот. У грудні 1917 року, коли трудящі класи проголосили радянську владу, Петлюра запросив на підтримку поваленої Центральної Ради австро-німецькі війська. Коли після Листопадової револю-

ції 1918 року владу кайзера в Німеччині (і гетьмана в Україні) було скинуто, він звернувся по допомогу до англо-французьких військ, щоб утвердити владу Директорії. Нарешті, коли з півдня України вибили і цих окупантів, Петлюра знайшов прихисток в армії білополяків, пообіцявши їм Західну Україну. Тим самим шляхом пішов і гетьман Скоропадський, на якого австро-німецькі окупанти поміняли Центральну Раду з Петлюрою. Таким чином, і Центральна Рада, і Гетьманщина, і Директорія в роки громадянської війни спиралися передовсім на багнети окупантів.

Тож у президентів сучасної незалежної України були гарні вчителі. Недарма, щоб примирити під час президентських виборів 2004 року кандидатів Ющенка і Януковича, запросили саме польського президента Квасьневського. Попередники навчили їх і торгувати українською землею: Кучму – з Молдовою, Ющенка – з Румунією.

У статті **«Київ у руках польських панів» (1920)** Л. Троцький спростовує розписані у буржуазній і націоналістичній пресі відвагу і подвиги армії Пілсудського при захопленні нинішньої української столиці. Серед причин її швидкої, уже по двох тижнях війни, капітуляції він називає такі: потрійна перевага білополяків у військах; скутість радянських військ на Східному, Південному і Північному фронтах; зрада двох з трьох галицьких бригад, що влилися до Червоної Армії, а потім перейшли на бік ворога; повстанські заколоти на Правобережній Україні; прикриття зовнішньої агресії Польщі мирними переговорами її уряду. Водночас Л. Троцький вірить, що ворога буде розбито, бо кожен успіх контрреволюції подесятерєє сили Червоної Армії, про що свідчить зростання кількості добровольців, котрі поповнювали її лави, і перемога над Колчаком і Денікіним. Наступ радянських військ на Польшу буде, на його переконання, не тільки власним визволенням українського народу, а й допомогою польським робітникам і селянам у поваленні шляхетського ярма.

В іншій своїй статті, присвяченій польсько-українській війні 1920 року, Л. Троцький викриває її покровителів, якими стали країни Антанти, насамперед Велика Британія, й контрольована ними Ліга Націй. *Коли читаєш цю статтю, мимохіть проводиш паралель із нинішнім світовим порядком, у якому попередніх акторів замінили США і Організація Об'єднаних Націй, під егідою якої глобальний гегемон розв'язав не одну імперіалістичну війну в XX і XXI століттях у різних куточках світу.*

Формулюючи своє ставлення до пропозицій Великої Британії і Ліги Націй щодо припинення польсько-української війни, Л. Троцький остерігається довіряти тим, хто, розпаливши громадянську війну всередині країни, обіцяє припинити імперіалістичну агресію за її межами. У **відозві Раднаркому «Робітникам, селянам й усім чесним громадянам Радянської**

Росії та Радянської України» від 21 липня 1920 року він стверджує, що Англія спровокувала цю війну і відповідальна за неї. Прикриваючись мирними перемовинами, вона усіляко сприяла Польщі у воєнному постачанні, бойовому спорядженні і грошах. До того ж англійці енергійно працювали і над озброєнням армії барона Врангеля. Коли обидва походи захлинулися, вони всіляко намагалися врятувати війська білополяків і білогвардійців, пропонуючи своє посередництво у мирних переговорах із Радянською Росією. Саме через цю обставину, пояснює Л. Троцький, РНК відкинула пропозицію англійського уряду від 11 липня 1920 року в обмін на відхід польських військ за кордон, запропонований на мирній конференції у грудні (знаменита «лінія Керзона»), зупинити війну з Польщею і доправити до Лондона своїх представників для мирних переговорів.

Л. Троцький також вважає недоречними будь-які апеляції до Ліги Націй, яка також несе відповідальність за польсько-українську війну 1920 року, адже до складу цієї організації входили і країни-агресори (Польща, яка напала на Україну, та Японія, яка окупувала Далекосхідну Республіку), і країни, які активно підбурювали їх до агресії (Франція та Британія). Коли панська Польща напала на Радянську Україну та захопила значну її частину, Ліга Націй мовчала у відповідь на запит Радянської Росії, заговоривши про посередництво у мирних переговорах лише тоді, коли Червона Армія перейшла у наступ на Варшаву. Все це вказує на те, що посередництво Лондона і Ліги Націй має лише одну мету – врятувати армії Пілсудського та Врангеля від повного розгрому, дати їм можливість переформуватися і розпочати нові походи.

Разом із тим, запевняє Л. Троцький, відмова радянського уряду від посередництва Ліги Націй у польсько-українській війні 1920 року зовсім не означає посягання на незалежність польської держави і недоторканість її території, бо Радянська Росія не раз пропонувала їй мир. Навпаки, він вважає, що без такого посередництва мирні відносини між Росією і Польщею будуть встановлені набагато швидше, якщо остання сама напряму звернеться до РНК із такою пропозицією. Для доказу він наводить приклад Естонії, Грузії та Литви, з якими мир було укладено без посередництва Ліги Націй, незважаючи на те, що при владі в них перебували буржуазні уряди. Такі ж переговори на той час проводилися з Фінляндією, Латвією, Вірменією і найближчим часом мали розпочатись із Румунією, яку проти Радянської Росії підбурювала Франція.

Л. Троцький вважає, що відмова від такого посередництва – в інтересах не тільки радянських республік, а й трудящих усього світу. Він висловлює сподівання, що справжні кордони Польщі буде встановлено значно правильніше, ніж це було зроблено імперіалістичними державами (наприклад, в

районі Холмщини), і вони відповідатимуть інтересам польського народу. Але для того, щоб польський народ отримав чесний мир і кордони, необхідно, щоб польські робітники й селяни позбулися своїх капіталістів і поміщиків. У зв'язку з цим Л. Троцький говорить про готовність робітничо-селянської Червоної Армії допомогти польським трудящим у цій справі, завершуючи свій виступ закликом «Хай живе вільна, братська, робітничо-селянська Польща в широких, справедливих кордонах!». *Отже, тут ми маємо справу з розвінчуванням ще одного міфу українських істориків про те, що Червона Армія не визволяла Україну від Пілсудського, а йшла загарбувати Польщу, щоб приєднати її до радянської імперії разом з Україною.*

Заперечуючи посередництво Англії і Ліги Націй у мирних переговорах із панською Польщею, Л. Троцький не відмовляється від переговорів з ними. На його думку, в інтересах економічного розвитку радянських держав доводиться вступати в торговельні взаємини навіть із капіталістичними людоедерами. Але навіть за такої умови трудящим масам різних країн не слід довіряти буржуазним урядам у тому, що ті можуть бути щирими рятівниками малих народів й замирювачами громадянських воєн. Визнаючи об'єктивну необхідність отримання з-за кордону технічного обладнання для шахт і металургійних заводів, щоб запустити виробництво, він, однак, головне сподівання покладає на працю звільнених від поміщицької і буржуазної експлуатації робітників і селян.

Питанню відновлення народного господарства України після кількох років громадянської війни та агресії імперіалістичних держав проти Радянської України присвячена промова Л. Троцького **«Увага до Донбасу», виголошена на конференції Комуністичної партії (більшовиків) України 26 листопада 1920 року**. Привітавши делегатів армій обох українських фронтів, він наголосив, що після остаточного розгрому Врангеля і звільнення Криму першочерговим завданням стає подолання господарської розрухи. З огляду соціалістичної перспективи в Україні й усьому світі трудящі маси мають право дивитися на радянську владу крізь призму покращення свого становища. Тільки тоді, коли не буде більше голоду, зайднів, невігластва й епідемій, можна буде говорити про остаточне визволення робітничо-селянської України.

На лінії господарської боротьби в особливо важкому становищі перебував вугільний фронт, а з-поміж його ділянок – Донецький басейн. Відвідавши його напередодні конференції, Л. Троцький побачив, що він дає мізерно мало вугілля – недостатньо, щоб змусити заводи, фабрики і залізниці Радянської України запрацювати і нарощувати виробництво. На його думку, це пояснювалося перш за все важким продовольчим становищем донецьких робітників. Тому він ставить перед Наркомпродом, який вже довів свою здатність нагодувати Червону Армію, завдання зробити Донецьку губернію ситою, взутою й одягнутою.

Він також пропонує провести цілу низку організаційних реформ у донецькому управлінні – переселити до одного центру (міста Бахмут, нині Артемівськ) всі донецькі органи: радянські, вугільні, виробничі, політичні, професійні, щоб тримати в одних руках вуглевидобуток. У першу чергу він підтримує ініціативу Власа Чубаря про зміцнення професійно-виробничих спілок і, насамперед, посилення спілки гірників, яка має оволодіти апаратом вугільної промисловості. Разом із ЦК української партії і Раднаркомом профспілка має знайти в різних галузях необхідних для вуглевидобутку працівників, організаторів і адміністраторів, підпорядкувавши їх пролетарській дисципліні. Зміцнена і потужна професійна спілка гірників має забезпечити для них нормальні умови праці і контролювати увесь виробничий апарат.

Таким чином, вказана промова Л. Троцького, у якій він ставить за мету піднесення над Радянською Україною червоного прапора достатку, просвіти і розвитку ініціативи профспілок, є наочним спростуванням приписуваних йому ідей мілітаризації праці й одержавлення організацій трудящих. За мілітаризованою лексикою, зумовленою роками громадянської війни, критики не розгледіли робітничу програму побудови заможного, щасливого і мирного життя радянських людей, запропоновану Л. Троцьким.

У своїй доповіді **«Завдання XII З'їзду РКП», виголошеній на засіданні VII партійної конференції КП(б)У 5 квітня 1923 року** у Харкові, Л. Троцький головну увагу приділяє національному питанню. Пояснюючи, чому його було порушено на 6-му році існування радянського революційного проекту, він згадує, що перед своєю хворобою Володимир Ілліч Ленін неодноразово вказував, що у ньому, як і в питанні селянства, було нараблено дуже багато помилок. Неуважне ставлення до них несе в собі загрозу для нового ладу, оскільки створює ґрунт для контрреволюції.

Порушення цих питань, говорить Л. Троцький, зовсім не означає відступу від революційної програми, для якої соціальне, а не національне і не селянське питання, залишиться визначальним, проте останні мають бути узгоджені з завданням соціалістичного будівництва. Якщо відбудеться непорозуміння і розрив між пролетаріатом і селянством, а буржуазним партіям вдасться осідлати селянство, відновиться громадянська війна. Якщо ж невдоволення селянства набуде забарвлення національною ідеологією і психологією, воно буде у сто разів небезпечніше і загрожуватиме ліквідацією радянського режиму, бо селянство, яке не належить до панівної нації, звикло бачити в державному апараті владу національних пригноблювачів.

Але Л. Троцький не вважає національний чинник тільки контрреволюційним. При правильному підході до нього той може стати потужною революційною силою. Л. Троцький наводить приклад, коли під час Першої світової війни, а також іноземної інтервенції проти радянської держави,

цим динамітом скористалася буржуазія Заходу, мобілізувавши власний пролетаріат нібито на захист «національних інтересів», а насправді у своїх імперіалістичних цілях. На противагу цьому, національна боротьба на Сході (Індія, Китай) дала колосальний революційний ефект у боротьбі проти імперіалізму. Навчитись використовувати його є завданням європейського пролетаріату.

Щоб спрямувати національний рух у революційному напрямку, переконаний Л. Троцький, для радянської влади конче потрібно забезпечити не лише політичний і господарський зв'язок пролетаріату з селянством, а й зв'язок національний. А це означає, що слід подумати про мову, школу і культуру кожного народу. Радянська влада ще не розв'язала національного питання, але вона створила революційні передумови для цього, зруйнувавши тюрму народів і ліквідувавши національну нерівність. Та самого лише проголошення національного рівноправ'я недостатньо для перемоги соціалізму, слід на ділі втілити його для колись пригнічених народів.

Національні потреби, вважає Л. Троцький, також повинні знайти своє організаційне відображення і в державній структурі. Чекаючи швидкого розвитку світової революції, радянська влада не приділяла належної уваги розбудові федерації, тому при створенні союзу радянських республік не було передбачено спеціального органу, який би правильно визначав конкретні інтереси і потреби окремих націй. Тепер же, коли відбулось уповільнення світової революції та затягування непу, коли довелося перейти до міцнішої, хоча й тимчасової, осілости, слід, на думку Л. Троцького, залишаючи загальне керівництво у національній політиці цілком і повністю у руках комуністичної партії, створити за аналогією з Центральною контрольною комісією партії окрему радянську національну палату, яка б систематично і планомірно продумувала національне питання і відстежувала реакції на дії органів радянської влади різних національних груп.

Л. Троцький не оминає тут і питання про самовизначення націй. Він говорить, що кожна нація має право визначатися по-своєму, аж до відокремлення від держави, але це не повинно загрожувати революційному самозбереженню. На прикладі Грузії (а також українських буржуазних урядів часів революції) він показує, що коли національна група (навіть така, що декларує соціалістичне спрямування, як грузинські меншовики чи українські партії есерів та есдеків) пов'яже свою долю не з робітничим класом, а з боротьбою імперіалізму проти нього, починає діяти суворий закон класової війни. Коли ж завдання оборони революції вирішене, радянська влада, навпаки, допомагає народам якнайкраще і якнайзручніше облаштуватися в національному житті.

Першочергової ваги Л. Троцький надавав мовному питанню. На його думку, допомагати звільненим націям долучатись до найкращих досягнень

людської культури слід їхньою рідною мовою. У всіх державних закладах, на залізниці, на пошті мають приймати рідною мовою. У школі і в кооперативі, у всіх сферах побуту має бути національна мова. Навіть якщо радянська влада через свою бідність ще не може дати добре обладнаних триповерхових шкіл, вона зобов'язана створити національні школи. Так само національну мову слід активно використовувати в державному апараті і правлячій партії.

Українська загрозна ситуація з мовним питанням складалася там, де комуністична партія істотно відрізнялася від місцевого населення за національним складом, адже останній мав визначальний вплив і на склад радянського апарату. Для України Л. Троцький уважав його вдсятеро важливішим, ніж для союзної держави загалом, адже тут комуністична партія здебільшого складалася з міських робітників, які були переважно не українцями, та міщан із домішкою селянства. Якщо комуністична партія і радянська влада, застерігає він, не зуміють підійти до селянства і вивчити його мову, вони штовхнуть його на другу петлюрівщину, яка буде небезпечнішою, ніж петлюрівський бандитизм, оскільки вона буде озброєна культурним планом.

На жаль, слова Л. Троцького виявилися пророчими. Як показав подальший радянський досвід, ці уроки не були засвоєні сталінською бюрократією, яка прийшла до влади в комуністичній партії і державному апараті після смерті В. Леніна. Намагаючись розв'язати селянське і національне питання бюрократичними методами, вона викликала масове невдоволення селянства і національних республік радянським режимом, а потім почала гасити його масовим терором, який розпочала зі старих більшовиків-революціонерів. Однією з перших його жертв став Микола Скрипник, звільнений з посади наркома освіти, зацькований та доведений до самогубства. У статті **«Самогубство Скрипника» (1933)** Л. Троцький говорить про те, що саме на місцевих виконавців центр намагався перекласти відповідальність за наслідки сталінської аграрної політики, яка призвела до масового голоду в Україні. Звинувачення ж їх у «протегуванні українських націоналістів» і «прикриванні української контрреволюції» сталінській бюрократії знадобилося лише для того, щоб приховати свій злочин. Натомість, говорить Л. Троцький, у національному питанні ще менше, ніж будь-де, можна здійснювати правильну політику бюрократичними методами.

Зазначена стаття Л. Троцького була чи не єдиною, написаною ним у міжвоєнний період, яка безпосередньо торкалася українських проблем. Будучи висланим із СРСР, позбавленим інформації та зв'язків із Лівією опозицією, яка жорстоко винищувалась Сталінін у Радянському Союзі, постійно шукаючи прихистку в різних країнах світу й ухиляючись від нападів

сталінської охоранки, переймаючись організаційними заходами зі створення Четвертого Інтернаціоналу та накреслюючи його теоретичну програму, Л. Троцький розглядав українські проблеми здебільшого у контексті загальнодержавної політики Радянського Союзу. Але в останні 2 роки свого життя він відгукнувся на них цілою низкою статей, які були викликані передвоєнними обставинами, що наближали Другу світову війну.

У статті Л. Троцького **«Про українське питання» (1939)** йдеться про загострення українських проблем, яке було пов'язане, з одного боку, з виродженням Радянського Союзу і Комінтерну, а з другого, з успіхами фашизму і наближенням нової імперіалістичної війни. За роки сталінської реакції, які пройшли під знаком посилення бюрократичного централізму в національному питанні, становище Радянської України різко погіршилося. З рівноправної республіки, свідчить Л. Троцький, вона перетворилася на адміністративну частину економічної і військової машини СРСР. Найзаконніші національні вимоги були оголошені «проявами буржуазного націоналізму». Внаслідок розгрому національних сподівань репресії в Україні набули більшого розмаху, ніж у Великоросії.

У той же час, зауважує Л. Троцький, до закордонної частини України сталінська бюрократія і в СРСР, і в Комінтерні ставилась як до розмінної монети в міжнародних розрахунках із імперіалістичними державами (Польщею, Румунією, Угорщиною) і була готова в обмін на дипломатичну угоду віддати їм будь-яку українську територію. Лакмусовим папірцем цього ставлення виявилася доля Карпатської України, яка після розчленування Чехословаччини, до складу якої вона входила, не знайшла захисту в Радянському Союзі і була поглинута фашистською Угорщиною. Тому робітничо-селянські маси Західної України не бажали добровільно приєднуватися до Радянської України як частини сатрапії, що звалася Радянським Союзом.

Їхньою розгубленістю скористалися найреакційніші націоналістичні кліки, які в обмін на обіцянки фіктивної незалежності вступили у змову з німецьким імперіалізмом, що вустами Гітлера підтримав ідею створення Великої України. Щоб приховати свої агресивні плани щодо СРСР, Гітлер на деякий час зняв цю ідею, подарувавши Карпатську Україну своєму союзнику по Антикомінтернівському пакту, що Сталін примудрився витлумачити як миролюбний акт щодо Радянського Союзу. Цей факт, підсумовує Л. Троцький, засвідчує: без насильства сталінської бюрократії над Радянською Україною не було б гітлерівської української політики, як без сталінської лінії у Комінтерні не було б перемоги Гітлера в Німеччині.

Четвертий Інтернаціонал, створений 1938 року Л. Троцьким на протигагу Комінтерну, що відмовлявся вимагати звільнення пригноблених народів від тих пригноблювачів, котрі не оголошували себе ворогами сталінсь-

кої кліки в СРСР, усвідомлював неабияку вагу національного питання. Оскільки внаслідок низки подій на перший план у долі Європи вийшло саме українське питання, слід було знайти гасло, яке б відповідало новій ситуації. Таким гаслом, на думку Л. Троцького, мало стати гасло єдиної вільної і незалежної робітничо-селянської Радянської України. Висунувши його, він закликав Ліву опозицію до міжнародного обговорення, провідне місце в якому відводив українським революційним марксистам. Але Л. Троцький був певен, що звільнення й об'єднання України в епоху імперіалізму треба шукати тільки на шляху пролетарської революції, а не дипломатії, референдумів чи постанов Ліги Націй. Тому, щоб рухатись до неї, він закликав зберігати повну незалежність пролетарської партії як авангарду трудящих і не допускати ніяких союзів із буржуазними силами у формі «народних фронтів».

Висунуте Л. Троцьким гасло переслідувало завдання революційного забезпечення єдності й незалежності Робітничо-селянської України у боротьбі одночасно і з міжнародним імперіалізмом, і з московським бонапартизмом. Щоб стати силою притягання для об'єднання інших закордонних частин українського народу, Радянська Україна повинна була звільнитися від сталінської бюрократії, що було неможливо зробити без політичної революції і повалення тоталітарного режиму в СРСР. Із іншого боку, звільнення українського народу було неможливе без пролетарської революції на Заході, адже інші його частини перебували у складі імперіалістичних держав. Із революційним відродженням СРСР, писав Л. Троцький, незалежна Україна могла б увійти до нього на добровільних і прийнятних для неї засадах, а з перемогою пролетарської революції в Європі – й до Радянських Сполучених Штатів Європи.

Опонуючи тим лівим, які боялися, що незалежність об'єднаної України означатиме відторгнення Радянської України від СРСР, Л. Троцький заявляв, що революційним марксистам не годиться тремтіти перед державними кордонами і обстоювати позицію «єдиної і неподільної». До того ж Конституція СРСР сама визнала право націй, які входили до нього, на самовизначення. Побожовання, що внаслідок відокремлення послабиться військова могутність Радянського Союзу напередодні війни, Л. Троцький розвіював тим, що воно викличе послаблення тоталітарного режиму, а не зв'язків трудящих мас і народів, ненависть яких до правлячої кліки у випадку війни могла б справді загрожувати всім соціальним завоюванням Жовтня. Незалежна ж Радянська Україна, виходячи з міркувань власного захисту від фашистських захань, стала б південно-західним оплотом СРСР.

У статті **«Незалежність України і сектантська плутанина» (30 червня 1939 р.)** Л. Троцький детально обґрунтовує висунуте ним гасло незалежності Радянської України, відповідаючи на критику своїх опонентів,

у таборі яких опинилися і сектанти, і сталіністи, і націоналісти. Висуваючи різні аргументи, всі вони сходилися в одному – нібито політика Троцького слугує Гітлерові.

Сталіністи звинувачували Л. Троцького у тому, що це гасло було вигідне не революції, а імперіалізму, бо працювало проти захисту інтересів СРСР і порушувало єдність революційних мас. Спростовуючи їхнє твердження, він говорить, що це гасло справді містить певний ризик і небезпеку з погляду оборони СРСР, але ще більшу загрозу останньому становить сталінська бюрократія, яка своєю політикою прирекла Радянський Союз на неминучу загибель, налаштувавши трудящі маси і нації проти радянської влади. Відтепер врятувати спадщину революції, на думку Л. Троцького, можна було тільки шляхом антибюрократичного перевороту, успішність якого залежатиме від сміливості і рішучості політики пролетарського авангарду, зокрема і в національному питанні. Висунуте гасло було і сміливим, і рішучим, бо мобілізувало пролетаріат і його авангард на таку боротьбу.

Право націй на самовизначення, говорить Л. Троцький, є демократичним, а не соціалістичним принципом, але воно здійснюється тільки революційним пролетаріатом, який ставить соціалістичні завдання. Це потребує певних компромісів пролетаріату з селянством і пригнобленими націями, які у своїй більшості селянські. В аграрному питанні таким компромісом є роздрібнення великих маєтків і допущення присадибних господарств. У національному ж питанні таким компромісом є федеративний устрій радянської держави. Про невизначеність щодо національного питання свідчило і право націй на повне відокремлення, яке містилося в радянській конституції. Залежно від об'єктивних умов федерація посилює або централізм, або самостійність національних частин. Політично це залежить від усвідомлення націями вигоди своєї приналежності до федерації. Чим це усвідомлення менше, тим більше нація прагне до сепаратизму. Але й усвідомлення залежить від правильності національної політики. Якщо нація на власному досвіді переконується у вигоді федеративного устрою, вона послаблює свій сепаратизм.

За часів Леніна, наголошує Л. Троцький, було вироблено правильний баланс між централізмом і самостійністю. Сталінська національна політика суттєво хитнулася у бік централізму, що викликало розгрім національних сподівань. Ця тенденція захопила навіть комуністичні партії. Наприклад, ленінська національна політика сприяла злиттю партії боротьбистів з українською більшовицькою партією, тоді як сталінська політика в національному питанні призвела до переслідування колишніх членів Української партії лівих соціалістів-революціонерів (борьбистів), Української комуністичної партії (боротьбистів) та Української комуністичної партії, одні з яких учинили самогубство (як і більшовики Микола Скрипник та Микола Хвильовий), а

інші були репресовані. Сталінська національна політика викликала відразу і в закордонних українців. Показовим, на думку Л. Троцького, був 1933 рік, коли внаслідок сталінської аграрної політики Україну охопив голод. Того року розпочався відтік українців із зарубіжних комуністичних партій. Особливо відчутним він був у Канаді, де українці становили більшість членів компартії.

Унаслідок розгрому національної компартії пролетарський авангард випустив український національний рух зі своїх рук, який був осідланий українськими клерикалами і націонал-соціалістами. Щоб повернути його на революційну стежку, компартії слід було висунути гасло, яке б відповідало історичному моменту. Таким гаслом і стала вимога незалежної Радянської України. Спростовуючи загрозу, яку вона нібито становила для єдності мас, Л. Троцький відзначав, що відокремлення безперечно програє порівняно з добровільною і рівноправною соціалістичною федерацією, але виграє у порівнянні з бюрократичним придушенням українського народу. Воно закликає не до ізолюваності, а до вільного визначення взаємин України з радянськими республіками і західними сусідами. А для цього, на думку Л. Троцького, Україна, принаймні на установчий період, повинна повернути собі державну незалежність. На прикладі покращення відносин між норвезькими та шведськими трудящими після розриву примусової унії між Швецією і Норвегією (1905 р.) він показує, що націям для того, щоб тісніше і чесніше зійтися, іноді буває потрібно попередньо розійтися.

Найбільш серйозним аргументом проти незалежності, якого сталіністи не побачили, Л. Троцький вважав те, що відокремлення України загрожувало розривом господарського плану СРСР і скороченням продуктивних сил. Однак, на його думку, якщо національні республіки тягнуть нарізно, значить, цей план їх не задовольняє. Більше того, його завжди можна переписати відповідно до нових кордонів, уклавши необхідну економічну угоду або створивши необхідний військовий союз між незалежною Україною і Радянським Союзом.

Сектанти звинувачували Л. Троцького у тому, що його гасло слугує і імперіалістам, і сталіністам, бо воно забуває інтереси СРСР і відступає від концепції перманентної революції. Він визначає політику сектантів як центризм, який характеризується пасивним пристосуванням до правлячого класу, його режиму і державних кордонів. Замість боротьби за національну незалежність проти бюрократичного придушення мас і народів СРСР центризм розмірковує про переваги соціалістичної єдності, а замість політичної революції в СРСР – про необхідність міжнародної пролетарської революції. Внаслідок цього центризм дає рецепт вичікувальної пасивності: мовляв, зараз відокремлення України неможливе, а після перемоги революції – реакційне.

Свого часу, пригадує Л. Троцький, подібний аргумент висували Роза Люксембург, Микола Бухарін, Георгій П'ятаков, для яких національне визначення за капіталізмом було утопією, а за соціалізмом – реакцією. Погоджуючись із тим, що за панування імперіалізму справжня, міцна і надійна незалежність малих і середніх націй неможлива, а при розгорнутому соціалізмі, при прогресивному відмиранні держави питання про національні кордони втрачає значення, він учить бачити перехідну епоху, якою є епоха соціальної революції, і яку ігнорували його опоненти. Головним завданням цієї епохи ставала мобілізація мас на пролетарську революцію. Тому гасла, що висувалися в цю епоху, повинні були відповідати завданням пролетарської революції. У цьому полягав сенс програми перехідних вимог Л. Троцького, яку він виклав у статті «Агонія капіталізму і завдання Четвертого Інтернаціоналу».

Гасло незалежної Радянської України і повинно було виконати цю місію, будучи одночасно спрямованим і проти самодержавної бюрократії, і проти імперіалізму. З одного боку, воно могло згуртувати селянські маси довкола пролетарського авангарду у боротьбі проти московської бюрократії всередині СРСР, а з другого відкривало можливості для керівної ролі пролетарської партії в національному українському русі в Польщі, Румунії та Угорщині. Обидва процеси підвищували питому вагу пролетарського авангарду і штовхали революційний рух вперед. Висунуте гасло, на думку Л. Троцького, приведе до необхідного розширення дрібної буржуазії і полегшить її низам союз з пролетаріатом.

Радянська Україна мала стати центром об'єднання для всіх інших закордонних українських земель, тому що вона була головною частиною української нації. Такою, вважав Л. Троцький, її зробив розвиток промисловості, створивши могутній власне український пролетаріат, якому належить стати керівником українського народу у його боротьбі. Але вирішити питання свого національного самовизначення нація може тільки на шляху міжнародної пролетарської революції. Досвід СРСР довів неспроможність вирішення національного питання ізольованою пролетарською революцією у відсталій країні. Та національна боротьба, писав Л. Троцький, не могла бути припинена голими посиланнями сектантів на майбутню міжнародну революцію, а вимагала її підготовки, засобом якої і було правильне гасло поточного моменту.

Л. Троцький критикує також дрібнобуржуазних українських націоналістів, які визнавали гасло незалежної України, але хотіли бачити її не радянською, а буржуазно-демократичною. Протівникам поєднання гасла незалежної України з пролетарською революцією він відповідає, що в імперіалістичному оточенні незалежність України буде недовговічною, як це вже

довела доля демократичної Чехословаччини, розчленованої внаслідок Мюнхенської змови. Крім того, порівняна бідність і відсталість України не дозволять їй створити скільки-небудь сталу демократію. Гасло демократичної України він визнає історично запізнаним і тому, що воно не може об'єднати широкі маси, без яких звільнення України неможливе. Правоту українських демократів він визнавав лише в тому, що з точки зору подальшої боротьби за незалежність об'єднання українських земель під владою однієї держави було б меншим злом.

У статті Л. Троцького **«Демократичні кріпосники і незалежність України» (5 серпня 1939 р.)** розглядаються аргументи російської «демократичної» еміграції, очолюваної Олександром Керенським, проти висунення гасла незалежної Радянської України. Згідно з ними, відокремлення України призведе до послаблення обороноздатності СРСР. Л. Троцький показує, що російська демократична еміграція продовжує цим лінію Тимчасового уряду часів Лютневої революції, який відмовляв українцям у праві нації на самовизначення. Позицію, за якої доля України має визначатися інтересами Росії, він називає точкою зору шовіністичних кріпосників і порівнює її з діями Гітлера, який посилював військову потужність Німеччини шляхом анексії Чехії. Разом із тим, з точки зору соціалістичної революції Л. Троцький припускав можливість підпорядкування національних інтересів України інтересам міжнародного пролетаріату, але тільки у разі суперечності між ними і лише на певний період. Та на той час такої потреби не було, бо безпосереднього союзника міжнародний революційний пролетаріат мав шукати не в сталінській бюрократії СРСР, а в українському революційному русі, спрямованому проти неї.

Нарешті, в тексті **«Ще раз про Польщу»** (частина полемічної статті **«Від подрапини – до небезпеки гангрени»**, що вийшла у **«Бюлетені опозиції» № 82–83, січень 1940 р.**) Л. Троцький розглядає нову ситуацію, що склалася довкола українського питання після вступу Червоної Армії до Східної Польщі і приєднання Західної України до Радянської України внаслідок угоди Сталіна з Гітлером 1939 року. Він критикує тут як тих, хто заперечує позитивні наслідки вступу Червоної Армії до Західної України і Білорусі, так і тих, хто їх перебільшує. Головним позитивним наслідком він вважав соціальний переворот, який стався у Західній Україні, а негативним – те, що його було здійснено традиційними для сталінської бюрократії засобами.

Визнаючи, що Кремль своїми бюрократичними методами дав поштовх для соціалістичної революції в Західній Україні, Л. Троцький запевняє, що це зовсім не означає, що бюрократія може очолити пролетарську революцію. Народні маси Західної України скористалися цим поштовхом для здійснення радикального перевороту щодо власності. При наближенні радянсь-

ких військ вони експропріювали поміщицькі землі і створювали селянські комітети, але військова влада підпорядковувала їх встановленим у міських центрах бюрократичним органам, внаслідок чого революційний запал закордонних українців згас. Швидке придушення їхнього революційного руху стало можливим завдяки його ізольованості і могутності московської бюрократії.

Водночас Л. Троцький критикує тих, хто ототожнює радянську і німецьку окупацію Польщі. Завдяки вступу Радянської Армії в Східну Польщу, говорить він, відбувся соціальний переворот, якого в Західній Польщі, захопленій Гітлером, статися не могло. Але сталінська бюрократія підтримала його не внаслідок своєї «революційності», а всупереч своїй волі. Соціально-революційну програму в Західній Україні їй нав'язали соціальні основи СРСР, без встановлення яких на західноукраїнських землях вона б не змогла ввести їх до складу СРСР. Бюрократичний поштовх для соціалістичної революції став можливим тому, що сталінська бюрократія корінилася в економіці робітничої держави. Але це зовсім не означає, що вона всюди й завжди бажатиме й матиме змогу здійснювати експропріацію буржуазії. *Це доводять нам і події, пов'язані з розпадом Радянського Союзу 1991 року, коли постсталінська бюрократія з легкістю обміняла радянську владу на приватну власність.*

Четвертий Інтернаціонал, створений 1938 року Л. Троцьким, не бойкотував цей бюрократичний поштовх соціалістичної революції у Західній Україні на тій лише підставі, що його ініціювала сталінська бюрократія, а закликав усіх взяти участь у соціальному перевороті на боці робітників та селян і остільки на боці Червоної Армії. Водночас він викрив загальний реакційний характер політики Кремля і ті небезпеки, які вона принесла окупованим областям. Через Комінтерн Кремль дезорієнтував і деморалізував робітничий клас, чим полегшив вибух нової імперіалістичної війни і надзвичайно ускладнив використання міжнародної ситуації для революції. Порівняно з цими злочинами, підсумовує Л. Троцький, соціальний переворот у Західній Україні, оплачений до того ж закабаленням іншої частини Польщі Гітлером, має другорядне значення і не змінює загального реакційного характеру політики Кремля.

Такою, на його думку, мала бути правильна політика революційних марксистів в українському питанні.

Сергій Мігаль

Даніель Бенсаїд (1946–2010) – французький філософ-марксист, діяч Революційної комуністичної ліги та Нової антикапіталістичної партії. Врештешки жорстокістю поліції, котра під час так званого Паризького погрому 1961 р. вбила щонайменше кілька десятків мирних алжирських демонстрантів, Бенсаїд вступив до Союзу комуністичних студентів. Там він належав до троцькістського крила, яке було виключене сталіністським керівництвом Французької комуністичної партії і створило власну організацію «Революційна комуністична молодь». Даніель Бенсаїд, поруч із Даніелем Кон-Бендітом та Аленом Кривіном, був одним із лідерів студентського «Руху 22 березня». Ця організація нових лівих була в авангарді «Червоного травня» 1968 р. – масових антикапіталістичних протестів та 10-мільйонного страйку французьких трудящих. Загнана урядом у підпілля після поразки «Червоного травня», «Революційна комуністична молодь» Бенсаїда та Кривіна відновилася під назвою Комуністична ліга, але була знову заборонена після проведення нею антифашистських протестів і в 1974 р. була переформатована в Революційну комуністичну лігу. Сам Бенсаїд викладав філософію в Університеті Париж VIII, брав активну участь у дискусіях із іншими лівими інтелектуалами щодо перспектив антикапіталістичної боротьби, писав праці про Карла Маркса, Вальтера Бенґаміна, Лева Троцького, Ернесто Че Гевару, кризи, класи і лівий рух. Три книги Бенсаїда перекладено російською («Маркс: Інструкція по примененію», «Большевизм и 21 век», «Спектакль как высшая форма товарного фетишизма»).

Багаж вигнанця Троцький, революції та складники непідробного троцькізму

Деякі концепції «троцькізму», як-от теорія перманентної революції, постали на початку XX століття під впливом російської революції 1905 року. Проте сам термін «троцькізм» з'явився у 1923–24 роках як затягана лексема з бюрократичного жаргону. Після перемоги у громадянській війні й далі 1924 року (після поразки Німецького Жовтня та смерті Леніна) керівники Радянської Росії й Комінтерну опинилися у непередбаченій ситуації: міжнародні зв'язки більш-менш стабілізувалися, і Радянський Союз надовго підпав під ізоляцію.

Суспільний базис більше не підпирав державну надбудову, навпаки, воля надбудови визначала базис.

Переживши перший параліч у 1923 році, Ленін спонукає Троцького до боротьби зі Сталіним у питанні монополії зовнішньої торгівлі, національному питанні й особливо у питанні внутріпартійних порядків.

Жовтень 1923 року: у листі до Центрального Комітету Троцький звинувачує державні органи в бюрократизації. У грудні того ж року він об'єднує свої критичні аргументи в низку статей, закликаючи до «нового курсу». Це й спровокувало атаку на «троцькізм» та його вимоги: повернутися до внутріпартійної демократії, ухвалити економічний план контролю за нерівномірними й відцентровими тенденціями «нової економічної політики». У грудні 1924 року Сталін у «Правді» особисто називає троцькізм «різновидом меншовизму» й «перманентною зневірою». На противагу Сталін

висунув «сміливу» концепцію побудови «соціалізму в одній країні»: нібито вона краща, ніж чекати рятунку від світової революції, яка може так ніколи й не розпочатися.

Після масового «ленінського призову» 1924 року кілька тисяч ветеранів Жовтня більше не робили погоди в партії, їхні голоси розчинилися у натовпі сотень тисяч нових членів, більшість яких становили кар'єристи-кон'юнктурники.

У країні, якій неабияк бракувало демократичних традицій, жорстокість світової бійні та лихоліття громадянської війни призвичаїли людей до крайніх форм соціального та фізичного насильства. Потрясіння світової та громадянської війни призвели до «великого стрибка назад» і відкочування до архаїчного рівня розвитку, схожого на рівень до 1914 року.

З чотирьох мільйонів населення Петрограда зразка 1917 року станом на 1929 рік лишилося всього 1,7 мільйонів. Більше ніж 380 тис. робітників покинули виробництво й тільки 80 тис. зберегли роботу. Робітнича цитадель, Путилівський завод, втратив чотири п'ятих свого штату, водночас більш ніж 30 млн. селян страждали через продовольчий дефіцит і голод. Спустошені міста животіли лише завдяки насильницьким кампаніям з реквізиції хліба. «Справді, – зазначає історик Моше Левін, – держава формувалася на основі регресу в суспільному розвитку».

На ґрунті злигоднів буйно розцвіли привілеї – ось що стало головним чинником бюрократизації. У щоденнику вже знесиленого Леніна, який він надиктовував секретарям, читаємо: «Ми називаємо «нашим» апарат, що доглибно нам чужий, апарат цей – ніщо інше як суміш вихідців із середнього класу зі справжніми царистами».

Того року ціни на мануфактурні товари практично потроїлися проти довоєнного рівня, одночасно ціни на сільгосппродукцію зросли не менш як на 50%. Ця диспропорція пояснює дисбаланс між містом і селом, а також небажання селян здавати врожай за встановленими низькими цінами при постійному дефіциті товарів.

Більшовицькі лідери завжди розглядали революцію в Росії як перший крок до європейської революції чи хоча б як прелюдію до

німецької революції. У 1923 році перед ними постало питання: як утриматися на плаву, поки в Європі не почнеться новий період революційного піднесення?

1917 року всі російські партії визнавали, що країна не доросла до соціалізму. Проте «демократ» Мілюков наголошував, що вона не готова й до демократії. Він не бачив альтернативи між воєнною диктатурою Корнілова й владою Рад. Це означало безжальну боротьбу між революцією і контрреволюцією.

Ще до смерті Леніна у партії вийшли на яв кардинальні розходження. Стратегія «побудови соціалізму в одній країні», яку обстоював Сталін та його прибічники, підпорядковувала шанси світової революції інтересам радянської бюрократії; стратегія перманентної революції, яку розвинули Троцький та Ліва опозиція, доводила: успішний розвиток російської революції можливий за умов поширення світової революції.

Звідси різне бачення міжнародних проблем: англо-радянської кризи 1926 року, другої китайської революції 1927 року, піднесення нацизму в Німеччині, а згодом – радикально протилежні позиції щодо громадянської війни в Іспанії, німецько-радянського пакту 1939 року й підготовки до війни.

Не менш опозиційно налаштовані були ці стратегії щодо внутрішньої політики Радянського Союзу. 1924 року Троцький та Ліва опозиція запропонували «новий курс», щоб віджити радянську демократію та роль партії. Вони наголошували передусім на політиці планування та індустріалізації економіки; потрібно було, як наслідок, зменшити напругу між сільським господарством та промисловістю.

Проте вони засудили різкий поворот Сталіна 1928 року від бухарінського «соціалізму темпами равлика» до насильницької колективізації та пришвидшеної індустріалізації першого п'ятирічного плану, який кинув село на межі виживання й призвів до великого голоду 1932–1933 років в Україні.

Наштовхуючись на такі явно розбіжні альтернативи, деякі історики дивуються відносній пасивності Троцького відразу після смерті Леніна; вони не розуміють, чому Троцький не бажав почати безжальну війну проти Сталіна і мовчазно згодився сховати

під сукно заповіт Леніна. Правдоподібним і логічним поясненням видається ніби особистий егоїзм. У середині 20-х років Троцький вже був сповна обізнаний із вразливістю революції внаслідок вузькості її соціальної бази (нечисленність робітничого класу й міського населення) та із необхідністю працювати з відсталим селянством, що становило переважну більшість населення. Троцький стояв перед фактом такої хиткої рівноваги (сприятливої для бонапартистських тенденцій), але відмовився очолити військовий державний переворот, до чого його підштовхувала армія (де його авторитет залишався високим) та її офіцерська верхівка. Мотив був такий: це лише прискорило б процес бюрократизації.

Так чи інакше, до політичної боротьби Троцький приєднався 1923 року. Вже за три роки була організована «об'єднана опозиція», яка розглядала себе як тенденцію, що визнавала законну владу партії, а своїм завданням визначала реформування та переорієнтацію режиму. У травні 1927 року, після поразки другої китайської революції, вона закликала до широкої мобілізації. У жовтні того ж року, на десятий рік після революції, Зінов'єва й Троцького було виключено з партії. Останній був висланий в Алма-Ату, депортації зазнали більш ніж півтори тисячі опозиціонерів. Почалися чистки.

1929 року Сталін, зіштовхнувшись із катастрофічною ситуацією в економіці, відвертається від правого крила партії. Це відобразилось у введенні першого п'ятирічного плану, що нібито означало схвалення економічної програми Лівої опозиції. Цей поворот пришвидшив розкол у таборі опозиції. Деякі з її найвідоміших лідерів побачили у такій «революції згори» дрейф «уліво». Одна за одною з'являються заяви про капітуляцію перед бюрократією та відхід від «лівих». Для Троцького ці примиренці з термідоріанським режимом здавалися «загубленими душами»: планування без відновлення соціалістичної демократії лише зміцнить владу бюрократів. Отже, почалося довге вигнання, коли Троцького прагнули відтіснити на маргінес масового руху.

Саме ця трагічна міжвоєнна боротьба сформувала принципові ознаки та особливості троцькізму. Його сутність можна передати в чотирьох темах.

Протилежність теорії перманентної революції та «соціалізму в одній країні»

Елементи цієї стратегії з'явилися ще за часів першої російської революції 1905 року. Вони були допрацьовані в 20-х роках і на повну силу висловлені в тезах Троцького про другу китайську революцію 1927 року:

Щодо країн із запізнілим буржуазним розвитком, зокрема колоніальних і напівколоніальних, теорія перманентної революції означає, що повне й дійсне розв'язання їхніх демократичних і національно-визвольних завдань мислиме лише через диктатуру пролетаріату як вождя пригніченої нації, насамперед її селянських мас... Завоювання влади пролетаріатом не завершує революцію, а тільки відкриває її. Соціалістичне будівництво мислиме лише на ґрунті класової боротьби у національному і міжнародному масштабі... Завершення соціалістичної революції в національних рамках – немислиме. Одна з головних причин кризи буржуазного суспільства полягає в тому, що створені ним виробничі сили не можуть більше миритися з рамками національної держави. Звідси випливають імперіалістичні війни... Різні країни здійснюватимуть цей процес різним темпом. Відсталі країни можуть – за відомих умов – раніше провідних країн дійти до диктатури пролетаріату, але пізніше за них – до соціалізму (Л. Д. Троцький. Що ж таке перманентна революція? (Головні положення)).

У вступі до видання текстів, присвячених перманентній революції, 1930 року Троцький викриває сталіністську суміш «месіанського націоналізму... доповненого бюрократично абстрактним інтернаціоналізмом». Він наголошує, що соціалістична революція навіть після здобуття влади лишається «безперервною внутрішньою боротьбою», через яку суспільство «продовжує змінювати свій вигляд» і всередині якої неминуче зіштовхуються «різні групи в рамках суспільства, що переживає трансформацію». Цій теорії

притаманне нелінійне й немеханічне уявлення про історію, де закон «комбінованого й нерівномірного розвитку» визначає тільки низку можливостей, результату яких наперед не задано. *«Точкою відліку марксизму, – пише Троцький, – є світова економіка, не як сума національних частин, а як могутня й незалежна реальність, що була сформована міжнародним розподілом праці та світовим ринком і що за нашої доби всевладно домінує над національними ринками».*

Перехідні вимоги, єдиний фронт і боротьба проти фашизму

Російська революція ставила такі питання: як мобілізувати якнайбільшу кількість людей; як підняти рівень самосвідомості через дію; як утворити найефективніший союз сил для неминучого протистояння панівному класові. У 1917 році більшовики знали, як це буває, коли потрібно розв'язувати життєві питання хліба, миру, землі. Йшлося про вихід за межі абстрактної дискусії про внутрішні чесноти вимог – чи то по суті реформістських (адже вони сумісні з наявним ладом), чи то революційних (несумісних із ним). Адекватність вимог залежить від їхньої мобілізаційної ваги в зв'язку з конкретною ситуацією та виховною роллю для тих, хто приєднується до боротьби. Поняття «перехідних вимог» долає безплідні протиставлення між реформістською поступовістю, що вірить у зміну суспільства без його революціонування, та фетишизацією «дня тріумфу», що зводить революцію до кульмінаційної точки, на шкоду копіткій праці з організації та просвіти.

Ця дискусія безпосередньо пов'язана з осердям стратегічних дискусій навколо програми П'ятого і Шостого конгресу Комінтерну. Звітуючи з цього питання в 1925 році, Бухарін підтвердив важливість «наступальної тактики» початку 1920-х. З іншого боку, на П'ятому конгресі німецький представник Тальгеймер підтримав ідею єдиного фронту та перехідних вимог. Зокрема, він говорив:

Достатньо поглянути на історію Другого інтернаціоналу та його розпад, щоб пересвідчитись, що якраз відокремлення повсякденних питань від ширших цілей спричинило

скочування на опортуністичні позиції... Головна відмінність між нами та соціалістами-реформістами полягає не в тому, що ми хочемо вилучити з нашої програми реформи, хоч би як ми їх називали, щоб відмежувати нас від них. Радше вона полягає в тому, що ми розміщуємо ці перехідні вимоги в найтіснішому зв'язку з нашими принципами і цілями.

Це питання знову стояло на порядку денному Шостого конгресу 1928 року, але зовсім за інших умов. Перебуваючи у вигнанні з 1929 року, Троцький скористався вимушеним відступом для того, щоб глибше переосмислити попереднє десятиліття революційного досвіду. Ці роздуми відображені в тексті **«Комуністичний Інтернаціонал після Леніна»**. У своїй критиці програми Комінтерну, опублікованій в Константинополі в 1929 році, Троцький засуджує відмову від гасла Соціалістичних Сполучених Штатів Європи. Він відкидає будь-яке змішання між його теорією перманентної революції та бухарінською теорією перманентного наступу. Він знову характеризує фашизм як «стан громадянської війни», розв'язаної капіталізмом проти пролетаріату.

Відразу після конгресу, саме тоді, коли в Радянському Союзі розгортається політика ліквідації кулацтва й насильницька колективізація, Комінтерн бере за орієнтир стратегію «клас проти класу». Вона представляла соціал-демократію головним ворогом і спричиняє фатальний розкол у лавах німецького робітничого руху на тлі піднесення нацизму. У брошурі **«Третій період помилок Комуністичного Інтернаціоналу»** Троцький викриває цей катастрофічний розвиток не як повернення до революційного ентузіазму, що пояснюється молодіжним лівацтвом, але як лівацтво старече і бюрократичне, підпорядковане інтересам Кремля та вивертам його дипломатії. В **«Історії російської революції»** він наполягає на серйозному вивченні ознак масової радикалізації (зростання профспілкових сил, результати виборів, частота страйків) замість абстрактного проголошення постійної можливості революційної дії:

діяльність мас може набувати різних форм залежно від обставин. У певний момент маси можуть бути повністю

поглинуті економічною боротьбою й не виказувати інтересу до політики. Так само після кількох важливих поразок на економічному фронті вони можуть різко перевести увагу на сферу політики.

Його **«Нотатки про Німеччину»** день за днем закликають до об'єднаних дій проти нацизму, якому можна дати відсіч. Вони подають яскравий приклад конкретної політичної думки в умовах трансформації економічної ситуації. То були громи й блискавки у бік «ортодоксів» німецької компартії, що оголосили дурне пророчтво, ніби «після Гітлера настане черга Тельмана [на той час генеральний секретар німецької компартії]».

У 1938 році засаднича **«Програма Четвертого Інтернаціоналу»** (або **«Перехідна програма»**) підбила підсумки попередніх уроків:

Треба допомогти масам у процесі їхньої повсякденної боротьби віднайти місток між їхніми нинішніми вимогами і програмою соціалістичної революції. Цей місток повинен бути системою перехідних вимог, що походять із сьогоденних умов і сьогоденної свідомості широких верств робітничого класу й незмінно ведуть до одного висновку: завоювання влади пролетаріатом... Четвертий Інтернаціонал не відкидає вимог старої «мінімальної» програми – там, де вони зберегли хоча б частку життєвої сили. Він невтомно обстоює демократичні права робітників та їхні соціальні завоювання. Але й вводить цю буденну роботу в рамки правильної, реальної, тобто революційної перспективи.

Програма містила вимоги змінної шкали заробітної плати і змінної шкали робочих годин, робітничого контролю над промисловістю (школа планової економіки), фінансової прозорості, «експропріації окремих груп капіталу», націоналізації системи кредиту. Надавала особливої ваги демократичним і національним вимогам у колоніальних і напівколоніальних країнах. Ця програма не є вже готова модель суспільства; швидше вона розвиває

шлях розуміння дії, для якої звільнення робітників – справа самих робітників.

Боротьба проти сталінізму і бюрократії

На початку 20-х років деякі радянські економісти вважали, що світова капіталістична економіка увійшла в стадію фінальної стагнації. Троцький одним із перших проаналізував її відносне відживлення. У тому контексті він почав сприймати радянську економіку не як соціалістичну, а як «перехідну», – в країні, над якою постійно нависали військові загрози й яка була змушена віддавати непропорційно велику частину ресурсів на потреби оборони. Отож, мова не йшла про побудову ідеального суспільства в одній країні, а про виграш часу в очікуванні на приплив світової революційної хвилі, від сили якої залежало і майбутнє російської революції. Російська революція залишатиметься підлеглою світовому ринку і конкуренції з більш розвинутими країнами доти, доки не буде підтримана революційним рухом розвинутих країн.

У рамках цих суперечностей Троцький одним із перших відчув небезпеку бюрократії як нової соціальної сили, що користується соціальними привілеями відповідно до своєї монополії на політичну владу. Якщо в період громадянської війни і військового комунізму він схвалював авторитарні методи, як засвідчила його найгірша книжка **«Тероризм і комунізм»** (1921), то, починаючи з 1923 року, він аналізує бюрократизацію як соціальне явище, хоч, на його погляд, «новий середній клас» кулаків і непманів і залишався головною небезпекою. Це вирішальне питання періодизації бюрократичної контрреволюції продовжувало розколювати російський і міжнародний революційний рух. Питання полягало в тому, чи «радянський термідор» вже настав чи ще має настати.

Бюрократична контрреволюція не була окремою подією, на кшталт Жовтня, а тривалим, кумулятивним процесом на різних рівнях і стадіях. Немає прямого переходу від Жовтня 1917-го до сталінського ГУЛАГу; мали місце різнорівневі репресії і тиск бюрократії. Тоді ж, коли проходила насильницька колективізація, в червні 1929 року набуває чинності реформа пенітенціарної системи,

що призначає трудові табори для всіх ув'язнених зі строком більше трьох років. Зіштовхнувшись із великим голодом 1932–33 рр. та необхідністю внутрішньої міграції, ухвалою від грудня 1932 року запроваджуються внутрішні паспорти. Закон від 1 грудня 1934 року вводить процедури, що надавали легальні засоби для терору. Відтак починається власне терористичний цикл, позначений великими чистками 1936–38 рр. Більше ніж половина учасників партійного з'їзду 1934 року була знищена; було вбито більше 30 тис. військових кадрів (з 178 тис. армійського складу). Водночас розбухає бюрократичний державний апарат: за даними історика Моше Левіна, кількість адміністративного складу зростає від 1 млн. 450 тис. у 1928 р. до 7 млн. 500 тис. у 1939 р., тоді як штат чиновників стрибнув від 4 млн. до близько 14 млн. Державний апарат пожер партію, яка вважала, що зможе контролювати його.

Під бюрократичною нагайкою країна переживає безпрецедентне для всього світу зрушення. Між 1926–1939 рр. міста зростають на 30 млн. жителів, а оплачувана робоча сила множитья у кількості від 10 до 22 млн. осіб. Це призводить до масивного оселяння міст та деспотичного насадження нової трудової дисципліни. Зміни прискореними темпами супроводжувались звеличенням націоналізму і значним посиленням кар'єризму. У цьому великому соціальному й географічному вихорі, як іронічно зазначає Моше Левін, суспільство стає певною мірою «безкласовим», позаяк усі класи були безформні, перебуваючи у безнастанному змішанні.

Незважаючи на різницю у поглядах, такі різні автори, як Троцький і Ханна Арендт, погоджуються в тому, що перший п'ятирічний план і репресії 30-х були якісним поворотом, після якого стало можливим говорити про бюрократичну контрреволюцію (у випадку Троцького) чи тоталітаризм (у випадку Арендт). Внесок Троцького полягав у тому, що він запропонував елементи матеріалістичного розуміння бюрократичної контрреволюції, де соціальні та історичні обставини отримують пріоритет над палацовими інтригами чи психологією окремих дійових осіб. Він не зводить значні події, в яких були задіяні великі маси, до примх

«історії згори», яку творять верховні вожді та великі керманічі. Таким чином, його внесок не ставить крапку в дискусії і вже точно не розв'язує історичних проблем, що продовжували розділяти його «ортодоксальних» і «неортодоксальних» послідовників.

Зокрема, він намагався виявити стадії процесу, протягом якого бюрократія автономізувалася, а влада сконцентрувалася в руках однієї людини. Щоб визначити ці стадії, він зібрав різноманітні ознаки, як-от розширення привілеїв, стосунки між класами, партією і державою, бюрократична орієнтація міжнародної політики... Але найочевидніший елемент цього реакційного перелому був не соціологічний, а політичний: він полягав у банкрутстві Комінтерну в зв'язку з піднесенням і перемогою нацизму в Німеччині. У 1937 році, коли московські процеси й великий терор були у повному розпалі, Троцький дещо коригує своє бачення: «Раніше ми визначали сталінізм як бюрократичний централізм. Тепер така оцінка недостатня. Інтереси бонапартистської бюрократії більше не відповідають змішаному характеру централізму. На світовій арені остаточно утвердився контрреволюційний характер сталінізму». Звідси випливала потреба відмовитись від позиції перебудови і реформування СРСР: «відтепер головне завдання – повалення ладу термідоріанської бюрократії». Ця революція визначається як політична настільки, наскільки вона ґрунтується на наявних соціальних правах (державна власність і планування). У своєму есе про Троцького Ернест Мандель вживає парадоксальну характеристику сталінізму як «політичної контрреволюції в революції». Таке неоднозначне визначення приводить до оцінки радянського ладу як бюрократично виродженої робітничої держави із соціальним змістом, що породжує чимало неоднозначних висновків.

Програма політичної революції також містила низку демократичних вимог, що вже висувалися в **Платформі Лівої опозиції** 1927 року: «1) запобігти будь-яким спробам подовжити робочий день; 2) збільшити заробітну плату, принаймні відповідно до поточного промислового виробітку; 3) зменшити квартплату...» Ця програма категорично засуджувала практику усунення обраних профспілкових представників на підставі внутрішніх партійних суперечок. Вона відстоювала повну незалежність заводських та

місцевих комітетів від держадміністрації. З іншого боку, вона не ставила під сумнів «одноосібну позицію комуністичної партії Радянського Союзу», обмежуючись зауваженням, що така ситуація, «абсолютно визначальна для революції», породжує низку «окремих небезпек». **«Перехідна програма»** 1938 року знаменує радикальну зміну в цьому пункті. У ній політичний плюралізм, незалежність профспілок від партії, державні й демократичні свободи стають питаннями принципу, настільки, наскільки вони виражають розмаїття пролетаріату й конфлікти інтересів у його середовищі. У **«Зрадженій революції»** Троцький показує теоретичне підґрунтя цього принципового плюралізму. Класи не є однорідними, «так ніби свідомість класу точно відповідає його місцю у суспільстві». Вони «роздираються внутрішніми антагонізмами й до розв'язання загальних завдань приходять не інакше, як через внутрішню боротьбу тенденцій, груп і партій. Можна, з певними обмеженнями, визнати, що «партія є частина класу». Та оскільки клас має багато «частин», то... один і той самий клас може виділяти кілька партій». Оскільки пролетаріат Радянського Союзу «незмірно розмаїтіший і складніший, ніж пролетаріат капіталістичних країн, отже, він може давати досить живильний ґрунт для кількох партій». Звідси Троцький доходить висновку, що віднині демократизація Рад «немислима без права на багатопартійну систему».

Питання партії та Інтернаціонал

Четверте велике питання, що належить до непідробного «троцькізму», походить з організаційного розв'язання теорії перманентної революції як міжнародного процесу. Остання битва Троцького за новий Інтернаціонал, яку він сприймав як найважливішу в своєму житті, спрямовувалась проти націоналістичного переродження радянського режиму та його передбачуваних наслідків: передусім, ліквідації Комінтерну як такого, що стала реальністю в 1943 році.

Переклад з французької Андрія Репи і Тимура Щербини

Лев Троцький і Україна

Запропонована стаття присвячена висвітленню та аналізу життя і діяльності видатного радянського державно-політичного діяча Л. Троцького, зокрема, українським сторінкам його біографії, подіям, пов'язаним із Україною. Критично оглянемо деякі документи, що демонструють ставлення Троцького до України й українського національного руху як у часи громадянської війни (1920 р.), так і напередодні Другої світової війни (1939 р.), з яких випливає висновок про відсутність якоїсь специфічно антиукраїнської позиції в системі поглядів Троцького.

Особа Л. Троцького залишається однією з найбільш суперечливих фігур у вітчизняній історії. Традиційна радянська історіографія протягом багатьох десятиліть таврувала його як «найзапеклішого ворога ленінізму», який, перебуваючи на найвищих посадах у державно-партійному керівництві, тільки і знав, що шкодити радянському будівництву та нав'язувати партії непотрібні дискусії *«по совершенно ясным и давно решенным вопросам»*¹.

1 Так характеризувалася діяльність «троцькістів» сталінською пропагандою, зокрема, у сумнозвісному «Короткому курсі історії ВКП(б)», який було випущено з метою «дати партії керівництво, яке дає офіційне перевірене ЦК ВКП(б) тлумачення основних питань історії ВКП(б) та марксизму-ленінізму та не допускає ніяких довільних тлумачень» (рішення ЦК ВКП(б) від 14.11.1938), тобто з метою дати остаточну відповідь на всі питання історії ВКП(б). З 1938 по 1953 роки «Короткий курс» було видано 301 раз загальним накладом 42,8 млн. примірників на 67 мовах.

Рецидиви такого підходу інколи прориваються й нині, хоча переважна частина історичної літератури часів «перебудови» намагалась відійти від сталіністських штампів і об'єктивно переосмислити творчий спадок одного з керівників Жовтневої революції та більшовицької партії.

Розвиток суспільно-політичних процесів протягом останніх років призвів до того, що фахівці у галузі соціально-гуманітарних наук були змушені дуже швидко і різко змінювати вектори своїх знакових симпатій та антипатій. Деякі з них, не перепочивши від голосних звинувачень Троцького в «контрреволюційності» й «антипартійності» (зі сталіністської точки зору), тепер не менш голосно критикують його за «революціонаризм» і «більшовизм» (із нині пануючої точки зору буржуазного демократизму). Ця «подвійна зміна знаків» дуже характерна для творчості таких троцькознавців, чи, правильніше сказати, «троцькоїдців», як Н. А. Васецький і Д. А. Волкогонов. Інший, більш виважений підхід продемонстровано у працях В. З. Роговіна, В. І. Старцева, В. Н. Ростального.

Застарілі негативістські штампи, на жаль, і досі переважають у оцінках ставлення Троцького до України, аж до звинувачень його в «українофобії» та хвацьких, але безпідставних заяв: мовляв, якщо Сталін, «наскільки було допустимо за комуністичними канонами, дозволяв своїй батьківщині Грузії зберегти національну самобутність, то Троцький найбільш послідовно прагнув перетворити Україну у російську губернію» [11].

Єдине, що тут правда – те, що Троцький справді народився в Україні. Певні його зв'язки з Україною зберігалися і пізніше.

Лев Давидович Бронштейн народився 25 жовтня (7 листопада) 1879 р. у с. Янівка Єлизаветградського повіту Херсонської губернії у сім'ї єврея-землевласника. Новоросія, або Південна Україна, колонізувалася прийшлим людом найрізноманітнішого національного походження: німцями, сербами, греками. Тому ніяких особливих проявів націоналізму чи антисемітизму тут не спостерігалось: євреї, як й інші, займалися хліборобством і ремісництвом; у Херсонській і Єлизаветградській губерніях на той час було близько 40 єврейських землеробських колоній із населенням 25000 осіб. «Мова сім'ї та двору була російсько-українська» [1].

В автобіографічній книзі Троцького «Моє життя»² натрапляємо на чимало сторінок із чудовими описами південноукраїнської природи. А під час навчання в Одеському реальному училищі юний Лев навіть зайнявся перекладами байок Крилова українською мовою [3].

1890-ті роки були у Російській імперії періодом поширення серед інтелігенції марксизму. Як і інші представники передової молоді, 17-річний Лев Бронштейн почав знайомство із соціал-демократичною літературою і в 1897 р. з кількома товаришами заснував у Миколаєві «Південноросійський робітничий союз», який розгорнув революційну пропаганду серед місцевих пролетарів. Малий досвід юних «революціонерів» вкоротив організації віку: 28 січня 1898 р. відбулися масові арешти, і Львов (перший псевдонім Л. Троцького) потрапив до Херсонської тюрми. Після дворічного ув'язнення його було заслано до Сибіру.

Роки заслання були для Лева Давидовича періодом остаточного становлення як революціонера-марксиста. Він познайомився з місцевими і засланими соціал-демократами (Мойсеєм Урицьким, Феліксом Дзержинським), увійшов до складу Сибірського соціал-демократичного союзу і в 1902 р. врятувався втечею з фальшивим паспортом на ім'я Троцького. Під час роботи в Самарському бюро Троцький інспектував соціал-демократичні організації у Харкові, Полтаві, Києві і прийшов до невтішних висновків: після масових арештів «зв'язки на півдні були ще слабко налагоджені... з нальоту нічого зробити було неможливо» [4]. За наполяганням Леніна Троцький невдовзі нелегально виїхав за кордон через Кам'янець-Броди. Зустріч майбутніх вождів Жовтня була дружньою. Готуючись до другого, фактично відновлювального з'їзду Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), Ленін старанно добирав собі прихильників із числа молодих есдеків. Перша стаття Троцького з'явилася в «Іскрі» вже 1 листопада 1902 р., однак зробити його членом редколегії Леніну так і не вдалося через протидію Георгія Плеханова. За свої яскраві промови проти «м'яких»

2 Книга була написана одразу після вислання Троцького з СРСР у 1929 році та опублікована вперше у Берліні та Нью-Йорку в 1930 році, в Росії опублікована в 2007 році видавництвом «Вагріус», Москва.

іскривців Троцький тоді навіть отримав прізвисько «ленінського кийка». Але на самому з'їзді (липень–серпень 1903 р.) він несподівано виступив проти ленінського формулювання §1 Уставу партії. Як відомо, саме це питання призвело до розколу РСДРП на більшовиків (група Володимира Леніна) і меншовиків (група Юлія Мартова). Перші прагнули до створення жорстко централізованої, твердої партії, пристосованої до підпільної боротьби, другі – до більш широкої, еластичної організації типу західних соціал-демократій. Троцький, хоч і належав до радикалів, не сприйняв ленінських настанов, бо у свідомості революціонерів тоді ще свіжими були спогади про таких екстремістів, як Сергій Нечаєв, які скомпрометували саме поняття «централізму» і «жорсткої партійної дисципліни». У запропонованій Леніним схемі жорстко централізованої партії Троцький відчув загрозу її перетворення у простий виконавчий орган при одноосібній диктатурі вождя, спрогнозувавши:

Партійна організація [тобто апарат] замінює собою партію, ЦК замінює партійну організацію і, нарешті, «диктатор» замінює собою ЦК...Організація професійних революціонерів, точніше її верхівка, є центром соціал-демократичної свідомості, а під цим центром – дисципліновані виконавці технічних функцій [2].

Як ми тепер знаємо, цей прогноз точно спрацював 20 роками пізніше, вже за Сталіна. Отже, Троцький – меншовик (хоч і ненадовго). Для Істпарту³ сталінського зразка це якесь ганебне тавро, а насправді – член однієї з фракцій партії.

Перша російська революція винесла Троцького на вершину популярності. Повернувшись у Росію, він розпочав активну пропагандистську діяльність, і, коли у жовтні 1905 р. виникла перша Санкт-Петербурзька Рада робітничих депутатів, Троцький опинився в її керівництві (на виборах Президії Ради він отримав більше ніж 300

3 Скорочена неофіційна назва обов'язкового загальноосвітнього предмету «Історія КПРС», який викладався за часів СРСР у вищих навчальних закладах для студентів усіх спеціальностей.

голосів, а меншовики Дмитро Сверчков і Петро Злиднєв – по 280 [5]), а після арешту Георгія Носаря 26 листопада був обраний головою Ради. 3 грудня Раду розігнали жандарми, Троцького знову арештовано, знову заслано, і знову він утікає. Почалась друга еміграція (1907–1917 рр.). Післяреволюційна реакція негативно вплинула на внутрішній стан партії. Як завжди після поразки, загострились суперечності. «Уся наша партія розбилася на групи, підгрупи і фракції», – зауважував Григорій Зінов'єв [6]. Саме до цього часу належать найгостріші суперечки Леніна і Троцького, найобразливіші епітети, якими вони обмінювалися.

Не всі співробітники колишньої головної газети СРСР знають, що вперше «Правда» почала виходити 3 жовтня 1908 р. у Львові (згодом Відні) під редагуванням саме Троцького. Видавцем її була закордонна група Української соціал-демократичної спілки, невеликої національної партії на чолі з Маркіяном Меленевським, що в 1904 р. відокремилася від Революційної української партії і пізніше приєдналася до РСДРП (меншовиків). Троцький був талановитим журналістом та організатором, тому «Правда» скоро набула великої популярності. Більшовики на чолі з Леніним навіть спробували взяти її під свій контроль: у 1910 р. після Січневого пленуму ЦК РСДРП виділили фінансову допомогу в розмірі 400 франків (150 карбованців) щомісяця і делегували в редакцію свого представника Лева Каменєва [6]. Але співробітництва не вийшло, наслідком чого став різкий виступ Леніна у січні 1911 р., у якому Троцького названо «Іудушкою». Цей гострополемічний епітет потім довго експлуатувався вітчизняною сталіністською пропагандою, хоча сам Ленін ніколи не призначав цей текст до друку. Пізніше, у 1912 р., коли більшовики на Празькій конференції оголосили себе єдиною правильною РСДРП (а всі інші фракції – такими, що до партії не належать), Троцький відповів скликанням другої конференції – у Відні, на якій представники «інших» 7 фракцій створили об'єднаний «Серпневий блок». Міжфракційна гризня тривала. Переконавшись, що домовитись із Троцьким про газету не вдається, більшовики 5 травня 1912 р. почали видавати свою «Правду» як масову робітничу газету. Скарги Троцького на те, що більшовики вкрали у нього популярну назву, залишились без

відповіді [7]. Починаючи з 1912 р., на кілька років Троцький став постійним закордонним кореспондентом газети «Київська думка» («Киевская мысль»).

Частину протиріч зняла Перша світова війна, що розпочалась у 1914 р. Троцький, як і Ленін, одразу зайняв чіткі анти-воєнні позиції, за що його послідовно висилали з Австрії, Франції, Іспанії. Місця в Європі не залишалося, тому новий 1917 рік Троцький зустрів у США, де працював із Миколою Бухарініним у редакції газети «Новий світ» («Новый мир»). Лютнева революція покликала емігрантів додому, але для Троцького шлях виявився довгим – у Канаді він був затриманий англійською владою і місяць провів у концтаборі Амхерст. Невдовзі колишні незгоди було забуто: після повернення Троцький працював пліч-о-пліч з більшовиками, на VI з'їзді РСДРП(б) був офіційно прийнятий до її складу і обраний членом ЦК (причому отримав 131 голос із 134, а Ленін – 133). Після липневих подій Троцького знову ув'язнено, тепер уже Тимчасовим урядом, під час осінньої більшовизації Рад (після корніловського заколоту) звільнено, вже через 3 тижні він очолив столичну Петроградську Раду, а невдовзі його обрано членом Політбюро ЦК РСДРП(б). Ніхто з сучасних серйозних дослідників уже не заперечує керівної і вирішальної ролі Троцького в організації і проведенні Жовтневої революції. До речі, в 1918 р. це визнав навіть Йосип Сталін:

Вся робота з практичної організації повстання проходила під безпосереднім керівництвом голови Петроградської Ради Троцького. Можна з упевненістю сказати, що швидким переходом гарнізону на бік Ради та вмілою постанововою роботи Військово-революційного комітету партія зобов'язана насамперед та головним чином тов. Троцькому [8].

Сучасники Джон Рід (John Reed), Луїза Брайант (Louise Bryant), Альберт Ріс Вільямс (Albert Rhys Williams) неспростовно свідчать, що більшовицька партія називалась саме «партією Леніна-Троцького» (партією Леніна-Сталіна вона стала 10 роками пізніше). У новоствореному радянському уряді саме Троцькому

Ленін запропонував посаду наркома (міністра) закордонних справ – традиційно другу за значенням.

Олег Романчук докладно, але тенденційно висвітлюючи виникнення українсько-радянського конфлікту наприкінці 1917 р., все ж таки наводить документ від 7.12.1917 р., який засвідчує, що Троцький діяв цілком у дусі проголошеного більшовиками «права націй на самовизначення»: запропонував Ставці прийняти українських представників, ввести представників Центральної Ради до складу мирної делегації, «не чинити ніяких перешкод пересуванню українських частин» тощо [10]. На переговорах у Бресті він офіційно визнав повноваження УНР, що і дало їй змогу укласти сепаратний договір із країнами Четверного союзу, хоча на той час Центральна Рада вже не мала фактично ані влади, ані території (українське військо й уряд залишили Київ у ніч на 26 січня, а мир був підписаний 27 січня 1918 р.).

Діяльність Троцького на посаді наркома військових справ і голови Реввійськради⁴ донедавна теж викривлялася вітчизняною історіографією за неоригінальною методикою: всі перемоги й удачі приписувалися вищому керівництву на чолі з Леніним, зате у всіх поразках винен голова військового відомства, «шкідник» Троцький. Будьмо об'єктивні: всі перемоги і поразки Червоної Армії – заслуга саме Троцького. У 1922 р. в §41 Політичного статуту Робітничо-селянської Червоної Армії як аксіому було подано: «Тов. Троцький – вождь і організатор Червоної Армії. Стоячи на чолі Червоної Армії, тов. Троцький веде її до перемоги над усіма ворогами Радянської республіки» [12]. Під час громадянської війни відомий «поїзд Троцького» накрутив більш як 100000 км по фронтах, з'являючись у найнебезпечніших місцях. Навесні 1919 р. «поїзд голови РВР» прибув до України: 15 травня – зупинка у Куп'янську, 16 – у Сватовому, 19 – у Києві, де Троцький виступив на засіданні Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету рад [9]. У той час на Донбаському фронті склалася важка

4 Реввійськрада, РВР (рос. Реввоенсовет) – Революційна військова рада республіки, вищий колегіальний орган управління та політичного керівництва РСЧА.

ситуація: біла Добровольча Армія генерала Антона Денікіна, накопичивши сили, перейшла у наступ, а фронт проти неї на лінії Маріуполь – Юзівка тримала 3-я бригада 2-ої Української Червоної Армії на чолі з анархо-комуністичним «батьком» Нестором Махном. Це напівпартизанське об'єднання, ослаблене тривалими боями і слабо озброєне (після заколоту Григор'єва більшовики побоювалися свого непевного союзника), не витримало удару. 19 травня у районі Гришино – Ясинувата фронт було прорвано; почався відступ.

Троцький із власного досвіду переконався в необхідності в умовах війни жорсткої централізації та дисципліни, тому він прохолодно ставився до партизанських методів війни, які панували в тодішніх українських червоноармійських частинах. У статті «Українські уроки» («Украинские уроки») він навіть спробував підвести певну теоретичну базу:

Партизанство є зряддям більш слабого... класу або пригнобленої нації у боротьбі з тим класом, якому належить централізований держапарат. У цей період партизанство є прогресивним фактором... Історично прогресивне значення партизанської боротьби припиняється там, де пригноблений клас бере у свої руки державну владу [13].

Тому виправляти становище Троцький почав із «викорінення партизанщини». Він заборонив Махну проводити місцевий з'їзд селян, розгортати «непокірну недисципліновану бригаду в дивізію під тим же командуванням» і пригрозив перебіжчикам до Махна розстрілом. Під впливом Троцького Рада оборони Української радянської соціалістичної республіки 25 травня ухвалила рішення про «ліквідацію Махна». Момент був обраний невдало: Махно образився і пішов у відставку. 2 червня відбулась телефонна розмова Троцького з Махном, у якій нарком наказав комбригу розтягнути військо ще на 100 верст до Слов'янська, щоб закрити прорив. «Батько» категорично відмовився, посилаючись на відсутність сил. Троцький наполягав. Махно вибухнув лайкою. Зв'язок урвався. Мотаючись тоді між Харковом і Луганськом, Троцький видав

низку наказів про «знищення махновщини». Фронт розвалився, і Денікін почав свій «марш на Москву».

Звичайно, всі дослідники подають такі дії Троцького як його особисту ініціативу. Це не зовсім так, бо лінію на викорінення партизанщини фактично затвердив у березні 1919 року VIII з'їзд Російської комуністичної партії (більшовиків), що відкинув погляди «військової опозиції» (Климент Ворошилов, Сергій Мінін, Йосип Сталін). Таким чином, Троцький провадив офіційно затверджену державно-партійну лінію. Визнаючи свою провину за крах Південного фронту, Троцький подав у відставку. Але 5 липня 1919 р. на засіданні Політбюро відставку було одноголосно відхилено.

Наступний візит Троцького до Донбасу відбувся у 1920 р. Війна закінчувалася, потрібно було починати відбудову народного господарства, і 23 березня 1920 р. Лев Давидович був призначений наркомом шляхів сполучення. Він і тут вдало застосовував свої адміністративно-командні методи: наказом № 1042 від 22.05.1920 р. був затверджений 5-річний план відбудови паровозного парку, щоб підвищити кількість працездатних машин з 5400 до 12800. Вжиті заходи дали значний ефект, і наказ № 1042 був високо оцінений Леніним [15]. Наприкінці 1920 р. Троцький неодноразово заїжджав у Попасну, Дебальцево, Юзівку як народний комісар шляхів сполучення і як голова Надзвичайної комісії Ради народних комісарів у справах Донбасу. Розроблені ним положення про «ударні групи» реалізовувалися на місцевих шахтах: у 1920 р. такі групи виникли на 11 шахтах, а у 1921 р. – на 53 [16]. Газета «Гудок» зауважувала:

Днями була у Донбасі спеціальна і повноважна комісія при Раднаркомі по Донецькому басейні під головуванням тов. Троцького. Комісія об'їздила цілий ряд рудників. Тов. Троцький сам побував у машинних відділеннях, у кочегарці, спускався до копалень і там на глибині 200 сажень під землею, в суцільній темряві опитував забійників, саночників. Звертав увагу на кожну дрібницю і технічного виробництва, і робітника. Це не були офіційні допити начальства, просто розмовляли, по-товариському [17]. Завдяки запровадженям Троцьким заходам видобуток вугілля в Донбасі швидко подвоївся [15].

Хотілося б торкнутися питання про документ, який зараз отримав широке розповсюдження. На початку 1990-х рр. ряд видань («Поступ» № 17, 1989; «Земля і воля» № 1, 1990; «Київ» № 12, 1990; «Вечірній Донецьк» («Вечерний Донецк») 11.10.1990; «Гарт» 22.02.1992) роздрукували текст т. зв. «Заповідей Троцького. Інструкція агітаторам-комуністам на Україні». Цей сумнівний документ потрапив навіть до підручника [14]. Правда, цей підручник здобув сумну славу: через свою тенденційність і політичну заангажованість він став предметом гострої критики і навіть обговорення у Верховній Раді України. Тодішній міністр освіти Михайло Згуровський навіть пообіцяв відкликати підручник зі шкіл для переробки [18], але вищезгаданий документ зберігся й у другому, «переробленому і доповненому» виданні [14]. Причому, судячи з деяких помилок, текст узяли не з першоджерела, а з якогось передруку.

Автору вдалося віднайти першоджерело цього документа. Це емігрантське видання Олександра Доценка (152 сторінки тексту і 240 – «документальних додатків»). У передмові автор зізнається, що ні в якому разі не може гарантувати правдивість і автентичність наведених документів, бо подає їх без жодних змін лише заради «повноти картини». Обставини появи документа такі: 21–22 березня 1920 р., коли петлюрівці взяли Голту і Орлик, «місцеві повстанці» доставили до штабу «Таємну інструкцію Лейби Троцького агітаторам». Отаман Андрій Гулий-Гуленко і політреферент Василь Савенко швидко переробили її, додавши до 10 «заповідей Троцького» 12 власних, і видали відозву «Народе український», яка «мала надзвичайно великий вплив на населення» [19]. Проведений нами аналіз тексту викликає великі сумніви щодо автентичності. Текст надрукований за старою орфографією, з «ятями», хоча відомо, що червоні принципово користувалися лише новою (старою так само «принципово» користувалися білі). Зміст теж несхожий на звичайні виступи Троцького, в яких він трощить ворогів без жодних пом'якшуючих зауважень. А тут автор про ворогів-петлюрівців говорить як про героїв (у перекладі українською):

Петлюра вкритий був славою повалення гетьмана, віддачею трудовому селянству України всіх земель без викупу

з негайним скликанням трудового конгресу... У ньому [українському селянинові] прокинувся вільний дух запорізького козацтва і гайдамаків, що спав сотні років. Це страшний дух, який кипить, вирує, як сам грізний Дніпро на своїх порогах, і змушує українців творити чудеса хоробрості. Це той самий дух вольності, який давав українцям нелюдську силу протягом сотень років воювати своїх пригноблювачів... і отримувати над ними блискучі перемоги [20].

Такі панегірики з вуст Троцького на адресу петлюрівців і партизан-повстанців взагалі, з урахуванням його поглядів, просто неможливі, до того ж неправдиві. Коли це Петлюра роздавав селянам землі? Коли це він скликав Трудовий конгрес, якщо зі спогадів Володимира Винниченка відомо, що «головний отаман» всіляко намагався відтягнути його скликання, бо обґрунтовано вважав, що конгрес позбавить його влади [21]? Такі суто пропагандистські пасажі могли вийти тільки з вуст самих петлюрівців. Зазначимо, що на червоному боці ця «промова» ніколи ніде ніким не згадувалась, нема її в жодному з томів зібрання творів Троцького, нам нічого невідомо про її «пряму» дію. Зате про її «контрпропагандистське» використання нам відомо (див. вище). Тобто з моменту появи цей документ використовувався лише зі знаком «-».

Підсумовуючи, зазначимо, що, на нашу думку, «Заповіді Троцького» є справжньою фальшивкою, сфабрикованою в петлюрівському штабі з пропагандистською метою (можливо, тими ж А. Гулим-Гуленком та В. Савенком) і повтореною в антирадянських емігрантських джерелах 1930-х рр. Її популяризація в українських виданнях часів «перебудови» і «національного відродження» лежить цілком у руслі тодішньої антикомуністичної кампанії. Внесення цього сумнівного документу до підручника Федора Турченка тільки підтверджує тенденційність і заангажованість автора, про що зазначалось у висновках комісії Верховної Ради з науки і народної освіти в 1996 р. [18].

Піку своєї популярності Троцький досяг у 1923 р. під час широкомасштабного святкування 5-річчя Червоної Армії. Але цей же рік став і початком занепаду. Ленін, розходження якого з Троць-

ким із 1918 р. ніколи не ставали глибокими й антагоністичними [20], хворів і поступово відходив від важелів управління, що переходили у руки ворогів Лева Давидовича (Сталіна, Каменєва, Зінов'єва). Новообраний генсек ЦК РКП(б) за допомогою апаратних перестановок поступово усунув прихильників Троцького з важливих посад. Тому дискусія 1923 р. закінчилася поразкою опозиції на Жовтневому пленумі ЦК. А невдовзі Ленін помер. Для Троцького це був час «затишшя перед боєм». Тому, наприклад, виступаючи через кілька тижнів на загальноміських партзборах у Харкові з доповіддю «Без Леніна ленінським шляхом», він просто прочитав затверджений Політбюро текст і старанно ухилявся від прямої відповіді на питання: чи зміг би собою замінити Ілліча? За спогадами І. Чорного, наступного дня на зустрічі зі студентською молоддю виступ Троцького був більш яскравим, емоційним і змістовним.

Він говорив про те, що за три роки мирного життя партія відірвалася від мас, бюрократизувалася. Вона перестала думати про народ, а думає лише про своє благо. Керівні члени партії перетворилися на чиновників ще гірших, ніж царські. Тому їх також потрібно замінити, і зробити це повинна молодь [11].

Осінь дискусія 1924 р. навколо книги «Уроки Октябрю» закінчилась черговою поразкою Троцького. У січні 1925 р. він був знятий із посади голови РВР⁵, у листопаді 1927 р. виключений із партії, у січні 1928 р. засланий у Казахстан і через рік висланий із СРСР. Троцький так і не припинив своєї боротьби проти сталінського режиму, яку традиційна радянська історіографія кваліфікувала як «антирадянську». Але навряд чи можна ототожнювати цей режим із Радянською владою і соціалістичним ладом. «Ворогом соціалізму» і «фашистським агентом» Троцький аж ніяк не був, хоча у своїх численних творах без упину критикував установлену

5 Революційна військова рада республіки, вищий колегіальний орган управління та політичного керівництва Червоної Армії.

в СРСР тоталітарну диктатуру. Штучність самого терміну «троцькіст» обґрунтовано довів Станіслав Кульчицький [22]. До речі, Ленін ніколи не користувався цим терміном.

У 1939 р., коли напередодні Другої світової війни гостро постало українське питання, Троцький присвятив йому кілька статей із дуже цікавими думками.

Він справедливо зауважив:

Різкий поворот поза-радянських демократичних елементів у бік від Радянського Союзу. Під час загострення української проблеми на початку 1939 року комуністичних голосів зовсім не було чути, зате досить голосно звучали голоси українських клерикалів і націонал-соціалістів. Це означає, що пролетарський авангард випустив український національний рух зі своїх рук... у Канаді, де українці складали основну масу компартії, з 1933 р. починається... різкий вплив українців від комунізму до пасивності або націоналізму різних відтінків [23].

Від колишньої довіри і симпатій західних українських мас до Кремля не залишилося і сліду з часу останньої розбійницької “чистки” в Україні... Розмінну монету у своїх міжнародних комбінаціях із імперіалістичними урядами... Карпатську Україну Гітлер подарував угорським катам... Замість відповіді Сталін на 18 з’їзді відкрито взяв під свій захист Гітлера від брехні західних “демократій” [24].

У таких умовах Троцький вважав найбільш розумним гаслом таке: «Єдина вільна і незалежна робітничо-селянська Україна!»

Це, безумовно, суперечило інтересам Польщі, Румунії, Угорщини, СРСР як держав, які розчленували українські землі, але найбільш відповідало інтересам українського народу згідно з ленінським принципом права націй на самовизначення. Троцький заперечував проти намагання націоналістів

вирішувати українське питання шляхом прислужництва одному імперіалізму проти іншого. Цим авантюрис-

там Гітлер дав неоціненний урок, підкинувши (чи надовго?) Карпатську Україну угорцям, які негайно знищили немалу кількість довірливих українців... Програма незалежності України в епоху імперіалізму прямо і нерозривно пов'язана з програмою пролетарської революції [24].

Таким чином, Троцький пов'язував завдання звільнення і соборності України виключно з соціалістичною революцією, виходячи зі своїх марксистських позицій. У дилемі «національне об'єднання України чи цілісність СРСР» він віддавав перевагу першому, хоча це викликало велику критику з боку «друзів Кремля». Такі погляди Троцького пов'язані з тим, що послаблення Радянського Союзу внаслідок відокремлення України він розглядав як послаблення, в першу чергу, сталінського бюрократичного режиму і не вважав таку ситуацію незмінною, бо в перспективі

всі радянські республіки знайдуть необхідні форми зв'язку і співпраці. Але ця мета буде досягнута за умови повного руйнування старих примусових зв'язків, а, відповідно, і старих кордонів, лише за умови повної незалежності кожної зі сторін, які домовляються [23].

Підсумовуючи, зазначимо, що не існує ніяких достатніх і обґрунтованих даних про якісь специфічно «антиукраїнські» погляди Троцького. Уродженець України, він добре знав мову, в період створення Радянського Союзу активно захищав права національних республік проти шовіністичного централізму Сталіна (один з відомих «троцькістів» Християн Раковський, тривалий час очолюючи уряд УРСР, активно боронив її «автономізм»), неодноразово перебував тут і навіть в еміграції виявляв певну цікавість до українського питання (згадки про «голодомор», про переділ західноукраїнських земель тощо).

Література

1. Троцкий Л. Моя жизнь. – Берлин, 1930. – Т. 1. – С. 22, 109.
2. Панцов А. В. Лев Давидович Троцкий // Вопросы истории. – 1990. – №5. – С. 69.
3. Васацкий Н. А. Троцкий. – Москва, 1992. – С. 13.
4. Троцкий Л. Моя жизнь. – Т. 1. – С. 160.
5. Исторические силуэты. – Москва, 1991. – С. 220.
6. Васацкий Н.А. Троцкий. – С. 53.
7. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. – Т. 48. – С. 369.
8. Троцкий Л. Сталинская школа фальсификаций. – Берлин, 1932. – С. 25.
9. Ростальной В. Н., Табачник Д. В. Червоний Лев революції. // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – № 9. – С. 84.
10. Романчук О. К. Ультиматум. – К., 1990. – С. 16.
11. Черный Г. Фиаско оратора // Московский комсомолец в Украине. – 2000. – 17 августа.
12. Васацкий Н. А. Троцкий. – С. 94.
13. Троцкий Л. Как вооружалась революция. – Москва, 1924. – Т. 2. – Кн. 1. – С. 167.
14. Турченко Ф. Г. Новітня історія України. – К., 1995. – Ч. 1. – С. 131–132; 2 видання. – К., 1999. – Ч. 1. – С. 143–144.
15. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. – Т. 42. – С. 151–153.
16. Клименко К. Бывал ли Лев Троцкий в Донбассе // Комсомолец Донбасса. – 1991. – 19 ноября.
17. Помни о Донбассе // Гудок. – 1921. – 1 января.
18. Красняков Є. «Новітня історія» чи новітній обман? // Товариш. – 1996. – № 39.
19. Доценко О. Зимовий похід армії УНР 6 XII 1919 – 6 V 1920. – Варшава, 1935. – С. 95–96.
20. Там само, с. 149–151.
21. Винниченко В. К. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – С. 37–38.
22. Кульчицький С. В. Чи були троцькісти у вітчизняній історії? // Український історичний журнал. – 1992. – № 2. – С. 3–6.
23. Троцкий Л. Независимость Украины и сектантская путаница // Бюллетень оппозиции. – № 79–80 (август–октябрь) 1939. – С. 17–19. (Переклад в цій книжці на сторінках 123–134.)
24. Троцкий Л. Об украинском вопросе // Бюллетень оппозиции. – № 77–78 (май–июль) 1939. – С. 13–14. (Переклад в цій книжці на сторінках 116–122.)

**ВІДПОВІДЬ НА ЗАПИТ ДЕЛЕГАЦІЇ ДРУГОГО ВСЕРОСІЙСЬКОГО З'ЇЗДУ
СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ¹ ПРО КОНФЛІКТ МІЖ РАДОЮ НАРОДНИХ
КОМІСАРІВ І УКРАЇНСЬКОЮ РАДОЮ**

(7 грудня на З'їзді було заслухано повідомлення делегації З'їзду, якій напередодні було доручено з'ясувати питання про конфлікт між Радою Народних Комісарів і Українською Радою.)

Доповідач делегації тов. Островський розповідає про те, що делегація з'явилася у Раді Народних Комісарів, у якій через пізню годину залишався лише один тов. Троцький, представила йому свої повноваження і заявила, що Всеросійським селянським з'їздом їй доручено насамперед спробувати попередити кровопролиття.

Тов. Троцький відповів, що у свою чергу і Рада Народних Комісарів прагне цього ж самого і що з її боку досі не було жодного агресивного акту, у той самий час, як Рада безперешкодно пропускає каледінські війська, але зупиняє і роззброює радянські. Вона всіляко сприяє Каледіну², який повстав проти влади Рад, громить радянські організації, затримує вугілля і хліб, захоплює вузлові станції. Ті війська, які прямували на боротьбу з Каледіним, отримували по можливості такий напрямок, за якого вони обійшли б більш-менш густо населені центри впливу Української Ради, щоб не давати приводу для будь-яких конфліктів. Проти самої Ради досі не було відправлено жодного солдата. Рада Народних Комісарів не тільки не прагне збройного зіткнення, але і всіляко його уникає. Навпаки, Рада робить ледь не все, що тільки може, для того, щоб спровокувати конфлікт. Нагадуючи про події в Києві та Одесі, тов. Троцький висловлює побоювання, що будь-яка спроба угоди з Радою не буде мати жодного успіху. Далі тов. Островський розповідає про переговори делегації з Радою,

що становили для делегації величезні труднощі, оскільки Винниченко і Ткаченко³ всіляко ухилялися від прямих відповідей. Жодного конкретного випадку агресивних дій з боку Ради Народних Комісарів ні той, ні інший вказати не могли. Щодо питання про ставлення Ради до повстання Каледіна обидва заявили, що вони вважають рух на Доні прагненням до самовизначення, і що з цього погляду вони будуть дотримуватися суворого нейтралітету. Однак їм довелося зізнатися, що вони пропускають на Дон козацькі війська. Продовження переговорів було призначене на 10 годину вечора, і тому тов. Островський від імені делегації просив звільнити його від необхідності більш детально викладати суть переговорів з Українською Радою.

«Известия», № 247,

9 грудня 1917 р.

Переклад Дениса Пілаша

ЛЕВ ТРОЦЬКИЙ, УКРАЇНА ТА БРЕСТСЬКИЙ МИР

Сучасні історики української революції, особливо «державницької школи», часто забувають той факт, що саме завдяки більшовикам Українська Народна Республіка отримала перше міжнародне визнання, тобто дістала право і можливість брати участь у міжнародній конференції з питань укладення миру з державами Центрального блоку (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина) у Брест-Литовську. Коли 28 грудня 1917 р. (10 січня 1918 р. за новим стилем) до Брест-Литовська прибула делегація Української Центральної Ради, яка засвідчила свій намір взяти участь у переговорах, глава російської делегації народний комісар закордонних справ Л. Д. Троцький заявив: «Заслухавши виголошену українською делегацією ноту Генерального Секретаріату УНР, російська делегація у повній відповідності з визнанням за кожною нацією права на самовизначення аж до повного відокремлення стверджує, що зі свого боку не має жодних заперечень проти участі української делегації в мирних переговорах»⁴. Німецький делегат Р. Кульман⁵ наполягав на чіткості формулювань щодо статусу українців. На це Л. Троцький ще раз підтвердив, що делегація УНР є представником самостійної держави. Глава делегації Центральної Ради В. Голубович⁶ зазначив: «Ми таким чином є тільки двома абсолютно окремими представниками одного і того ж фронту колишньої імперії».

У радянській історіографії цей крок Троцького вважали зрадницьким. В. Ф. Солдатенко й досі вважає, що визнання Троцьким делегації Центральної Ради суперечило позиції Ради Народних Комісарів і пояснює це лише надмірною амбіційністю народного комісара закордонних справ, що заважала йому реально оцінити стан справ⁷. Російська дослідниця державницького напрямку І. В. Міхутіна пише про те, що Троцький впав у революційну демагогію⁸. Насправді ж цей крок Троцького цілком відповідав загальній лінії РНК щодо України на той час. Жодних сумнівів у цьому не висловлював ні голова РНК В. І. Ленін, ні хтось інший із більшовицьких лідерів. Рада Народних Комісарів визнала УНР і продовжувала переговори з Центральною Радою. Рішення розірвати стосунки з нею уряд Леніна прийняв лише 30 грудня 1917 р.

Німецькі дипломати, які брали участь у цих переговорах, писали, що більшовики керуються не національними інтересами Росії, вони *«меншою мірою представляють Росію, а більшою – революцію»*, вони *«охоче йдуть на затягування переговорів для того, щоби мати можливість пропагувати всьому світові свої ідеї та методи»*, причому все це падає на сприятливий ґрунт⁹.

У січні 1918 р. делегація Радянської України за підтримки РНК уперше взяла участь у міжнародній конференції – конференції по укладенню мирного договору у Брест-Литовську. Після того як 28 грудня 1917 р. глава російської делегації Л. Д. Троцький визнав право УНР брати участь у переговорах, делегація Центральної Ради розпочала таємні переговори з Німеччиною. 2 січня 1918 р. Л. Троцький заявив офіційний протест цій делегації: *«Оскільки справа йде про життєві інтереси трудящих мас Росії та України, то ми не тільки публічно знімаємо з себе будь-яку відповідальність за Ваші переговори, але й безпосередньо звертаємося до Українського Центрального Виконавчого Комітету у Харкові з проханням вжити заходів для того, щоб інтереси Української Народної Республіки були достатньо захищені від безпринципної і зрадницької закулісної гри делегації Генерального Секретаріату»*¹⁰.

8 (21) січня 1918 р. делегація ЦВК Рад України у складі голови ЦВК Ю. Г. Медведєва¹¹ і народного секретаря військових справ В. М. Шахряя¹² прибула до Брест-Литовська. 9 січня заступник голови делегації РНК РСФРР А. А. Йоффе¹³ надіслав повідомлення главам чотирьох держав – учасниць конференції (Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії, Туреччини) про рішення ЦВК Рад України взяти участь у переговорах і намір ввести представників його до складу російської делегації. 17 січня, коли відновилися самі переговори, Л. Троцький зробив заяву про входження до складу делегації Росії представників ЦВК Рад України.

19 січня (1 лютого) голова ЦВК Рад України Юхим Медведєв уперше виступив на мирній конференції у Брест-Литовську. Він повідомив про створення «Великої Російської Федерації робітничих і селянських республік» і заявив, що українські Ради – єдино визнана трудящими влада – не були представлені в Бресті, що Київська рада вела переговори про мир таємно за спиною у народу й цим остаточно підірвала підвалини своєї влади, що український народ хоче найшвидшого миру, але разом із усією Російською Федеративною Республікою. Більше того, щоби представити харківський ЦВК й Народний Секретаріат справді національним українським урядом, Ю. Медведєв зробив те, на що в межах реальної політики не наважувалися делегати УЦР, бо боялися негативної реакції Австро-Угорщини – демонстративно виголосив гасло «собоної України». Він сказав, що Народний Секре-

таріат «прагне до створення таких умов, за яких увесь народ український, що живе в Україні, в Галичині, Буковині й Угорщині (Закарпатті – А. З.), незалежно від державних кордонів, які нині його поділяють на частини, міг би жити як одне ціле», а його державне становище «повинно буде вирішитися вільним голосуванням усього об'єднаного українського народу».

Лев Троцький, Юхим Медведєв

**ДЕКЛАРАЦІЯ¹⁴ УПОВНОВАЖЕНИХ НАРОДНИМ СЕКРЕТАРІАТОМ
УКРАЇНСЬКОГО ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ, ОГолоШЕНА
ТОВ. МЕДВЕДЄВИМ (ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ МИРНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ)**

(1 лютого 1918 р.)

Севрюк¹⁵ (новий голова делегації УНР замість Голубовича), спростовуючи у довгій промові тези тов. Троцького в його виступах на попередньому засіданні, вручає ноту про проголошення УНР і пропонує визнати її «як абсолютно самостійну і незалежну державу».

Медведєв¹⁶. Шановна громадо! Велика російська революція скинула ярмо царського гніту, національної неволі й панування поміщиків і капіталістів, передала селянам землю, поставила робітника на чолі підприємств і на III з'їзді Рад заснувала Велику Російську Федеративну Робітничу і Селянську Республіку – вільний союз вільних народів – Республіку Рад Робітничих і Селянських Депутатів.

Тут, у Брест-Литовську від імені Народної Української Республіки виступала до нинішнього часу делегація київської Ради¹⁷.

Українські Ради, єдина влада, яку визнає трудящий народ нашої країни, не були тут представлені. Український Виконавчий Комітет, суверенний орган українського народу, від самого початку не визнавав за київською Радою права говорити від його імені. Відчуваючи свою слабкість і відірваність від трудящого населення України, делегація київської Ради повела переговори за спиною українського народу таємно, в чотирьох стінах, окремо від російської делегації. Звістка про ці переговори викликала глибокий протест трудящих мас українського народу й остаточно підірвала підвалини влади київської Ради. Український народ хоче якнайшвидшого миру. Проте цей мир він хоче укласти спільно з усією

Російською Федеративною Республікою, у братерському єднанні з її трудящим населенням. Глибоко помиляються ті, хто вважає, що тільки пута царизму пов'язували Росію з Україною. Ці пута впали, але глибокий економічний і культурний зв'язок між братніми народами залишився, і в наш час цей зв'язок закріплюється на засадах вільної угоди. Ми вважаємо своїм обов'язком попередити народи Австро-Угорщини та Німеччини, що всякі спроби протиставити Україну Росії і на цьому протиставленні побудувати справу миру ґрунтуються на фальші і тому приречені від самого початку на крах. Київська Рада стала на шлях саме такої політики, і на прикладі київської Ради будь-який далекоглядний державний діяч може переконатися в тому, що політика укладення миру з окремими частинами Російської Федеративної Республіки помилкова в самій своїй основі. Хто шукає не хвилинних успіхів, а міцних мирних відносин на довгі роки, той повинен вести переговори про мир загальний із усіма народностями Росії, пов'язаними спільними економічними, культурними і державно-федеративними інтересами.

Ми, уповноважені Народного Секретаріату Українського Виконавчого Комітету, що входить до складу російської мирної делегації, заявляємо:

Народний Секретаріат прагне до створення таких умов, за яких увесь український народ, що живе в Україні, в Галичині, Буковині та Угорщині, незалежно від державних кордонів, які нині розрізають його на шматки, міг би жити як одне ціле, причому питання про подальше державне становище України серед інших держав повинно розв'язатися шляхом вільного голосування всього об'єднаного українського народу. Нам відоме ставлення до цього питання уряду Австро-Угорщини, що не допускає розгляду загальноукраїнського питання на цих мирних переговорах¹⁸. Але ми висловлюємо свою глибоку впевненість у кінцевій перемозі демократичних засад, – перемозі, яка забезпечить у найближчому майбутньому багатостраждальному українському народові єдність і вільне братерське єднання з усіма сусідніми народами.

Що стосується нинішніх мирних переговорів, то Народний Секретаріат Української Республіки цілком і повністю

дотримується принципів демократичного миру, проголошених російською революцією та підтверджених Українськими Радами – миру без анексій і контрибуцій, – миру, що забезпечує народам право на самовизначення.

Стосовно окупованих областей ми цілком приєднуємося до висунутої тут російською делегацією тези, згідно з якою зацікавлені народності самі повинні вирішувати свою долю шляхом народного голосування, якому має передувати виведення чужоземних військ.

Наостанок ми ще раз і з усією категоричністю заявляємо, що угоди і договори з київською Радою втіляться в життя і дістануть визнання українського народу лише у разі їх схвалення і визнання делегацією Російської Радянської Федеративної Республіки, до складу якої ми входимо.

*Переклад Дениса Пілаша
та Андрія Здорова*

Лев Троцький

ДЕБАТИ ЩОДО ДЕКЛАРАЦІЇ (ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ МИРНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ У БРЕСТ-ЛИТОВСЬКУ)

(1 лютого 1918 р.)

Троцький. Цілком незаперечна заява російської делегації про те, що конфлікти, які були і є в уряді Ради Народних Комісарів із київською Радою, в жодному сенсі не обмежують нашого визнання незалежності Української Республіки. Але доводиться з самого початку вказати на те змішання понять, яке полягає в ототожненні самостійності країни з визнанням того чи іншого її уряду. Ніхто тут не сумнівається в незалежності Російської Республіки, але всім відомо, що уряд Ради Народних Комісарів ще не визнано цілою низкою держав. Фінляндія визнана цілою низкою урядів як незалежна республіка, але, за останніми даними, уряд незалежної Фінляндської Республіки, що отримав визнання держав, змінився новим урядом фінляндських робітників і селян¹⁹. Фінляндський уряд одразу після визнання незалежності Фінляндії, почав вимагати участі у мирних переговорах. Ми, зі свого боку, не вбачали жодних перешкод до такої участі, і, наскільки ми поінформовані, з боку держав Четверного Союзу також не було проти цього заперечень. Зрозуміло, що зміна урядів у Фінляндії нічого не змінює в міжнародно-правовому становищі Фінляндської Республіки. Коли перед нами практично постало питання про визнання делегації київського Секретаріату, процес самовизначення Української Республіки ще далеко не закінчився; ця невизначеність становища України підтвердилась у відмові шановних представників Четверного союзу від негайного визнання незалежної Української Республіки і в збереженні за собою права визначити своє остаточне ставлення до цього питання відповідно до змісту і підписання мирного договору. До якої міри міжнародно-пра-

вові відносини і державне становище України ще не визначені, видно також із того, що ми сьогодні з вуст пана голови української делегації довідалися про нові, надзвичайно важливі принципові зміни, які вносить київська Рада у визначення міжнародного становища Української Республіки, а саме те, що київська Рада відмовляється від участі в Республіканській Російській Федерації, і це в той самий момент, коли на III Всеросійському з'їзді Рад²⁰, за прямої участі представників українських Рад, російська держава визнана Федеративною Республікою, до складу якої входить і Республіка Українська.

Серед тих численних цитат із моїх заяв, на які посилається пан представник київської Ради, бракує однієї, що має вкрай серйозне значення для цього питання.

Я заявив тоді ж, без будь-якого протесту з боку представництва київської Ради, що саме через невизначеність становища Української Республіки, перш за все в сенсі встановлення її кордонів, із усіх суперечливих питань необхідна угода обох представлених тут делегацій. Ця заява, звичайно, передбачала й зворотній негативний висновок, а саме, що будь-яка домовленість між делегацією київської Ради і центральними імперіями, – угода, що в силу невизначеності кордонів цих держав викликає заперечення з боку російської делегації, тим самим позбавляється свого значення. Всі посилання на внутрішні зміни в політичному житті українського народу, зрозуміло, не можуть мати вирішального юридичного значення, – це ми готові визнати, – але саме внаслідок відсутності визначеного становища та юридичної оформленості в питанні, що нас цікавить, ми неминуче повинні підійти до нього з практичного погляду. Тільки тому я дозволив собі послатися на фактичні стосунки, які стали результатом боротьби двох організацій, що претендують на державну владу в Україні. Питання, яке стоїть на черзі, – питання історичне. Центральні імперії, як і інші держави, зацікавлені у визначенні свого ставлення до України, по суті вони також зацікавлені в тому, щоб не приймати уявні величини за дійсні. Саме тому я повинен вказати на те, що в деяких колах, можливо, наявна тенденція до переоцінки сили і значення сепаратистських прагнень, які існують у революційній Росії.

У різних областях Росії, особливо на її периферії, сепаратистські тенденції виявляють зараз ті ж класи чи групи населення, які до революції були носіями найнещаднішого централізму. У цьому сепаратизмі не можна вбачати тривалої історичної тенденції; це тільки тимчасове знаряддя самооборони певних верств населення, що побоюються революційної влади. У міру ствердження влади Рад по всій країні заможні групи переносять свої сепаратистські прагнення чимдалі на окраїни, і для висвітлення питання велике значення має той факт, що найбільш яскраві прояви сепаратизму спостерігаємо наразі у поміщицьких верхах козацтва, тобто саме в тих групах, які в минулому були носіями принципу залізного централізму. Якщо ми на хвилину допустимо перемогу цих груп у нинішній Росії, то для кожного реально мислячого політика стає зрозуміло, що вони знову стануть носіями централізму.

Я вважаю, що саме тому тим урядам, які бажають рахуватися з реальними, а не з уявними величинами, слід було б зробити необхідний висновок при визначенні своїх стосунків із Російською Республікою, беручи до уваги при цьому не ті чи інші формулювання, штучно побудовані на проголошених тут заявах, а реальні відносини, які складаються в нинішній Росії. Я, звичайно, далекий від думки, що шановні представники Четвертного союзу можуть узяти на себе роль третейського судді в питанні внутрішньої ситуації в Росії або в Україні. Я вважав за потрібне тільки сумлінно змалювати дійсний стан речей. Наш уряд, як і раніше, дотримується позиції, сформульованої мною в той момент, коли це питання постало перед нами вперше. Доти, поки делегація київської Ради зберігає свій мандат, ми не заперечуємо проти її самостійної участі у переговорах, але тепер, коли до складу нашої делегації увійшли представники Українського Виконавчого Комітету, ми з подвоєною наполегливістю повторюємо, що набути чинності можуть тільки ті угоди з Українською Радою, які здобудуть і наше схвалення.

Після виступу від імені української делегації **Любинського**²¹, який заперечує за радянською українською делегацією право представляти Україну і наполягає на правочинності делегації УНР, **Чернін**²² від імені делегацій Четвертного союзу робить заяву про

те, що вони визнають УНР «як вільну суверенну державу, цілком правомочну вступати в міжнародні зносини», вказуючи при цьому на нібито змінену точку зору делегації РРФСР.

Троцький. Я ще раз мушу зазначити, що посилення на наше змінене ставлення до Української Ради абсолютно неправильне. Я вже двічі цитував місце моєї заяви стосовно цього. Мої слова не допускають ніяких перетлумачень. У будь-якому разі, незалежно від позиції, обраної наразі Четвертним союзом стосовно України, немає жодного сумніву в тому, що зацікавлені уряди не в змозі вказати, не кажучи вже про все інше, який саме вигляд мають географічні кордони тої незалежної республіки, яку вони щойно визнали. А оскільки у мирних переговорах кордони держави є питанням далеко не байдужим, то моя заява про необхідність спільного з нашою делегацією розв'язання цього питання, в силу логіки речей, зберігає своє повне значення.

Кюльман запитує, «чи є декларація, оприлюднена українським членом російської делегації, також і офіційним повідомленням російського уряду».

Троцький. Звичайно, ми несемо за цю декларацію повну відповідальність остільки, оскільки вона безпосередньо стосується ходу мирних переговорів і оскільки погляди української делегації збігаються з точкою зору російської делегації. Вважаю, що тільки в таких межах декларація ця і може підлягати розгляду.

*Переклад Дениса Пілаша
та Андрія Здорова*

ПРОМОВА НА ЗАСІДАННІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦВК²³

(19 травня 1919 р.)

Не без хвилювання виступаю я сьогодні перед аудиторією цього багатостраждального міста²⁴, яке називали матір'ю міст руських і яке стало пасербицею революційного розвитку минулих років.

Хвиля соціальної, пролетарської революції докотилася сюди значно пізніше, ніж до решти великих центрів Росії. Я добре пам'ятаю ті дні, коли мені довелося бути в проклятої пам'яті Брест-Литовському. Тоді там перебувала й знаменита мирна українська делегація, відправлена Радою²⁵, а в той самий час робітники і селяни України просувалися, прокладаючи собі дорогу, до Києва. І саме у той день, коли остаточно дозрів гнійник зради з боку Центральної Ради, коли стало зрозуміло, що за спиною робітників та селян України Голубович домовляється з Гогенцоллернами та Габсбургами щодо продажу України²⁶, саме того самого дня захопили Київ. Пам'ятаю, як на запитання одного з членів делегації на прямому зв'язку про становище в Києві німець-телефоніст з проміжної станції відповів «Київ помер». Ми тоді не без глуму сказали Кюльману і Черніну, що вони розмовляють із делегацією українського уряду, чий ґрунт під ногами зостався в самому лише Бресті.

Однак це був лише короткий пробіск. Ви, товариші, добре знаєте, що відбулося після цього. Ви добре пам'ятаєте ті дні сорому та приниження, коли під тягарем німецького чобота була розчавлена молода Радянська Україна й здавалося, що історія Радянської влади дописує свою останню сторінку. Я пригадую глузливі погляди в наш бік вельможних дипломатів, цих Кюльманів і Черніних, які гадали, ніби вони покликані правити світом, і ніби ми є людьми, викинутими на поверхню лише випадковою хвилею революції, ніби разом із цією хвилею ми маємо піти й знову очистити місце

для їхнього безмежного панування. І коли ми намагалися говорити від імені мільйонів робітників та селян, вони знущалися з нас.

І ось тепер ми зустрілися в тому-таки Києві, вільному від німецької окупації, від Скоропадського, від Петлюри та іншої нечисті, й гордо запитуємо наших ворогів: де ці найясновельможніші дипломати, що говорили з нами, зверхньо поглядаючи? Де кайзер Вільгельм? Де барон фон Кюльман? Де граф Чернін²⁷? Усі вони щезли, а ми залишилися й творимо волю робітничих і селянських мас, які прислали нас. (*Гучні аплодисменти.*) Так, ми можемо сказати: за 16 місяців, що спливали після Брестських переговорів, Радянська влада утвердилася й почуває себе міцнішою, ніж будь-коли. Якщо іноді нам доводиться здавати позиції й відступати, то це ненадовго, проте коли ми повертаємо під Радянську владу країни і міста – то це вже назавжди.

Ота стійкість Радянської влади є запорукою перемоги нового ладу, створеного на звалищах буржуазної держави. Ця впевненість є тим, чого дотепер бракувало робітничому класові і що слугувало засобом поневолення робітничих мас Кюльманами, Чернініми і т. п. І що б нам не говорили Клемансо, Вільсон та Ллойд Джордж²⁸ про Радянську владу і про нашу неодмінну поразку, ми можемо сказати їм: «Зараз ви ще стрибаєте по закривавленій землі, але привиди Романова, Гогенцоллернів та Габсбургів стоять уже перед вами й правлять про близьку і неминучу смерть».

Ми повернули місто Київ у бою, як і всю територію України. Пам'ятаю, коли вперше ви зайняли Київ, один із членів болгарської делегації запитав мене, чи правда, що Київ взяли за допомогою китайців, латишів та небувало високооплачуваних петроградських робітників. Тепер уже ніхто таких питань не ставить і не буде ставити. Тепер усьому світу відомо, що звільнення України було справою робітників та революційної частини селян України. Наші полки не брали або майже не брали участі у цій справі. Робітники та селяни України, об'єднані могутнім поривом та ненавистю до Скоропадщини і петлюрівщини, вирушили могутнім потоком на лютих своїх ворогів і впродовж короткого часу змели геть усю нечисть із України. Історія захоплення Харкова, Катеринослава, Києва та Одеси є однією з найяскравіших сторінок історії революційного руху. Наші

нащадки з захопленням читатимуть, як революційні маси повсталих робітників та селян стрімким потоком із півночі на південь впродовж двох-трьох місяців очистили величезну територію та долучили до Радянської влади десятки мільйонів людей.

Проте це лише перша сторінка, за якою розгортається багато інших, і вони говорять не мовою миру та мирної праці. Така доля робітничої революції – завоювавши якусь одну позицію, вона не може вгамуватися, а змушена цю позицію поглиблювати, розширювати й зміцнювати. Буржуазія дуже живуча, і кожне бодай найменше відхилення чи послаблення у боротьбі з нею окрилює її надіями на можливість реставрації. Тому яку б роботу не провадив чесний громадянин Радянської республіки, під його руками завжди має лежати наготові гвинтівка, адже кожної миті вона може стати в пригоді у боротьбі з найлютішими ворогами Радянської влади, влади трудящих.

Вам відомо, товариші, якою важкою є боротьба з буржуазією, як важко змінити її звички, знищити її апетити. Вам це особливо добре відомо, адже тут у вас на вулицях Києва буржуазія не відчуває себе ще поваленою і є тим бульйоном, у якому посилено розвиваються мікроби всіляких змов.

Але вашій українській буржуазії ми можемо сказати: робітничий клас, перемігши своїх ворогів, надав можливість чесно трудитися всім тим, хто прагне працювати. Однак у той самий час робітничий клас заявляє, що доки буржуазія робитиме спроби повернутися до буржуазного панування, доти він хилитиме її голову до землі й топтатиме її, аж поки не виб'є з неї всяку думку про можливість реставрації.

Товариші, недостатньо взяти в свої руки країну, треба організувати її на нових засадах. Наша держава (дозвольте говорити про Великоросію та Україну як про спільну нашу державу) зараз є озброєним табором, і тому першочергово доводиться взятися за організацію гарнізону озброєного табору, тобто Червоної Армії. Адже не варто забувати, що перша перемога в Україні над контрреволюційною буржуазією була здобута не Червоною Армією, а завдяки потужному пориву мільйонів революційних робітників та селян. Від натиску цих мільйонів робітників втекли полчища Петлюри, втекли

непереможні французи та англійці. Але, товариші, революція не тільки створює перемоги, а й ускладнює створення постійної армії.

Тільки після того, як бурхливий потік революції входить у береги державності, вдається розпочати будівництво постійної армії та ліквідацію небажаних сторін повстанства, що особливо даються знаки після того, як влада остаточно переходить до рук робітників та селян. В епоху боротьби за владу, в епоху революційного руху повстанство є обов'язковим етапом і відіграє позитивну роль. Але щойно влада остаточно закріплюється в руках робітників та селян, повстанство робиться реакційним. Тому найпершим завданням робітничо-селянської влади є створення організованої й добре дисциплінованої армії, яка стала би слухняним знаряддям у руках пролетаріату.

Свого часу ми у Великоросії пережили те саме, що й ви тут. У нас були свої ідеологи партизанщини. Ліві есери, які тоді ще відкрито не оголосили себе нашими ворогами, енергійно агітували проти створення Червоної Армії. Вони заявляли, що робітничо-селянська революція може провадитися лише руками повстанців, і вважали ледь не зрадою революційного руху намагання створити постійну армію. Але в тому-то вся річ, що в цій боротьбі проти створення Червоної Армії криється вся дрібнобуржуазна сутність наскрізь пронизаної упередженнями частини інтелігенції та заможного селянства.

Робітничий клас загалом не боїться дисципліни, не боїться організованого цілого. Робітничий клас не боїться також накласти свою важку руку на тих своїх відсталих товаришів, що не встигають іти з ним в одній упряжі. Згадайте лише, як боровся робітничий клас зі штрейкбрехерами й відсталими елементами в економічній своїй боротьбі. Те саме він робить у політичній боротьбі. Інша справа – інтелігенція та куркульські елементи села. Їм властивий індивідуалізм, той самий індивідуалізм, який штовхає нервового інтелігента то йти з бомбою проти Радянської влади, то гинути на барикадах разом з борцями за Радянську владу; той самий індивідуалізм, який змушує куркульські елементи села триматися одною рукою за Радянську владу, а іншою чіплятися за кожний контрреволюційний виступ. Ось у чому, товариші, витоки всіх контрреволюційних виступів. Коли куркульським елементам

села не загрожує близька небезпека з боку якихось зовнішніх ворогів, вони міркують так: якщо нашому повіту загрозуватиме небезпека, ми викопаємо із землі заховані там гвинтівки та кулемети й боротимемося з ворогами. Тепер же Радянська влада вимагає від них надати в її розпорядження певний обсяг хліба, коней та людей, і це кидає їх в опозицію до Радянської влади. На цій струночці грають різні Камкові²⁹, Григор'єви³⁰ і т. п. У цьому причина Григор'євського заколоту, з яким вам необхідно розквитатися найближчим часом, щоб забезпечити собі можливість боротьби із зовнішніми ворогами й взятися за внутрішню розбудову.

Але, як було сказано на попередньому вашому засіданні, не досить покінчити із Григор'євським заколотом, необхідно покінчити із «григор'євщиною». А для цього треба чітко і твердо заявити всім: після того, як влада перейшла до рук робітників та селян, усі мають вишикуватися в струнку колони, вирівнятися й організуватися під спільним прапором. На агітацію всіляких демагогів проти військової дисципліни й призначених урядом командирів ми можемо сказати, що уряд вибрано волею мільйонів робітників та селян і що воля цього колективу для нас священіша, ніж воля тих маленьких загонів, які вибирають своїх начальників. Тому ми можемо сказати всім цим добродіям: струнко! Ви є ворогами робітничого класу, ви дезорганізуєте роботу з організації Червоної Армії, ви дезорганізуєте Радянську владу. Я гадаю, що можу від вашого імені сказати всім цим добродіям: горе вам, якщо ви не зрозумієте поривань робітничого класу!

Він нещадний до своїх ворогів і зітре на порох усіх, хто перешкоджає йому на шляху. Він має на це право, бо є носієм загального щастя для всіх трудівників та всього людства.

Тут у Києві мені доводилося багато чути про організованість та силу куркульських елементів в Україні. Це, безумовно, факт, на який треба зважати. Завданням робітничого класу, відтак, є вирвати сільського бідняка й середняка з-під влади куркульських елементів. Тут має відбутися поєдинок між добре організованими сільськими куркулями та пролетаріатом за вплив на середнього селянина, і поєдинок цей нелегкий, адже крім відсталості й темноти селянина чудовий ґрунт для агітації куркулів створює ще й

та обставина, що місто нині не може дати селу практично нічого взамін на отримувани звітти продукти. Тож доти, доки селянин і навіть робітничий клас не відчує, що Радянська влада покращує умови його існування, боротьба з куркульськими впливами буде важкою для пролетаріату. Проте ми можемо сказати селянину: тобі важко, ми тобі мало даємо в обмін на те, що отримуємо від тебе, але знай, що за будь-якого іншого уряду після сьогоднішньої грабіжницької війни тобі було б у двадцяттеро гірше. Це треба пояснити селянину, він має пересвідчитися, що ми передовсім беремо все від куркуля, а потім від середняка. Я впевнений, що селянин, у якого ще не загоїлися рубці від німецьких батогів, піде з нами. Треба тільки пам'ятати заповідь тов. Леніна: «Не командуй, а будь старшим братом селянина». Певна річ, що там, де треба проявити тверду владу, там, де потрібна нещадність у придушенні всіляких контрреволюційних виступів, там робітничому класу не слід зупинятися перед ніякими заходами. Однак там, де це можливо, він має діяти словом переконання й намагатися об'єднати найбідніших та середніх селян із пролетаріатом.

Як я вже казав, перед українським пролетаріатом стоїть завдання ліквідації Григор'євського заколоту. Проти Григор'єва треба діяти рішуче. Викличемо з міст найкращих робітників, найкращих політичних працівників партії, професійних спілок, радянських установ. Кожен втрачений у цій боротьбі день загрожуює новими небезпеками й жертвами. Ми можемо бути впевнені, що при цій енергійній і централізованій роботі ми протягом одного-двох тижнів впораємося з цим завданням.

Проте є ще відповідальні завдання. Потреби вигнання і знищення денікінських і красновських³¹ банд, забезпечення західних кордонів України та Федеративної Російської Республіки вимагають і зосередження наших спільних зусиль, і єдності в діях. У нас надто багато спільних ворогів, щоб ми могли собі дозволити розкіш роздрібнювати наші сили. Виступи Григор'єва підняли настрій і додали духу всій чорносотенній та білогвардійській нечисті на Волзі, в Москві, у Петрограді. Із заходу нам загрожують банди польської шляхти та буржуазії, підтримуваної Антантою. Донецький басейн є майбутнім вузлом наших дій на Південному фронті.

Ця єдність зовсім не означає посягань на незалежність України. Нам треба об'єднатися для того, щоб усі вороги знали, що російська й українська армії – частини спільної армії зі спільними ресурсами та спільним командуванням. Треба, щоб у разі загрози для Петрограда, ми могли туди кинути дивізії з півдня і навпаки – в разі загрози на півдні могли б користуватися допомогою півночі. (*Аплодисменти.*) Це має бути, врешті-решт, відкрито і чітко проголошено. Радянський режим надає кожному народові повне право на самовизначення. І це не означає відмови від централізації. Для того, щоб українці могли розвивати свою мову, свою культуру, мати свої школи та свої видання, зовсім не обов'язково розділяти дії російських та українських дивізій та полків. Коли небезпека загрожує радянському режиму, коли в нетрях гарнізону Радянської України піднявся жовтий і п'яний заколот, Радянські Росія, Україна, Латвія мають об'єднатися з воєнного погляду, мають стати спільною твердиною світової революції. Дарма що солдати розмовляють різними мовами – вони є частинами однієї армії праці, в якій встановлена одна загальна дисципліна. І коли їх закличуть прийти на допомогу в обороні Радянських кордонів Росії, коли київські, харківські, одеські полки прийдуть на підмогу Петрограду і навпаки – це забринить усюди гучною луною. Ми маємо бути міцними, і для міцності нам потрібна єдність. Ми не маємо права падати, позаяк здійснялися надто високо. Ми стоїмо, словами Євангелія, «як місто на горі», й сяємо на весь світ. Якби ми зараз упали, то це нанесло б удар робітничому класові всіх країн на багато десятиліть. Але ми не впадемо. Радянська Росія, Україна і Латвія, взявшись за руки, будуть єдині у боротьбі.

Я прийшов до вас від Червоної Армії з виявом глибокої віри в перемогу революції. Хай живе Українська Радянська Республіка! Хай живе наша спільна пролетарська перемога над усіма ворогами робітничого класу! (*Аплодисменти, «Інтернаціонал».*)

«Вісті Всеукраїнського ЦВК»

20 травня 1919 року

Переклад Ольги Мартинюк

«ЧЕРВОНИМ ВІЙСЬКАМ, ЯКІ ВСТУПАЮТЬ У МЕЖІ УКРАЇНИ!»

*(Наказ Голови Реввійськради республіки Л. Д. Троцького
від 30 листопада 1919 року № 17432)*

Прочитати у всіх ротах, ескадронах, батареях та командах.

Товариші салдати, команданти, комісарі! Ви ввійшли на Україну й побиваєте денікінські банди! Ви звільняєте братську країну від насильників. Україна, це край українських робітників і трудового селянства. Тільки український робітник і селянин має одиноке право управляти своєю власною країною. Коли ви побороете Денікіна, ви мусите віднести до трудових мас України з братерською уважністю й любов'ю. Горе тому, хто буде чинити насильства над трудовим населенням українських міст і українських сел! Українське селянство й робітництво мусить почувати себе безпечним під охороною наших штиків. Уважайте, що нашим завданням є увільнення, а не закріпощення України. Коли ви проженете денікінські банди, трудові маси України самі вирішать своє відношення до совітської Росії. Ми віримо й ми цього певні, що український народ вискажеться за тісне об'єднання з нами. Салдати, команданти й комісарі! Смерть наїздникам і угнітателям, смерть Денікінові, великим властникам, капіталістам і богачам! Хай живе Червона армія! Хай живе совітська, самостійна Україна!

Переклад Володимира Винниченка

(опубліковано у книзі «Відродження нації», РОЗДІЛ XVIII,

Відень, 25-I-1920. Збережено орфографію перекладу)

(Російський оригінал ЦГАСА, ф. 33987, оп. 1, д. 266. л. 71)

КИЇВ У РУКАХ ПОЛЬСЬКИХ ПАНІВ!³³

Прикрившись переговорами про мир, польсько-шляхетський уряд зосередив на своєму фронті значні сили і, починаючи з 23 квітня, розгорнув широкий наступ на Київському фронті. Одночасно з цим командний склад двох галицьких бригад, які декілька місяців тому добровільно перейшли на наш бік, підняв, за сигналом польського командування, прапор контрреволюційного заколоту³⁴. Таким чином, першим успіхам польської армії прокладали шлях підступ і зрада.

Наступ поляків розгорнувся на широкому фронті, від Овруча до Дністра, і протягом двох тижнів просування значних за кількістю польських сил завершилося залишенням нами Києва³⁵. Нині польський шляхтич поклав обидві ноги на той стіл, за яким всього лиш кілька днів тому засідали робітничі та червоноармійські депутати.

Хвалькувата й балакуча польська шляхта на весь світ тепер проголошує звістку про велику відвагу польських білогвардійських військ та про їхні небачені перемоги. Ми, звісно, знаємо справжню ціну цим хвастошам. У поляків на Київському фронті була потрійна, якщо не більша, перевага. До цього слід додати зраду підкупленого галицького офіцерства й безперервні заколоти бандитської потлочі, якої так багато у межах Правобережної України. Шляхетські війська мали великий успіх тому, що їм протистояли нечисленні лави червоних полків. Наші сили протягом надто довгого часу були поглинені Східним, Південним і Північним фронтами. Західна лінія оборони довго залишалася на другому плані. Нема нічого дивного, якщо на перших порах ясновельможні бандити мають успіх. І Колчак мав успіх: він доходив майже до Волги. І Денікін мав успіх: у його руках вже був Орел. Та кожен такий успіх контрреволюції подесятеряв нашу енергію,

підіймав на ноги десятки й сотні тисяч робітників та селян і призводив не тільки до відсічі, але й до нещадного розгрому ворога. Таким само шляхом піде й доля польської навали.

Київ – столиця України – сьогодні в руках польських панів. Нашій робітничо-селянській країні нанесено сильний удар. Але цей удар не примусить нас скласти руки й занепасти духом. Навпаки, він пробудить почуття обурення й прагнення суворої помсти у серцях мільйонів російських та українських робітників та селян.

Вже зараз хвиля добровільництва прокочується країною; завтра вона підійметься вдвічі та втричі вище.

Радянський Київ знову в руках панів, та ще й чужоземних! Ця звістка сколихне все чесне трудове населення об'єднаних радянських земель. Губернія змагатиметься з губернією, повіт з повітом у справі допомоги Західному фронтові.

Київ буде вирваний з рук поневолювачів. Безчесній шляхті, яка пригнічує наших братів, польських робітників і селян, буде нанесено смертельного удару. Трудящі маси Києва та Москви протягнуть братню руку робітникам Варшави.

Москва – Смоленськ.

«В пути», № 110, 8 травня 1920 р.

Переклад Сергія Іщенка

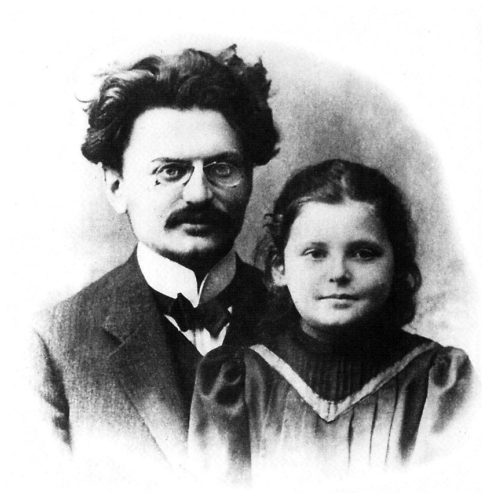
Лев Бронштейн у віці 18 років

Троцький по приїзді
до Мексики у віці 57 років

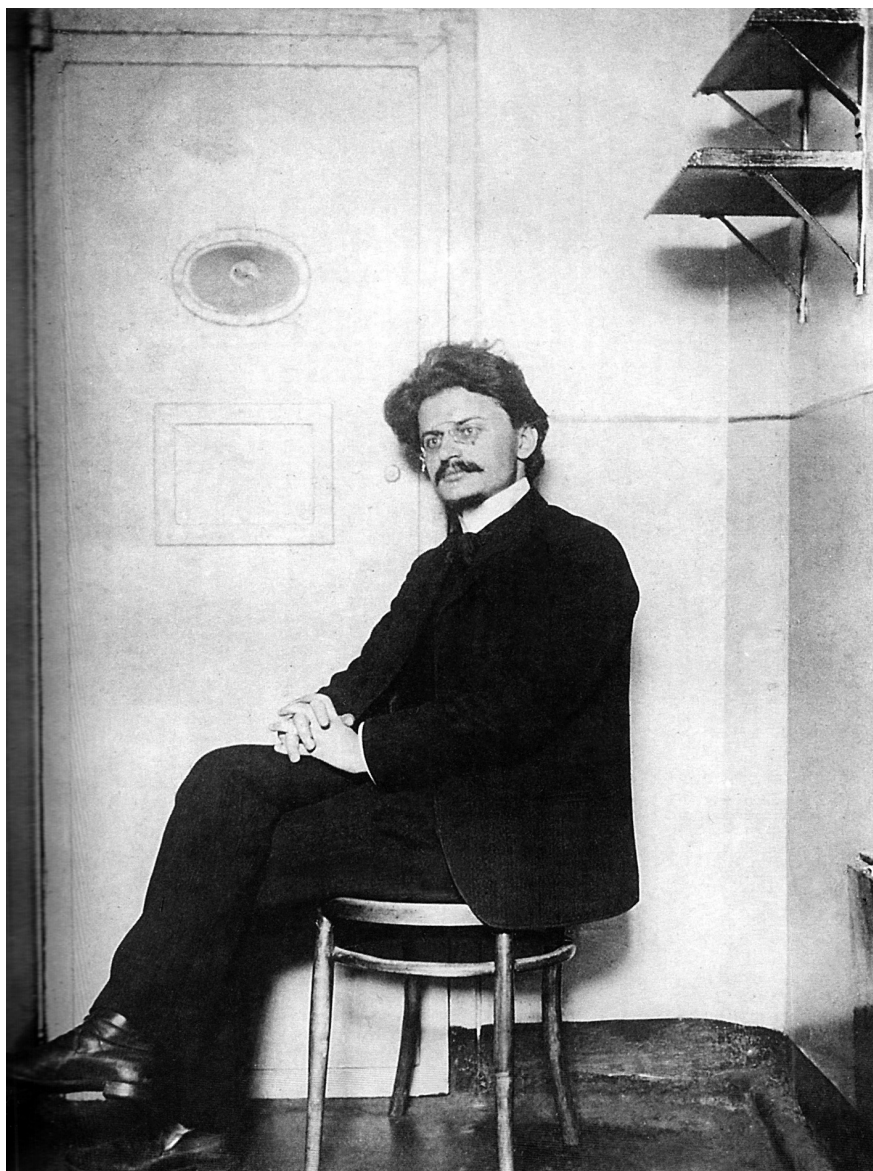
Керівники «Південноросійського союзу робітників» – першої соціал-демократичної організації в Миколаєві: Олександра Соколовська (перша дружина Троцького), її брат Григорій (зліва), Г. Зів (внизу) і Троцький

Лев Троцький з донькою Зіною,
1906 р.

Троцький з дружиною Наталею Седовою
і сином Левом у засланні в Алма-Аті

Троцький у камері Петропавловської фортеці.
Фото зроблене його адвокатом

Листівка, видана Компартією Німеччини, напис:
«Росія: вождь революції! Тов. Троцький»

Лев Троцький інспектує підрозділ Червоної кінноти перед боєм

Лев Троцький, Ефраїм Склянський і Сергій Каменев на демонстрації
під час другого конгресу Комінтерну

Лев Троцький, Володимир Ленін і Лев Каменєв після демонстрації
на площі Якова Свердлова

ЗА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ!

Грізна небезпека насувається на Радянську Україну із заходу, з боку Польщі. Пани захопили вже значну частину української землі. Але мало того, що польський поміщицький уряд захоплює зі зброєю в руках суто українські області, він ще насмілюється змальовувати свій розбійницький похід як боротьбу за «визволення України».

Оскільки жоден дурень не повірить, що Пілсудський разом зі своїми магнатами і капіталістами збирається звільняти Україну, то ці пани висувують наперед про людське око так званого «генерала» Петлюру, зображуючи його покликаним визволителем і правителем України. Польські війська, бачте, тільки допомагають Петлюрі, польські магнати і капіталісти для себе, бачте, нічого не хочуть. Їм би тільки допомогти пригнобленим Радянською владою робітникам і селянам, – запорукою того є сам Петлюра, який у польському обозі в'їжджає в Україну³⁶.

Хто ж такий Петлюра? Ми його знаємо по справах його. На початку революції він був членом київської Ради. Коли трудящі класи України повстали проти Ради і створили Радянську владу, Петлюра звернувся до німецького й австрійського кайзерів і смиренно просив їхні імператорські величності надіслати німецькі війська в Україну для підтримки влади київської Ради. Війська Вільгельма прийшли, заволоділи всією Україною, притисли до землі трударів, а згодом німецька військова влада копняком чобота відкинула в кут жалюгідного українського зрадника, котрий став їй непотрібний. Замість нього німці поставили гетьмана Скоропадського. Така перша глава діяльності великого Петлюри.

У листопаді 1918 року вибухнула німецька революція. Скинуто Вільгельма Гогенцоллерна, а за ним і його українського прикажчика гетьмана Скоропадського. В англо-французьких капіталістів

очі розпалилися на Україну. В Одесі висадилися французькі війська. Генерал Петлюра виповз із темного закутка і звернувся до капіталістичних урядів Англії і Франції з проханням надіслати до України якомога більше військ для встановлення влади петлюрівської директорії. У вдячність за це Петлюра обіцяв лондонським і паризьким лихварям служити вірою і правдою, тобто добром і горбом українського селянина. І Петлюра отримав від англо-французьких імперіалістів гроші та амуніцію. Він почав створювати свою армію. Але вибухнула друга радянська революція в Україні, вигнала геть французькі війська з чорноморського узбережжя та разом із поміщицьким і буржуазним сміттям вимела геть пана Петлюру з його директорією. Отака друга глава в історії Петлюри.

Після того, як він служив німецькому кайзерові проти України, а потім намагався продати свою душу англо-французькій біржі, але знову зазнав повного краху, Петлюра десь животів на задвірках у безвісті.

Але тут відкрилася третя глава. Польські поміщики вирішили будь-що-будь повернути собі свої землі і цукрові заводи на Волині, Поділлі й Київщині. Вірний їхній ставленик, голова польської держави і верховний головнокомандувач польськими військами Пілсудський відкинув усі мирні пропозиції радянського уряду і відкрив наступ на Україну. Але для того, щоб прикрити хоч почасті грабіжницький характер свого походу, щоб обдурити найбільш темних людей в Україні, пан Пілсудський вирішив прихопити з собою в Україну пана Петлюру. Нема чого й казати, що Петлюра охоче продав свої послуги польським поміщикам, як раніше продавав себе німецькому кайзерові й англо-французькій біржі. Таким чином, польська шляхта отримала можливість під петлюрівською вівіскою грабувати Україну.

У подяку за те, що польські магнати знайшли для нього посаду, Петлюра передав у власність Польщі всі землі, які лежать на захід від лінії Збруч–Стир або Горинь, тобто всю Східну Галичину, Західну Волинь, Полісся і Холмський край. У цих областях сім з чвертю мільйонів душ населення, з них п'ять з чвертю – українці.

Є ще в Правобережній та почасти й у Лівобережній Україні телепні, – особливо з-поміж темного куркульства, – які думають, що влада в Україні перейде справді до Петлюри і куркулів, які приберуть до своїх рук землі і всі багатства країни. Але вони прорачуються. Не заради Петлюри та українських куркулів-петлюрівців воюють польські пани. Землі і багатства польська шляхта прибере до своїх рук. От хіба ще малоземельних польських селян Пілсудський нагородить українською землею, щоб не ображати поміщиків у Польщі.

Тоді навіть короткозорі куркулі Правобережжя зрозуміють, що Петлюра є ніщо інше, ніж зрадник, котрий, немов на базарі, гендає Україною, пропонуючи її по черзі німцям, французам і полякам. Тоді багато хто з дрібних партизан, нині збитих з пантелику Петлюрою, спрямують свою зброю проти польських панів і проти Петлюри. Тоді найбільш заскнілі і темні люди західної України зрозуміють, що свою незалежність і самостійність Україна може зберегти тільки під Радянською владою.

Але ні, не захопити польським панам Україну, хоча б і тимчасово! Після того, як Київ потрапив до рук ясновельможних бандитів, всією Росією пронісся крик обурення і заклику: на південь, на допомогу українським робітникам і трудящим селянам!

З усіх фронтів, де Радянська Росія перемогла, – зі сходу, півдня і півночі, – найкращі частини, найкращі командири і комісари йдуть на захід, проти білогвардійських польських військ. Підіймається все, що є чесного в самій Україні. Великий бій проти останнього ворога завершиться повним розгромом полчищ Пілсудського і Петлюри.

Перемога буде за нами.

Вперед – за Радянську Україну!

11 травня 1920 р. Ніжин.

«В пути», № 114, 12 травня 1920 р.

Переклад Андрія Іщенко

*Володимир Ленін, Лев Троцький, Георгій Чичерін,
Дмитро Курський*

**РОБІТНИКАМ, СЕЛЯНАМ Й УСІМ ЧЕСНИМ ГРОМАДЯНАМ
РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ ТА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ³⁷**

(Відозва Раднаркому)

Англійський уряд звернувся до нас 11 липня з пропозицією зупинити війну з Польщею і надіслати до Лондона наших представників для мирних переговорів із Польщею та іншими окраїнними державами. При цьому лорд Керзон, англійський міністр закордонних справ, повідомляє, що у випадку укладання миру польські війська відійдуть нібито за той кордон, як його було намічено для Польщі ще в грудні минулого року на мирній конференції³⁸. У цій же ноті нам пропонується дати Врангелю спокій у його кримському «прихистку».

На цю посередницьку пропозицію англійського уряду ми, Рада Народних Комісарів, відповіли відмовою³⁹. І про цей наш вчинок ми звітуємо перед російським і українським народом, а також висловлюємо впевненість, що слово наше не омине й народу польського.

Народний Комісаріат закордонних справ видав російською та іноземними мовами «Червону книгу» про російсько-польські відносини, в якій точні документи розкривають, з одного боку, щоденну картину енергійних, щирих і чесних спроб Радянської влади, хай навіть ціною важких поступок, забезпечити мир з Польщею, та, з іншого боку, вперте, злісне, хиже прагнення буржуазно-шляхетської Польщі, підбуреної Антантою, завдати смертельного удару Радянській Росії. Якби Англія не прагнула війни, то без зусиль змогла би її уникнути. Для цього достатньо було відмовити Польщі у воєнному постачанні й грошах. Однак Англія бажала війни. Провадячи з нами переговори, щоб приспати свої робітничі маси, вона водночас безперервно надсилала спрямоване проти робітни-

ків і селян бойове спорядження Пілсудському й Врангелю. Англія спровокувала польську війну, і Англія відповідальна за неї.

Лорд Керзон апелює до Ліги Націй, від імені якої й виступає зі своєю пропозицією. Проте до складу цієї Ліги Націй входить Польща, яка розпочала проти нас розбійницький і грабінницький похід. Членом тієї ж Ліги Націй є хижа імператорська Японія, яка під прикриттям своїх союзників чинить нині нелюдське насилья у Далекосхідній Республіці. Якби Ліга Націй мала на меті сприяти справі миру, вона мала б завадити Польщі розпочати війну й вимагати від Японії очищення Східного Сибіру.

Не було цього й немає. Всі члени Ліги Націй, а надто Франція, Англія, Америка⁴⁰, пов'язані круговою порукою у справі провокації війни Польщі проти України та Росії. Наймогутніші члени Ліги Націй допомагали й допомагають Польщі, чим можуть. Вони навіть не відповіли нам, коли ми в квітні звернулися до них із закликом втримати злочинну руку уряду Пілсудського, вже зведену, щоб завдати удару⁴¹. Тепер, коли білогвардійським польським військам завдано Червоною Армією жорстких ударів, відповідальна за війну Ліга Націй виступає з гілкою миру в руках, або, точніше, під прикриттям очолюваної нею Ліги, Англія пропонує нам своє посередництво у примиренні нас із Польщею та іншими окраїнними державами й запрошує нас із цією метою відправити мирних делегатів у Лондон, тобто у той центр, де куються всі підступи проти Радянської Республіки й звідки було наказано Польщі розпочати наступ на Україну та Росію.

Ні, Англія не покликана бути посередницею й замирювальною в кривавій боротьбі, яку породила й живить її злочинна буржуазія!

Однак британський уряд, як ми вже бачили, не обмежується польським питанням. Лорд Керзон у тій же своїй ноті від 11 липня пропонує нам не більше і не менше як припинити війну з бароном Врангелем, обіцяючи за це, що він відтягне свої банди на південь від перешийка, щоб стати в межах Кримського півострова, яким Англія поступиться на його користь. Усього лише кілька днів тому той самий лорд Керзон від імені великобританського уряду заявив, що умовою торговельних відносин є обов'язне зобов'язання

Росії та Великої Британії не втручатися у внутрішні справи іншої сторони, – і ледве англійський уряд встиг засвідчити отримання згоди уряду Радянської Росії на цю умову, як лорд Керзон визнав себе за покликаного не лише втручатися у внутрішні справи Росії, а й дарувати частини федеративної радянської території окремим пройдисвітам, які перебувають на службі великобританського імперіалізму.

Великобританський уряд не вперше виявляє свій інтерес до барона Врангеля й Криму. Коли червоні війська, які розгромили Денікіна, готувалися переступити кримський поріг, щоб добити врангелівські рештки денікінської армії, лорд Керзон виступив із тією самою мирною гілкою і запропонував нам повну капітуляцію Врангеля та його військ на умовах амністії. Ми погодилися і на настійну вимогу великобританського уряду призупинили наступ. Після того лорд Керзон миттєво змінив умови й, замість капітуляції Врангеля, завів мову про наше невторгнення в межі Криму. Тим часом воєнне та морське міністерства Великої Британії енергійно працювали над озброєнням і постачанням врангелівських військ. Наслідком цього домовленого співробітництва Керзона, Черчилля та Врангеля став на початку червня новий наступ білогвардійських військ із Криму на північ. Очевидна річ, що наступ барона Врангеля, для якого лорд Керзон прохав перед тим амністії, був наміченим за планом додатком до наступу білогвардійської Польщі й, відповідно, надиктовувався з того ж лондонського центру. А зараз, ніби в минулому нічого й не сталося, великобританський міністр закордонних справ знову пропонує нам відмовитися від наступу на Врангеля й готується облаштовувати свого найманця на частині російської території.

Ні, ані лорд Керзон, ані великобританський уряд загалом, ані очолювана ним Ліга Націй не покликані втручатися у внутрішні справи Російської Радянської Федерації і миротворчо залагоджувати громадянську війну, яку вони ж злочинно спричинили та розпалили.

Уся попередня робота великобританського уряду, його союзників і помічників свідчить про те, що посередництво їхнє прагне наразі єдиної мети: врятувати нацькованих ними на нас Пілсудського й Врангеля від заслуженого розгрому, дати їм можливість

вичухатися, переформуватися, укомплектуватися, озброїтися й розпочати новий похід на робітничу й селянську Росію.

Зрозуміло, що ми не могли приректи трудящі маси Росії й України на небезпеки нової війни, де всі зусилля та всі жертви довелося б повторити знову. Ось чому ми відхилили великобританське посередництво, кривавий підступ якого прикривався фразами миролюбства. Діючи так, ми чинили в інтересах Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки й трудящих усього світу, яким ми розкриваємо очі на ті нелюдські, небували в історії злочини, які тепер творяться під брехливим прикриттям Ліги Націй.

Самозрозуміла річ, що наша відмова від ворожого посередництва у жодному разі не означає зміни нашої політики стосовно Польщі. Зараз, у часи перемог Червоної Армії, ми так само далекі від якого б там не було посягання на незалежність Польщі та недоторканність її території, як і в часи наших величезних воєнних ускладнень. Що Радянська Росія вмів дбайливо й уважно ставитися до прав інших народів, зокрема й малих, вона не словами, а справами показала на прикладі Естонії, Грузії та Литви. З усіма цими країнами ми уклали мир без посередництва Ліги Націй. У цих невеличких країнах при владі наразі перебувають буржуазні уряди; однак їм не знадобилося втручання світових хижаків, щоб встановити з Росією вигідні для них мирні відносини. Ми провадимо тепер мирні переговори з Фінляндією, Латвією, Вірменією та маємо всі підстави розраховувати, що ці переговори найближчим часом приведуть до встановлення мирних взаємин. Ми будь-якої миті готові розпочати переговори з Румунією, яку агенти-провокатори французької біржі спокушають вступити на кривавий шлях білогвардійської Польщі.

Радянська Москва не раз пропонувала Варшаві мир, і якщо тепер, після гірких дослідів, поставлених нею на службі англо-французького капіталу, Польща, оминаючи Париж і Лондон, безпосередньо звернеться до Москви, то мирні відносини між Росією і Польщею будуть встановлені набагато швидше, надійніше й міцніше на цьому прямому шляху.

Ми повторюємо те, що вже не раз казали: немає жодного питання між Росією і Польщею, яке б не могло бути вирішене мирно,

з користю для обох сторін. Територіальне питання не викликає у нас жодних труднощів. Спільно з дійсними представниками польського народу ми без зусиль встановимо значно правильніший кордон Польщі, що більше відповідатиме інтересам польського народу, ніж той кордон, який маршал Фош⁴² і його сподвижники накреслили під тиском Сазонова, Маклакова⁴³ й інших представників великоросійської білогвардійщини.

Найяскравіше це помітно на прикладі Холмщини, де владики Антанти провели прикордонну лінію по живому тілу Польщі, наслідуючи традицію їхнього колишнього союзника – царизму. Справжні кордони Польщі, які ми, Радянська Росія, встановимо спільно з представниками польського народу, будуть значно східніше від тих кордонів, що з Лондона й Парижа накреслили імперіалісти, однаково ворожі й ненависні трудівникам як Польщі, так і Росії.

Для того, щоб польський народ отримав чесний мир, чесний кордон і – в особі Росії – братнього сусіда, ладного прийти на допомогу й поділитися останнім, необхідно, щоб польський трудящий народ скинув зі своєї шиї тих запламованих навіки нинішніх властителів, які розпочали цю безчесну війну й мусять заплатити за неї. Необхідно, щоб польський трудящий народ перестав бути знаряддям у руках свого буржуазно-шляхетського уряду й сейму, які самі є знаряддям у руках англо-французького капіталу. Необхідно, щоб польські робітники й селяни прогнали своїх капіталістів, своїх поміщиків, своїх ґвалтівників й пригноблювачів та встановили в себе владу рад – владу робітників та селян. Таким є найкоротший і найпряміший шлях до найчеснішого й найсправедливішого миру. На цей шлях ми вказуємо в нинішній судний час історії польському народові перед лицем народів усього світу – і ми зобов'язуємося на цьому шляху цілковито сприяти польському народу.

Ми відкинули посередництво Ліги Націй у нашій війні з білою Польщею та її посіпакою Врангелем. Однак це, певна річ, не значить, що ми відмовляємося від продовження наших перемовин із Англією та іншими країнами, що належать чи не належать до Ліги Націй. Наша політика миру лишається незмінною. Відмовляючись від посередництва лорда Керзона, ми готові будь-якої миті вступити в торговельні відносини з англійськими промисловця-

ми й купцями, як і з капіталістами інших країн. Виправдовуючи свою політику, Ллойд Джордж пояснював нещодавно палаті об- щин, що Англії часто-густо доводиться торгувати в Африці навіть із людоджерами. У цьому питанні ми настільки ж згодні з Ллойд Джорджем і його урядом, наскільки вважаємо, що доки Європа й Америка не стали комуністичними, Радянська Росія, в інтересах економічного розвитку, повинна вступати в торговельні взаємини з капіталістичними людоджерами. Ми лише заперечуємо за ними право виступати рятівниками малих народів й замирювачами громадянської війни. Ми надто добре їх знаємо, щоб їм довіряти. Ми застерігаємо трудящі маси Франції, Англії, Польщі й усіх країн від довір'я буржуазним урядам, невинним у жадібності, не- виліковним у підступності, невтомним у злочинах.

І передусім ми попереджаємо, застерігаємо й закликаємо до пильності вас, трудящі Радянської Республіки: Ліга Націй виступила зі словами миру на вустах, – отже, за спиною в неї новий ніж проти вас. Її агенти докладають наразі божевільних зусиль, щоби зіштовхну- ти Румунію й інші сусідні з нами держави у криваву пірву війни.

Будьте на сторожі, червоноармійці, робітники й робітниці, селяни й селянки. З глибоким прагненням миру й братства усіх народів, але й з глибокою недовірою до світового імперіалізму – ми з подвоєною силою стиснемо в руці нашого революційного меча. Боротьбу за захист, утвердження й процвітання нашої со- ціалістичної Республіки ми доведемо до кінця проти всіх ворогів, і разом з тим ми допоможемо польським робітникам і селянам звільнитися від своїх польських та іноземних гнобителів.

Уперед – до повного розгрому білогвардійських врангелівсь- ких банд!

Уперед – проти буржуазно-шляхетських гвалтівників Польщі!

Хай живе вільна, братерська, робітничо-селянська Польща в широких, справедливих кордонах!

Хай живе робітничо-селянська Червона Армія!

«Відомості ВЦБК» №159,

21 липня 1920 р.

Переклад Ольги Папаш

Лев Троцький

УВАГА ДО ДОНБАСУ!

*(Промова на конференції
Комуністичної партії (більшовиків) України
26 листопада 1920 р.)*

Товариші, дозвольте привітати конференцію комуністичної партії України. З числа делегатів цієї конференції дозвольте особливо привітати делегатів армій обох українських фронтів, що презентують ту героїчну Червону Армію, якій ми разом надсилаємо звідси гарячі братні вітання.

Товариші, саме сьогодні американське радіо говорить про те, що на весь світ справило гнітюче враження: непередбачене зникнення Врангеля протягом 20–30 днів. Ми довго чекали на вирішальну перемогу, – вона все відсувалася; натомість хід подій цілковито винагородив нас за довге очікування. За оперативним зведенням нашого польового штабу, єдине повідомлення з Криму говорить про те, що там провадять підрахунок трофеїв, і, судячи з усього, підрахунок цей триватиме ще досить довго, бо відступ останнього значного ставленика світового імперіалізму був таким швидким, що ми виявилися досить багатими спадкоємцями технічних засобів, переданих йому французьким та англійським імперіалізмом.

Але наразі, товариші, в нас немає жодної години, жодної хвилини для того, щоби насолоджуватися усвідомленням або відчуттям отриманого успіху. Перед нами стоїть велике завдання. Господарське становище надзвичайно важке, й куди не поглянеш, усюди відкриваються фронти – фронти господарської боротьби. Сьогодні вночі з багатьма товаришами я повернувся з Донбасу, куди нас спрямували для огляду нашого вугільного фронту. І треба сказати, товариші, що цей фронт перебуває у вкрай важкому

становищі. Донецький басейн, що має зігрівати, освітлювати й рухати Радянську Україну, – цей Донецький басейн дає нам 13–15 мільйонів пудів вугілля й антрациту, поглинаючи для своїх власних потреб близько 12 мільйонів. Для всієї України й для всієї Росії, для заводів, фабрик і залізниць – це мізерно мала величина, що не тільки не відповідає нашій потребі, але й у жодному разі не виправдовує тієї величезної витрати енергії й машин з боку донецького робітника, донецьких професійних, партійних та радянських організацій. І цей мізерний видобуток вугілля й антрациту у Донецькому басейні пояснюється перш за все важким продовольчим становищем донецьких робітників. Насправді можна сказати, що гідне подиву й те, що за такого важкого становища, в сенсі продовольства й одягу, донецькі шахтарі дали Радянській Республіці ці 13 мільйонів пудів вугілля й антрациту. Товариші, тут, на Донці, нам необхідно у найближчі 1 ½ – 2 місяці домогтися будь-яким коштом вирішального успіху. Цей фронт не менш важливий, ніж фронт врангелівський, для поточного моменту, а для всього нашого розвитку у майбутньому – у 10, у 100 разів важливіший, бо якщо ми зараз оглядаємо нашу боротьбу у минулому й наші перспективи подальшого розвитку соціалізму в Росії, в Україні й у всьому світі, якщо ми маємо право пишатися тим, що ми розбили Врангеля, 10-го чи 12-го за рахунком кандидата у російські монархи, то, з іншого боку, широкі трудящі маси робітників і робітниць, селян і селянок мають право дивитися на нас як на владу, що повинна, нарешті, покращити їхнє становище.

У нас, товариші, є багато недоліків у країні, є недоліки всередині нашої партії, й ці недоліки можуть набирати різноманітних форм.

Найсерйознішим питанням є, як видобувати більше вугілля, як видобути додатковий пуд антрациту, що видобувається у Донецькому басейні, й на цю сторону ми повинні звернути всю увагу, всю енергію, всі наші сили.

Коли на нас перла шляхта через Буг та Березину, то ми сказали: «Польсько-шляхетський фронт – на першому місці», й тоді Наркомпрод, який ми часто критикуємо й лаємо правильно й неправильно, наш Наркомпрод вчинив героїчне зусилля: нагодував

величезну армію й створив місячний запас. Тепер, товариші, ми повинні поставити таке ж завдання перед Наркомпродом щодо Донецького басейну. Донецька губернія має стати ситою, взутою й одягненою за будь-який кошт; ми повинні поставити Донецьку губернію на перше місце як першу арену ударного, бойового фронту. Доти, поки кожен донецький шахтар не відчує, що він є солдатом на своєму бойовому посту, що на нього покладений великий обов'язок, що про нього й турбота більша, доти ми не зламаємо нашої господарської кризи на її основній, вугільній, ділянці. Необхідна ціла низка організаційних реформ, щодо яких ми досягли вже з Повноважною Комісією Раднаркому серйозної угоди. Завтра в нас буде вирішальне засідання. Ми прийшли до того, що ЦПКП⁴⁴ має переїхати до Бахмута, туди ж має переселитися Донвиконком й усі донецькі органи: радянські, вугільні, виробничі, політичні, професійні. Все це має бути в одному центрі й має тримати важіль вугільного видобутку, важіль донецької промисловості. Нинішня роздробленість та розкиданість у донецькому управлінні здатна паралізувати навіть найкращі зусилля. Тов. Чубар⁴⁵ розповідав вам тут про включення робітників до наших господарських організацій. Фактично це мало втілитися у посиленні й зміцненні професійної виробничої спілки в першу чергу. Для нас вирішальне значення має вугільна промисловість. Отже, одним із найважливіших завдань того ЦК, який ви оберете, є посилення спілки гірників. Звісно, було б наївно вважати, що молоді й слабкі ще, на жаль, професійно-виробничі спілки могли б одразу, одним ударом, оволодіти апаратом вугільної промисловості, але я вважаю, водночас, що необхідно таке завдання перед спілкою гірників поставити у повному обсязі. Спілка повинна разом із ЦК партії України та Раднаркомом, разом із ЦК всеросійської партії знайти у всій країні тих працівників, які необхідні нам для вугільної промисловості, незалежно від того, у якій центральній галузі вони проявили свою енергію й накопичили свій досвід. Кращих організаторів й адміністраторів радянських працівників вона має зняти з різних посад і різних галузей праці й спрямувати їх на наш черговий, найважливіший фронт – фронт вугільної промисловості.

І професійна спілка гірників повинна всіх цих робітників, одразу або поступово, підпорядкувати пролетарській дисципліні й розвинути потужну організацію, яка охопила б увесь виробничий апарат, спостерігала б за ним, контролювала б його й забезпечувала цілком і повністю нормальні умови праці. Ця перспектива незмірно велика. Для її здійснення треба насамперед посилити апарат виробництва й свідомість кращих наших робітників. На мою думку, це одне з найважливіших завдань нашої конференції й того Центрального Комітету, який вона обере. Зараз, завдяки щасливому повороту на фронтах, ми матимемо можливість вилучати з армій Південного, а завтра і Південно-Західного фронту значну кількість тих робітників, яких ви туди відрядили, які там набули певного нового досвіду – досвіду у військовому керівництві великими масами, і які до вас повернуться не гіршими, ніж були у той момент, коли ви їх відряджали на фронт.

І якщо, товариші, ми, військове відомство, до армії брали у вас робітників, не цікавячись тим, чи мають вони військовий стаж, брали боєздатних, революційних комунарів, і вони ставали комісарами, командирами, першокласними бійцями, то нам тепер стосовно вугільної промисловості треба застосовувати той самий метод. Нам треба покликати кращих бойових адміністраторів, організаторів, незалежно від того, за яких обставин праці вони застосовували свої сили. І треба їх змусити перенести свою енергію і свої сили на вугільний фронт. Тільки таким шляхом, – шляхом крутих і рішучих поворотів напрямку нашої сили й енергії, шляхом зосередження на найважливішому фронті наших кращих сил, ми розв'яжемо ту задачу, що наразі стоїть перед нами. Повноважна Комісія – як та її частина, що повернеться до Москви, так і та її частина, що залишиться тут в Україні, – ставить собі за завдання забезпечити Донецький басейн протягом найближчих тижнів усіма необхідними видами спорядження. Треба нагодувати й взути донецького шахтаря, донецького металіста, треба нагодувати їхні родини, треба одягти й взути донецького забійника, треба забезпечити технічним обладнанням шахти та найважливіші металургійні заводи, які ми пустимо в хід. Треба з-за кордону – а двері закордону розкриваються ширше – отримати те, що нам необ-

хідно для Донецького басейну, – одним словом, тут, на донецькій ділянці, прорвати фронт господарської розрухи. Від вугілля піде відродження господарства всієї нашої країни. І саме тому, товариші, я дозволив собі, за дозволу президії, трохи порушити порядок денний вашої конференції, щоби поставити перед засіданням це питання. Товариші-комуністи України, пам'ятайте про Донецький басейн!

Тільки в тому разі, якщо це завдання буде розв'язане, у свідомості мас будуть виправдані ті десятки тисяч жертв, що їх вимагала від нас кривава боротьба на фронті. Революція була нам потрібна, ми йшли до революції не заради слави Червоної Армії: з революцією ми йдемо, щоби покращити становище трудящих, щоби підняти їхній рівень освіти, щоби зробити їх незалежними від цього клятого рабства – нашої злиденності. І зараз ми оголосили новий великий похід проти наших злиднів, голоду, епідемій.

Я вірю, товариші, вірю, так само, як і ви, що це лихо, цей ворог буде переможений і що ми піднесемо червоний прапор достатку й просвіти над Радянською Росією та Радянською Україною. Ми покажемо всьому світові, що у Радянській Україні, як і у Радянській Росії, немає більше голоду, злиднів, невігластва й епідемій. Це буде означати визволення робітничо-селянської Росії та України. *(Оплески.)*

*«Бюллетень V Всеукраїнської конференції КП(б)У» № 5,
26 листопада 1920 р.*

Переклад Сергія Іщенка

«ЗАВДАННЯ XII З'ЇЗДУ РКП»

*(Доповідь Л. Д. Троцького на засіданні
VII партійної конференції КП(б)У
5 квітня 1922 року, м. Харків)*

Троцький. Товариші, я змушений зараз звернутися до питання, яке особливо важливе для України, – це питання національне. Я вже згадував, що у постановці цієї проблеми ініціатива належить Володимиру Іллічу. Перед своєю хворобою він бив на сполох, побоюючись, щоб у цьому питанні, як і в питанні селянства, не було здійснено важких помилок. І я дуже гостро відчув можливість таких помилок, коли прочитав кореспонденцію Луганської партійної конференції, де говорилося: «т. Раковський⁴⁶ зробив доповідь із національного питання, але ця доповідь застала нас неготовими, і дебатів не було». В цій же кореспонденції чи, можливо, в іншій (у «Комуністі» чи в «Пролетарі») я знайшов вказівки на те, що багато товаришів дивувалися, чого це знову підняли національне питання. Вони вважають, що воно для них розв'язане. Вимушений сказати, що такий самий настрій я нерідко зустрічав не лише в Україні, але й на півночі, у Великої Росії, зокрема, у Москві, де деякі товариші не розуміли, чого б це раптом ми зараз, на 6-му році існування робітничо-селянської, радянської, і т. д., і т. д. держави, де всі нації рівні, раптом ставимо на порядок денний з'їзду національне питання. Адже ми його давно «розв'язали»! Україна – вона незалежна. Грузія, Азербайджан, Вірменія – самостійні республіки і т. д. Чого ж іще? Звісно, товариші, не національне питання наша основна мета. Мета наша – це комунізм. Соціальне, а не національне питання – основа, на якій ми стоїмо. Але і селянське господарство не є нашою метою, а соціалістичне централізоване виробництво, висока техніка тощо. Однак селянське господарство – це факт. Не програма, не мета, але факт, і факт у багато, багато мільйонів, десятків і сотень мільйонів десятин, дворів і голів, і неухвалне став-

лення до цього основного факту перевернуло би догори дригом усю нашу програму. З національним питанням те ж саме. Ці два питання – селянське і національне – дуже близько стоять одне до одного. Вони загалом відображають одну і ту ж епоху. Звичайно, ми проголосили усунення національного рабства, нерівності тощо. Звичайно, ми проголосили право кожної національності визначатися по-своєму, аж до відділення від держави, поставивши, зрозуміло, над цим правом наш обов'язок революційного самозбереження. Там, де та чи інша національна група пов'язує свою долю не з робітничим класом, а з імперіалізмом для боротьби проти робітничого класу, там закон класової війни (як це стосувалося меншовицької Грузії⁴⁷) стає над усіма іншими законами, але коли завдання оборони революції вирішене, ми кажемо селянам, міщанам, відсталим робітникам даної національності: у національному питанні, товариші, у нас із вами розбіжностей не буде. Ми вам не лише «дозволимо», як інколи недоречно висловлюються, ні, ми вам допоможемо влаштуватися так, як вам у національному плані найкраще і найзручніше. Ми за посередництвом вашої мови допоможемо вам долучитись до найкращих досягнень людської культури, в цьому й полягає суть справи. А не в тому, що ми проголосили: «влаштовуйся, як хочеш», тому що селянин безпорадний, особливо селянин відсталий, який належить до малої нації, що раніше нещадно пригнічувалась. Він безпорадний тоді, коли бачить над собою державний апарат, хоч і робітничо-селянський, але неухажний до нього, до його національних особливостей, його мови, його відсталості, він відчуває себе подвійно безпорадним.

Відчуження правлячої партії і держапарату від основної маси населення стосовно мови є дуже небезпечним відчуженням. Не можна легко ставитись до такої політичної зв'язки як національна мова, повсякденна людська мова. Це питання важливе для всього нашого Союзу і десятикратно важливе для України. В листі тов. Раковського до Донецької губернської конференції я натрапив на думку, яка мені видається винятково важливою: вона поєднує питання селянства з питанням національним. Якби відбувся розрив між пролетаріатом і селянством, і якби буржуазії вдалося в особі

своїх політичних прикажчиків – есерів, меншовиків та інших, більш рішучих та впевнених, стати на чолі селянства, це означало би – писав нещодавно тов. Ленін – громадянську війну, а громадянська війна щодо цього питання, до перемоги пролетаріату на Заході, додамо ми, могла б мати для нас сумнівний результат. Але якщо, товариші, небезпечним є непорозуміння між пролетаріатом і селянством узагалі, то воно в сто разів небезпечніше, коли селянство не належить до тієї національності, яка була в старій монархічній Росії панівною національністю, тобто коли селянство, та ще українське, та ще грузинське, азербайджанське чи вірменське, тобто селянство, яке завжди бачило в державному апараті не лише владу іншого класу над собою, але також і владу національного гнобителя, причому оборонний націоналізм штовхав селянство у бік своєї національної буржуазії. Тут, в Україні – я повернуся до листа т. Раковського, – де партія здебільшого складається з міських робітників і взагалі міщан із домішкою селянства, де міський робітник переважно не український робітник⁴⁸, до того ж національний склад партії має, зрозуміло, певний вплив на склад українського радянського апарату, уже в цій одній обставині, поза сумнівом, закладена якщо не небезпека, то серйозне завдання, яке не можна не бачити, над вирішенням якого потрібно працювати. Потрібний не лише господарський зв'язок із селянським ринком, не лише загальний політичний зв'язок пролетаріату та селянства, а потрібно подумати, добре подумати про національний зв'язок: мову, школу, культуру. Адже незадоволення селянства, яке б виникло на тому чи іншому ґрунті, – а воно може і буде виникати, тертя неминучі, – це незадоволення буде у сто разів небезпечніше, якщо отримає забарвлення національної ідеології. Національна ідеологія є фактором величезного значення. Національна психологія – це вибухова сила, яка в одних випадках є революційною, в інших контрреволюційною, але в обох становить величезну вибухову силу. Згадаємо, як цим динамітом скористалася буржуазія під час війни, коли вона мобілізувала пролетаріат для захисту так званих «національних інтересів». Диявольський був експеримент, і він вдався – проти нас. Буржуазія зуміла використати вибухову силу націоналізму в імперіалістичних цілях.

А ось на Сході, в Індії, в Китаї, сотні мільйонів піднялись у національному русі, спрямованому проти імперіалізму. Національна боротьба на Сході – величезна вибухова сила, революційний динаміт із колосальним коефіцієнтом. Уміти його використати – завдання європейського пролетаріату. У нас, товариші, в нашому будівництві, національний момент суть потенційна сила, вона може виявитись спрямованою і в той, і в інший бік. Якщо ми не зуміємо підійти до селянства, вивчити селянина, його психологію, його мову, ми можемо штовхнути його на другу петлюрівщину, а друга петлюрівщина була би більш органічною, глибокою і небезпечною. Ця друга петлюрівщина була б озброєна культурним планом – у школі і в кооперативі, у всіх сферах побуту, й український селянин кожне своє незадоволення множив би на національний фактор, і це було б небезпечніше петлюрівського бандитизму. Але якщо українське селянство відчує та зрозуміє, що комуністична партія і радянська влада щодо національного питання підходять до нього сповненими уваги та розуміння, кажуть «ми даємо тобі все, що можемо дати, ми тобі, відсталому братові, хочемо допомогти, побудувати разом із тобою всі містки, всі сходинки, якими ти будеш підніматися вгору, ми хочемо в міру наших сил піти тобі назустріч, допомогти тобі долучитись тією мовою, яка є твоєю рідною мовою, до благ людської культури. У всіх державних закладах, на залізниці, на пошті тебе повинні приймати твоєю мовою, говорити з тобою твоєю мовою, адже це – твоя держава». Такий підхід селянин зрозуміє і оцінить. Якщо ми не можемо дати йому добре обладнаних триповерхових шкіл, адже ми бідні, то ми зобов'язані створити такі школи, де його сини навчатись писати й читати мовою, зрозумілою батьку та матері. Якщо ж ми цього не зробимо, селянство усі види свого незадоволення буде множити на національний коефіцієнт, і це буде загрожувати ліквідацією радянського режиму. Ми повинні зрозуміти, що ми національне питання не розв'язали, як ми не розв'язали, жодного господарського питання. Ми створили лише революційні передумови для вирішення національного питання. Ми зруйнували царську каторгу народів, тюрму національностей. Але мало проголошення національного рівноправ'я, потрібно на

ділі показати пригніченому, а в нього ж недовіри багато, що ми з ним, ми за нього, що ми обслуговуємо його національні інтереси не загальними фразами, а ділом, справами. Кажуть: «недосіл на столі, а пересіл – на спині». У цьому питанні слід сказати навпаки: пересіл уваги і обережності – це нічого, а недосіл у національному питанні тяжко відіб'ється на спині партії. Ось чому ми поставили національне питання на порядку денному з'їзду. Як і інші питання, ми це питання поставили не лише в принциповій площині, але й цілком конкретно, узгоджуючи з таким типом соціалістичного будівництва. Яке організаційне вираження дати національним потребам у державній структурі? До цього питання ставлення федерації було невизначене. Тут у минулі роки ми перебували цілком під впливом тієї психології, що цей етап протриває недовго, і як у петровську добу старообрядці говорили: «Нащо нам міцні будинки, чекаємо пришествия Христового», – так і ми до певної міри не схильні були займатися міцним будівництвом, чекаючи швидкого розвитку революції. Потім наступив НЕП, потім виявилось, що НЕП затягується, і ми сказали собі, що потрібно переходити якщо не до кам'яних будинків, до цього далеко! – то принаймні до міцнішої, хоча й тимчасової осілости, і відображенням цього усвідомлення є сьогоднішня державна постановка національного питання. Ми почали зі створення союзу радянських республік, причому, створивши його, вперлись у той факт, що такого організованого апарату, за допомогою якого державний союз і керівна партія могли би правильно визначати конкретні інтереси і потреби окремих націй як таких, ми не передбачили. Звідси думка про окрему радянську національну палату, яка на перших порах багатьох товаришів шокувала. Зізнаюся, і мені спочатку не дуже сподобалася. Саме слово «друга палата» зі спогадів про старі підручники державного права здавалося неприємним⁴⁹. Але справа зовсім не в цьому, а в тому, що і до національного питання слід підійти систематично, організовано, у плановому порядку. Тут є, якщо хочете, певна аналогія з ЦКК [Центральною контрольною комісією]. Звісно, це не панацея, не рятівний засіб, смішно було б думати, що створили орган, який зможе все вирішити. Ні, але цей новий орган правильніше і систематичніше перевіряє, що

коїться у нашому державному апараті, у партії, у робітничому класі, і тим самим дає можливість правильно розв'язати задачу. А що таке національна палата? Це особливий орган для того, щоб систематично, планомірно продумувати, де і яка національна мо-золя болить, як реагує на ту чи іншу дію певна національна група тощо. Зрозуміло, загальне керівництво у національній політиці залишається цілком і повністю у руках нашої партії. Але партія сама всі питання вирішує не з самої себе, не шляхом одного лиш внутрішнього зусилля партійної думки. Їй потрібне організоване зіткнення з конкретними задачами й умовами. А для вирішення старих завдань партія потребує і в царині національного питання нових, більш складних та довершених органів, а також більш систематичних владних методів.

«Правда»

12 квітня 1923 року

Переклад Тамари Злобіної

САМОГУБСТВО СКРИПНИКА⁵⁰

Самогубство, яке вчинив один з найвизначніших сталінців, один з вождів Радянської України, є важливим фактом у літописі сталінської бюрократії. Скрипник – старий більшовик, із серйозним революційним минулим, активний учасник Жовтневого перевороту як голова об'єднання петроградських фабрично-заводських комітетів 1917 року. На відміну від багатьох «старих більшовиків», особливо теперішніх українських вождів, Скрипник виявляв завжди цікавість до справ світового робітничого руху та репрезентував українську компартію у Комінтерні. Але переважно він ішов у спільній бюрократичній валці, брав участь у цькуванні Раковського, якого сам дуже шанував, старанно боровся проти «троцькізму», вихваляв «вождя», і, за винятком окремих, епізодичних виступів, рішуче не демонстрував політичної самостійності. І ось раптово з'ясувалося, що Скрипник проводив докорінно хибну політику, протегував українським націоналістам та покривав українську контрреволюцію. Секретар Постишев⁵¹, що його було послано до України як обер-комісара, розпочав цькування Скрипника, яке не могло не вразити українців своєю раптовістю та брутальністю тону.

Ми не маємо сумнівів, що політика Скрипника була хибною. Адже у національному питанні, ще менше, аніж будь-де можна проводити правильну політику за допомогою самих лише бюрократичних важелів, коли партія придушена, а пролетаріат зв'язаний. Але «помилки» Скрипника мали зайти аж занадто далеко, якщо знадобилося таке цькування, що підштовхнуло старого революціонера до самогубства. Постає логічне питання: де ж було увесь цей час українське політбюро, незмінним членом якого був Скрипник? Яким чином у монолітній партії, яку безперервно вичищають від ухилів, в умовах постійних успіхів та

переможної ліквідації класів, член політбюро, неочікувано для політбюро загалом, без жодного опору з боку партії та преси, протягом тривалого часу насаджував буржуазний націоналізм та пов'язану із ним контрреволюцію? І чому викриття цього важливого факту командированим з Москви ревизором впало на партію, як грім з неба? Адже ще у минулому році 60-річний ювілей Скрипника урочисто відзначали як свято всієї партії!

З іншого боку, загадково, чому для боротьби з буржуазним націоналізмом сталінському штабу знадобилося принести у жертву Скрипника, котрий нічому не опирався і був готовий проводити продиктовану йому «з центру» політику. Бюрократія, взагалі-то, не карає «своїх» навіть за найтяжчі помилки, якщо їй не спонукають до цього якісь побічні, але дуже важливі для неї обставини. Так, Андрєєв⁵² не поніс відповідальності ані за свою згубну колективізацію Північного Кавказу, ані за розлад на залізничному транспорті. Тим часом Ярославський⁵³ досить жорстко постраждав за те, що в його «Історію» прослизнуло кілька фактів, щоправда, правильних (у вигляді винятку), але таких, що можуть поставити під сумнів догмат непогрішності.

Ми дозволяємо собі висловити впевненість у тому, що помилки Скрипника було розкрито не заради них самих, а мимохіть, для того, щоб покарати Скрипника за якийсь інший, набагато менш принциповий, але гостріший злочин. Так, наприклад, якщо Скрипник встав в опозицію до Постишева, який прибув до України, щоб перекласти відповідальність за наслідки сталінської аграрної політики на місцевих «виконавців», цього було б більш ніж достатньо для того, щоб «проаналізувати» згори всю діяльність Скрипника й викрити в ній те, що можна знайти в діяльності кожного іншого відповідального працівника: бюрократизм, опортунізм, заступництво контрреволюції.

Що б, однак, насправді не коїлося за лаштунками, у політичному сенсі Скрипник виявився жертвою тієї системи, яку він допомагав насаджувати. І те, що сталінська система потребує таких жертв, демонструє, які гострі протиріччя роздирають її навіть на самій верхівці. Раптове навернення Зінов'єва-Каменєва до світла

істини⁵⁴, як і так само ж раптове ввергнення Скрипника у тьму оман однаково викривають брехню, яка роз'їдає безвідповідальну бюрократичну диктатуру.

«Бюллетень опозиции», № 36–37, жовтень 1933 р.

Переклад Андрія Манчука

КАМΠΑНІЯ З ПРИВОДУ «ВЕЛИКОЇ УКРАЇНИ»

*Глава XXVIII з книги В. Роговіна
Світова революція та світова війна*

Певні складнощі у відносинах СРСР та Німеччини, здалося, виникли наприкінці 1937 – на початку 1939 років у зв'язку з кампанією з щодо можливості створення так званої «Великої України». Ця кампанія була пов'язана з тим, що одним із наслідків Мюнхенської угоди та розділу Чехословаччини стало створення маріонеткової «Незалежної Карпатської Української республіки» з «автономним урядом»⁵⁵. Услід за цим на Заході почали розповсюджуватися повідомлення про майбутнє «возз'єднання» Німеччиною Закарпатської України з радянською Україною шляхом поглинання останньої та включення її до складу «Великої України». Ця тема активно обговорювалася на Заході, адже було добре відомо, що протягом довгого часу впливова група націонал-соціалістів, очолювана А. Розенбергом⁵⁶, виступала за захоплення радянської України та включення її до германської імперії.

Протягом декількох місяців «українська тема» була предметом жвавих дебатів у світовій пресі, на дипломатичних переговорах та у дипломатичному листуванні. 15 грудня 1938 року французький посол у Німеччині Кулондр писав міністру закордонних справ у Бонні, що «ось уже приблизно протягом десяти днів весь націонал-соціалістичний апарат говорить про Україну... Шляхи та засоби, здається, ще не розроблені, але сама мета, здається, вже визначена – створити велику Україну, яка стала б житницею Німеччини». Активізацію питання про Україну Кулондр пояснював продовольчими ускладненнями, від яких потерпала тоді Німеччина. «Щоб підтримати та підсилити передвоєнну економіку, – писав він, – потрібні житниця, шахта, робоча сила; Україна – от шлях до імперії»⁵⁷.

У телеграмі Литвинову⁵⁸ від 14 грудня 1938 року радник посольства СРСР у Німеччині Астахов писав, що тема України, яка знаходить висвітлення у німецькій пресі, «є зараз однією з найбільш модних у Берліні». Про актуальність української «проблеми» відкрито говорять як «низові чорносорочечники, так і високопосадові офіційні особи. Рішення проблеми обмірковується в плані створення «єдиної України» з усіх частин, включно з радянською»⁵⁹.

«Українська проблема», як повідомляв до Москви посол у Великій Британії Майський⁶⁰, значно більше мусувалася в Англії та Франції, ніж у Німеччині. «З того, що я чув та спостерігав протягом останніх двох місяців, – писав він, – з повною визначеністю випливає, що чемберленівські⁶¹ кола свідомо роздмухують “український напрям” німецької агресії, намагаючись підказати Гітлеру саме такий хід»⁶². Дещо раніше Майський повідомляв, що «в британських урядових колах... нині дуже популярна концепція, згідно з якою найближчий удар Гітлера буде на схід, зокрема проти Радянської України»⁶³. Через цей прогноз радник Чемберлена Вільсон у розмові з Майським робив висновок, що «Англії у найближчому майбутньому війна не загрожує». «Цілком імовірно, – підсумовував висловлювання англійських політичних діячів Майський, – що коли не весь кабінет загалом, то принаймні окремі члени британського уряду заохочують Гітлера у бік “східної експансії”»⁶⁴. Аналогічні повідомлення до Москви йшли з Парижа від радянського посла Суріца, який писав, що багато французьких політичних діячів дотримуються думки щодо серйозності німецьких приготувань та намірів з приводу України, яка буде найбільш імовірним та найближчим об’єктом німецької експансії⁶⁵.

У дипломатичних документах не зафіксовано жодного факту офіційних або неофіційних переговорів діячів Третього рейху на тему «Великої України» з представниками Англії та Франції. «Української теми» торкнулися лише на переговорах Ріббентропа⁶⁶ з польським міністром закордонних справ Беком, які відбулися 6-го та 26 січня 1939 року. На першій зустрічі Ріббентроп говорив про необхідність приєднання Данцига до Німеччини та будівництва через польську територію екстериторіальної автостради та залізниці, які б з’єднували основну частину Німеччини зі Східною Пруссією. Далі він повідомив, що Гітлер «уже виклав нашу негативну позицію щодо Великої України» та спитав Бека, чи не відмовився польський уряд від претензій маршала Пілсудського на Україну. На це Бек відповів, що поляки «вже були в самому Києві та що ці прагнення, без сумніву, все ще живі і сьогодні»⁶⁷.

У другій фазі бесіди Ріббентроп повернувся до «відомої німецької позиції» щодо повернення Данцига та створення автомобільної та залізничної лінії через «польський коридор». Цього разу він запропонував Беку як свого роду компенсацію «співдружність між Польщею та Німеччиною» у питанні Великої України. Бек охоче відгукнувся на цю ідею, заявивши, що «Польща претендує на Велику Україну та на вихід до Чорного моря»⁶⁸.

Більшість радянських та зарубіжних дипломатів та політиків вважали, що Гітлер не здійснюватиме пряме воєнне вторгнення в Україну, а буде намагатиметься викликати в ній сепаратистський рух. У бесіді з Майським Вільсон заявив, що лінія Гітлера «буде приблизно та, що і

у випадку з Чехословаччиною. Спочатку зростання націоналізму, заворушення, повстання українського населення, а потім «звільнення» України під гаслом «самовизначення»⁶⁹. Кулондр також вважав малоімовірним здійснення Гітлером планів, пов'язаних зі створенням «Великої України», шляхом прямого військового втручання. «В оточенні Гітлера, – писав він, – іноді розмірковують про таку операцію, яка повторила б у ширших масштабах операцію в Судетах: проведення в Польщі, Румунії та СРСР пропаганди за надання незалежності Україні та у вдалий момент дипломатична підтримка й акція з боку місцевих добровольчих загонів». При цьому, на думку Кулондра, вирішальне значення матиме «створення внутрішніх негараздів в Радянській Україні»⁷⁰.

Певне підґрунтя для таких прогнозів створювала діяльність націоналістичних сил української еміграції, які вважали себе з 1919 року у стані війни з Радянською Росією. Українські націоналісти мали свою воєнізовану організацію ОУН, у складі якої були сформовані дві бригади чисельністю близько двох тисяч осіб. ОУН сподівалася у найближчому майбутньому у союзі з німцями «звільнити» Радянську Україну та мала своє підпілля в УРСР, яке мало розвернути діяльність у випадку війни⁷¹.

На кампанію за створення «Великої України» відгукнувся Троцький, який писав, що «Радянська Україна у перший період свого існування розвинула могутню силу тяжіння також і в національному плані і підіймала на боротьбу робітників, селян і революційну інтелігенцію Західної України, поневоленої Польщею. Проте за роки термідоріанської реакції⁷² становище Радянської України, а разом з тим і загальна постановка українського питання у цілому різко змінилися. Що більші надії було пробуджено, то гостріше постала зневіра. Бюрократія придушувала та грабувала народ також і у Великоросії. Але в Україні ситуацію ускладнював розгром національних сподівань. Ніде утиски, чистки, репресії і взагалі усі види бюрократичного хуліганства не мали такого вбивчого розмаху, як в Україні, у боротьбі зі стійкими підґрунтовими прагненнями українських мас до більшої незалежності та свободи».

Все це призвело до того, що від колишньої довіри та симпатій зарубіжних українських мас до Кремля не лишилося і сліду. «З часів останньої розбійницької “чистки” в Україні ніхто на Заході не хоче приєднуватися до кремлівської сатрапії, яка і далі іменується Радянською Україною. Робітники та селянські маси в Західній Україні, у Буковині, в Карпатській Україні розгублені: куди пристати? чого вимагати? Це становище, питома, передає керівництво найреакційнішим українським клікам, які свій “націоналізм” виявляють у тому, що намагаються продати український народ то одному, то другому імперіалізму в обмін на обіцянки фіктивної незалежності.

На ґрунті цієї трагічної руїни Гітлер будує свою політику в українському питанні»⁷³.

Перелом у такій політиці настав у дні захоплення Німеччиною Чехословаччини, коли Закарпатську Україну зі згоди Гітлера окупували війська реакційного хортистського режиму в Угорщині, яка незадовго до цього приєдналася до Антикомінтернівського пакту. Автономний уряд Закарпатської України, створений гітлерівцями після Мюнхена, було розпущено, а її територія була оголошена частиною Угорщини. Україна виявилася, говорячи словами Троцького, «розіп'ятою між чотирма державами»⁷⁴ – СРСР, Польщею, Угорщиною та Румунією.

Пояснюючи, чому «Гітлер з таким галасом підняв питання створення «Великої України» та... з таким поспіхом крадія зняв це питання», Троцький писав, що мотиви поведінки Гітлера «потрібно шукати у шахрайських обрідках німецького імперіалізму, а з іншого боку – у побоюваннях викликати диявола, з яким важко буде впоратися. Карпатську Україну Гітлер подарував мадярським катам. Він зробив це якщо не з відвертого схвалення Москви, то, вочевидь, у розрахунку на таку схвальну реакцію. Гітлер немовби промовляє до Сталіна: «Якби я мав наміри атакувати завтра Радянську Україну, я б зберіг Карпатську Україну у власних руках». Ніби у відповідь, Сталін на 18-му з'їзді відверто бере під свій захист Гітлера від наклепів західних «демократій». Гітлер замахнувся на Україну? Дурниці! Війна з Гітлером? Жодних підстав! Сталін відверто тлумачить передачу Карпатської України до рук Угорщини як миролюбний акт»⁷⁵.

Характеризуючи поведінку Сталіна у зв'язку з кампанією з приводу «Великої України», Троцький робив висновок, що ставлення Сталіна до народів зарубіжної України таке ж саме, як «до всіх поневолених народів, до всіх колоній та напівколоній, тобто як до розмінної монети у своїх міжнародних комбінаціях з імперіалістичними урядами»⁷⁶.

Переклад Захара Поповича

ПРО УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Українське питання, яке багато урядів та багато «соціалістів» і навіть «комуністи» намагалися забути або ж запхати у довгий ящик історії, знову постало тепер з подвоєною силою на порядку денному. Нове загострення українського питання якнайщільніше пов'язане з виродженням Радянського Союзу та Комінтерну, успіхами фашизму та наближенням нової імперіалістичної війни. Розп'ята між чотирма державами, Україна посіла тепер у долі Європи те саме місце, яке займала в минулому Польща, з тією різницею, що світові відносини тепер незрівнянно напруженіші, і темпи розвитку прискорені. Українському питанню судилося у найближчий період відігравати величезну роль у житті Європи. Недарма Гітлер так галасливо підняв питання про створення «Великої України», і недарма, знову ж таки, він із поспіхом крадія зняв це питання.

Другий Інтернаціонал, що обстоював інтереси робітничої бюрократії та аристократії імперіалістичних держав, цілковито ігнорував українське питання. Навіть і ліве крило не звертало на нього необхідної уваги. Достатньо згадати, що Роза Люксембург, із її світлим розумом та справжнім революційним духом, вважала за можливе заявити, що українське питання є вигадкою купки інтелігентів. Ця позиція наклала тавро навіть і на польську комуністичну партію. Офіційні провідники польської секції Комінтерну вбачали в українському питанні не стільки революційну проблему, скільки перешкоду. Звідси постійні опортуністичні спроби відкараскатися від цього питання, зам'яти його, замовчати або відсунути у невизначене майбутнє.

Партія більшовиків не без зусиль, лише поступово, під безперервним тиском Леніна засвоїла для себе правильне ставлення до українського питання. Право на самовизначення, тобто на

відокремлення, Ленін застосовував однаково як до поляків, так і до українців. Аристократичних націй він не визнавав. До будь-яких намірів замовчувати та відсовувати у бік проблему пригнобленої національності він ставився як до проявів великоруського шовінізму.

Опісля здобуття влади всередині партії точилася серйозна боротьба щодо лінії вирішення численних національних проблем, успадкованих від старої Росії. Перебуваючи на посаді народного комісара національностей, Сталін неодмінно відстоював найбільш централістську та бюрократичну тенденцію. Це особливо давалося взнаки у грузинському питанні та у питанні щодо України⁷⁷. Листування з цієї теми ще дотепер не надруковане. Ми сподіваємося надрукувати ту його дуже невелику частину, яка у нас є. З кожного рядка листів та пропозицій Леніна стає зрозумілим прагнення піти якомога далі назустріч тим національностям, які зазнали пригноблення у минулому. Навпаки, у пропозиціях та заявах Сталіна завжди була відчутна тенденція до бюрократичного централізму. Щоб забезпечити «зручність керування», тобто інтереси бюрократії, найзаконніші вимоги пригноблених національностей були проголошені проявами буржуазного націоналізму. Всі ці симптоми були помітні вже у 1922–1923 роках. Із того часу вони набули жахливого розвитку, що призвело до прямого придушення будь-якого самостійного розвитку народів СРСР.

На думку старої більшовицької партії Радянська Україна повинна була стати міцним стрижнем, навколо якого мали об'єднатися інші частини українського народу. Нема сумнівів, що Радянська Україна у перший період свого існування розвинула могутню силу тяжіння також і в національному плані та підіймала на боротьбу робітників, селян і революційну інтелігенцію Західної України, поневоленої Польщею. Проте за роки термідоріанської реакції становище Радянської України, а разом із тим і загальна постановка українського питання в цілому різко змінилися. Що більші надії було пробуджено, то гостріше постала зневіра. Бюрократія придушувала та грабувала народ також і у Великоросії. Але в Україні ситуацію ускладнював розгром національних сподівань. Ніде утиски, чистки, репресії і взагалі всі види бюрократич-

ного хуліганства не мали такого вбивчого розмаху, як в Україні, у боротьбі зі стійкими підґрунтовими прагненнями українських мас до більшої незалежності та свободи. Для тоталітарної бюрократії Радянська Україна перетворилася на адміністративну частину економічного цілого та військового базису СРСР. Сталінська бюрократія будує, щоправда, пам'ятники Шевченкові, проте для того, щоб міцніше притиснути цими пам'ятниками український народ та примусити його мовою Кобзаря славити кремлівську кліку гвалтівників.

Що стосується закордонної України, Кремль ставиться до неї тепер так само, як і до інших пригноблених народів, до всіх колоній та напівколоній, тобто як до розмінної монети у власних міжнародних комбінаціях із імперіалістичними урядами. Нещодавно, на 18-му з'їзді сталінської «партії» Мануїльський⁷⁸, один із найогидніших ренегатів українського комунізму, з усією щирістю пояснював, що не тільки СРСР, але й Комінтерн («лавочка», за визначенням Сталіна) відмовляються вимагати звільнення пригноблених народів, якщо їх пригноблювачі не є ворогами пануючої московської кліки. Індію Сталін, Дімітров⁷⁹ та Мануїльський захищають тепер від Японії, але не від Англії. Західну Україну вони готові назавжди віддати Польщі в обмін на дипломатичну угоду, яка здається сьогодні вигідною для бюрократів Кремля: вони давно вже не йдуть у своїй політиці далі за кон'юнктурні комбінації!

Від колишньої довіри та симпатій західних українських мас не залишилося ані сліду. З часів останньої розбійницької «чистки» в Україні ніхто на Заході не хоче приєднуватися до кремлівської сатрапії, яка й далі іменується Радянською Україною. Робітники та селянські маси в Західній Україні, у Буковині, в Карпатській Україні розгублені: куди пристати? чого вимагати? Це становище, питома, передає керівництво найреакційнішим українським клікам, які свій «націоналізм» виявляють у тому, що намагаються продати український народ то одному, то другому імперіалізму в обмін на обіцянки фіктивної незалежності. На ґрунті цієї трагічної руїни Гітлер будує свою політику в українському питанні. Свого часу ми казали: без Сталіна (тобто без убивчої політики Комінтерну в Німеччині) не було б Гітлера. До цього можна тепер додати: без на-

сильства сталінської бюрократії над Радянською Україною не було би гітлерівської української політики.

Не будемо аналізувати тут мотиви, що спонукали Гітлера відмовитися, принаймні на поточний період, від гасла Великої України. З одного боку, ці мотиви потрібно шукати у шахрайських оборудках німецького імперіалізму, а з другого – у побоюваннях викликати диявола, з яким важко буде впоратися. Карпатську Україну Гітлер подарував мадярським катам. Він зробив це якщо не з відвертого схвалення Москви, то, вочевидь, у розрахунку на таку схвальну реакцію. Гітлер немовби промовляє до Сталіна: «Якби я мав наміри атакувати завтра Радянську Україну, я би зберіг Карпатську Україну у власних руках». Ніби у відповідь, Сталін на 18-му з'їзді відверто бере під свій захист Гітлера від наклепів західних «демократій». Гітлер замахнувся на Україну? Дурниці! Війна з Гітлером? Жодних підстав! Сталін відверто тлумачить передачу Карпатської України до рук Угорщини як миролюбний акт. Отже, частини українського народу стали для Кремля розмінною монетою у міжнародних розрахунках.

Четвертий Інтернаціонал зобов'язаний усвідомити величезне значення українського питання не лише для долі Південного Сходу та Сходу Європи, але і Європи загалом. Мова йде про народ, що довів свою життєву силу, дорівнює за чисельністю населенню Франції, займає винятково багату територію, вкрай важливу до того ж у стратегічному плані. Питання долі України постало на повний зріст. Потрібне ясне й виразне гасло, яке відповідає новій ситуації. На мою думку, таким гаслом може бути в цей час тільки: **Єдина вільна й незалежна робітничо-селянська радянська Україна!**

Ця програма перебуває в непримиреннім протиріччі, насамперед із інтересами трьох імперіалістських держав: Польщі, Румунії й Угорщини. Тільки безнадійні пацифістські бовдури здатні думати, що звільнення й об'єднання України можна здійснити мирними дипломатичними шляхами, референдумами, рішеннями Ліги Націй та ін. Анітрохи не кращі, звичайно, ті «націоналісти», які збираються вирішувати українське питання шляхом прислужництва одному імперіалізму проти іншого. Гітлер дав цим авантюристам

неоціненний урок, підкинувши (чи надовго?) Карпатську Україну угорцям, які негайно винищили чималу кількість довірливих українців. Оскільки справа буде залежати від військової сили імперіалістських держав, перемога одного або іншого угруповання може означати лише нове розчленовування українського народу й ще жорстокіше його поневолення. Програма незалежності України в епоху імперіалізму прямо й нерозривно пов'язана з програмою пролетарської революції. Створювати собі будь-які ілюзії щодо цього було би злочинно.

Але ж незалежність об'єднаної України означає відокремлення Радянської України від СРСР! – вигукнуть хором «друзі» Кремля. – Що ж тут такого жахливого? – заперечимо ми зі свого боку. Нам не властиве священне тремтіння перед державними кордонами. Ми не стоїмо на позиції «єдиної й неподільної». Адже й конституція СРСР визнає право складових націй федерації на самовизначення, тобто на відділення. Отже, навіть нинішня кремлівська олігархія не сміє заперечувати цей принцип. Щоправда, він залишається тільки на папері. Найменша спроба відкрито порушити питання про незалежну Україну мала б наслідком негайний розстріл за обвинуваченням у зраді. Але саме ця огидна по-двійність, саме це нещадне цькування всякої вільної національної думки й призвели до того, що трудящі маси України, ще більше, ніж у Великої Росії, ставляться до влади Кремля як до жахливого насильства. За такого внутрішнього становища не може бути, зрозуміло, і мови про те, щоб Західна Україна добровільно приєдналася до СРСР, яким він є зараз. Отже, об'єднання України передбачає звільнення так званої Радянської України з-під сталінського чобота. Бонапартистська кліка буде й у цьому питанні жати те, що посіяла.

Але ж це означає військове послаблення СРСР? – заволають від жаху «друзі» Кремля. Послаблення СРСР, відповідаємо ми, викликає дедалі більше зростання відцентрових тенденцій, які породжує бонапартистська диктатура. У випадку війни ненависть мас до правлячої кліки може привести до втрати всіх соціальних завоювань Жовтня. Вогнище занепадницьких настроїв – у Кремлі. Незалежна Радянська Україна, навпаки, вже з огляду на власні

інтереси, стала б могутнім південно-західним оплотом СРСР. Відділення України не означало би послаблення зв'язків із працюючими масами Великої Росії, а лише послаблення тоталітарного режиму, який душить Велику Росію, як і всі інші народи Союзу. Що скоріше буде підкопана, розхитана, зметена й розчавлена нинішня бонапартистська каста, то міцніше стане захист радянської республіки, то надійніше її соціалістичне майбутнє.

Зрозуміло, що незалежна робітничо-селянська Україна могла би потім вступити до Радянської Федерації; але добровільно, на умовах, які вона сама вважатиме прийнятними, що передбачає, у свою чергу, революційне відродження самого СРСР. Справжнє звільнення українського народу неможливе без революції або низки революцій на Заході, які, зрештою, повинні призвести до утворення Радянських Сполучених Штатів Європи. Незалежна Україна могла б увійти й безсумнівно ввійшла б у цю Федерацію як рівноправний член. Пролетарська революція в Європі не залишила б, у свою чергу, каменя на камені від огидної будівлі сталінського бонапартизму. У цьому випадку найтісніша спілка Радянських Сполучених Штатів Європи й відродженого СРСР була б неминучою і представила би неосяжні вигоди для європейського й азіатського материків, включаючи, звичайно, і Україну. Але тут ми переходимо вже до питань другої і третьої черги. Першочерговим питанням є революційне забезпечення єдності й незалежності Робітничо-селянської України у боротьбі з імперіалізмом, з одного боку, та з московським бонапартизмом – з другого.

Україна є особливо багатою на досвід із хибних шляхів боротьби за національне звільнення. Тут було випробувано все: і дрібнобуржуазна Рада, і Скоропадський, і Петлюра, і «союз» з Гогенцоллерном, і комбінації з Антантою. Хто після всіх цих експериментів і далі сподівається на якусь із фракцій української буржуазії як на провідника визвольної національної боротьби, той є політичним мерцем. Лише український пролетаріат здатний не тільки вирішити революційне по самій своїй сутності завдання, але й взяти на себе ініціативу його вирішення. Він, і тільки він може згуртувати навколо себе селянські маси й справді революційну національну інтелігенцію.

На початку минулої імперіалістської війни українці Меленевський («Басок») і Скоропис-Йолтуховський⁸⁰ намагалися поставити український визвольний рух під захист гогенцоллернівського генерала Людендорфа⁸¹, прикриваючись при цьому лівими фразами. Революційні марксистки стусаном відкинули цих панів. Так само повинні чинити революціонери й надалі. Війна, що насувається, створює сприятливу атмосферу для всіляких авантюристів, шукачів чудес і шукачів золотого руна. Цих панів, що особливо люблять гріти руки біля національного питання, не можна підпускати до робітничого руху й на гарматний постріл. Ні найменших компромісів із імперіалізмом, фашистським і демократичним! Ні найменших поступок українським націоналістам, клерикально-реакційним або ліберально-пацифістським. Ніяких «народних фронтів»! Повна незалежність пролетарської партії як авангарду трудящих!

Такою видається мені правильна політика в українському питанні. Я говорю тут від власного імені. Питання підлягає міжнародному обговоренню. Перше місце в цьому обговоренні повинне належати українським революційним марксистам. Ми з якнайбільшою увагою поставимося до їхніх голосів. Але нехай квапляться: часу на підготовку залишається небагато!

«Бюллетень оппозиции (большевиков-ленинцев)»

№ 77–78, 1939 р.

Переклад Андрія Манчука

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ ТА СЕКТАНТСЬКА ПЛУТАНИНА

В одному з американських сектантських журнальчиків, які харчуються крихтами зі столу Четвертого Інтернаціоналу і відплачують за це чорною невдячністю, я випадково натрапив на статтю, присвячену українському питанню⁸². Яка плутанина! Автор-сектант, звичайно, противник гасла незалежності радянської України. Він за міжнародну революцію і за соціалізм, – але «загалом і в цілому». Він звинувачує нас у забутті інтересів СРСР та у відступі від концепції перманентної революції. Він оголошує нас центристами. Критик дуже суворий, ледве не безжалісний. На жаль, він нічого не розуміє (назва журналу «Марксист» звучить досить-таки іронічно). Його нерозуміння має, однак, такі завершені, майже класичні форми, що воно може допомогти нам краще і повніше висвітлити питання.

«Якщо робітники в радянській Україні повалять сталінізм і відновлять справді робітничу державу, – така вихідна позиція критика, – чи повинні вони справді відокремитися від Радянського Союзу? Ні», і т. д. «Якщо пролетарі скинуть сталінізм»... то стане видніше, що робити. Але раніше треба скинути сталінізм. А для цього не треба закривати очей на зростання сепаратистських тенденцій в Україні, а дати їм правильне політичне визначення.

«Не повертатися спиною до Радянського Союзу, – продовжує автор, – але відродити і відновити його як могутню фортецю світової революції – такий шлях марксизму». Реальний хід розвитку має, у цьому випадку – національно пригноблених, наш розумник замінює міркуванням про найкращі шляхи розвитку. За цим методом, але з більшою послідовністю, можна сказати: «не оборона вирожденного Радянського Союзу є нашим завданням, а переможна світова революція, яка весь світ перетворить на Радянський Союз» і т. д. Такі афоризми дешево вартують.

Наш критик неодноразово повторює наші слова про те, що доля незалежної України невід'ємно пов'язана з міжнародною пролетарською революцією. З цієї абеткової для марксиста загальної перспективи він примудряється, однак, зробити рецепт вичікувальної пасивності і національного нігілізму. Перемога пролетарської революції у всесвітньому масштабі є результатом багатьох рухів, кампаній і сутичок, а зовсім не завершеною передумовою для автоматичного вирішення всіх питань. Тоді пряма і смілива постановка українського питання в таких конкретних обставинах полегшить згуртування дрібнобуржуазних і селянських мас навколо пролетаріату. Саме так було в Росії у 1917 р.

Наш автор може, щоправда, заперечити на це, що в Росії до Жовтня розгорталася буржуазна революція, а зараз соціалістична революція залишилась вже у минулому. Вимога, яка могла бути прогресивною в 1917 році, є реакційною тепер. Таке розмірковування, цілком у дусі бюрократів і сектантів, брехливе з самого початку до кінця.

Право націй на самовизначення є, звичайно, демократичним, а не соціалістичним принципом. Проте принципи справжньої демократії підтримуються і здійснюються в нашу епоху тільки революційним пролетаріатом; саме тому вони переплітаються з соціалістичними завданнями. Рішуча боротьба більшовицької партії за право пригноблених націй Росії на самовизначення надзвичайно полегшила пролетаріату завоювання влади. Пролетарський переворот ніби поглинув демократичні проблеми, перш за все аграрну і національну, надавши комбінований характер російській революції. Пролетаріат ставив собі вже соціалістичні задачі; але він не міг підняти враз на той самий рівень селянство і пригноблені нації (в більшості селянські), зайняті вирішенням своїх демократичних завдань. Звідси історично необхідні компроміси в аграрній царині, як і в національній. Незважаючи на економічну перевагу великого господарства, радянський уряд був змушений роздрібнити великі маєтки. Лише через кілька років він перейшов до колективного господарства, причому відразу зайшов занадто далеко наперед і виявився змушений ще через кілька років зробити поступку селянам у вигляді присадибних господарств,

які в багатьох місцях мають тенденцію поглинати колгоспи. Найближчі етапи цього суперечливого процесу ще не вирішено заздалегідь.

Необхідність компромісу або, правильніше, ряду компромісів виникла і в галузі національного питання, шляхи якого так само далекі від прямолінійних, як і шлях аграрної революції. Федеративний устрій радянської республіки є компромісом між централістичними потребами планового господарства і децентралістичними потребами розвитку націй, котрі пригноблялися в минулому. Побудувавши робітничу державу на компромісному принципі федерації, більшовицька партія ввела в конституцію право націй на повне відокремлення, показуючи цим, що аж ніяк ще не вважає національне питання остаточно вирішеним. Автор критичної статті посилається на те, що керівники партії розраховували при цьому «переконати різні національності не виходити з федерації». Це правильно, якщо слово «переконати» розуміти не в сенсі логічних доказів, а в сенсі досвіду економічного, політичного і культурного співробітництва. Абстрактна агітація на користь централізму не має сама по собі великої сили. Федерація, як сказано, стала необхідним відходом від централізму. До цього треба додати, що самий зміст федерації зовсім не даний заздалегідь і назавжди. У залежності від об'єктивних умов федерація може рухатися в бік посилення централізму і, навпаки, в бік більшої самостійності національних частин. Політично питання полягає не в тому, чи вигідне «взагалі» співжиття різних національностей в одній державі, а в тому, усвідомила ця національність, на основі власного досвіду, вигоду своєї приналежності до цієї держави. Інакше сказати: яка з двох тенденцій у таких умовах перемагає у компромісному режимі федерації: доцентрова або відцентрова? Або ще конкретніше: чи вдалося Сталіну і його українським сатрапам переконати українські маси в перевагах московського централізму над українською самостійністю або не вдалося? Це питання має вирішальне значення. Тим часом наш автор навіть про нього не підозрює.

Чи хочуть українські народні маси відокремитися від СРСР? Відповісти на це запитання, на перший погляд, важко, бо ук-

раїнський народ, як і всі інші народи СРСР, позбавлений якої б то не було можливості висловити свою волю. Але саме виникнення тоталітарного режиму і його все більш дикунське напруження, особливо в Україні, доводять, що справжня воля українських мас непримиренно ворожа радянській бюрократії. Вдосталь доказів того, що одним з найважливіших джерел ворожості є придушення української самостійності. Національні тенденції в Україні бурхливо прорвалися в 1917–1919 рр. Виявом цих тенденцій на лівому фланзі була партія боротьбистів. Важливим симптомом успішної ленінської політики в Україні виявилось злиття української більшовицької партії з організацією боротьбистів. Проте протягом наступного десятиліття відбувся фактичний розрив з боротьбистською групою, вождів якої піддавали переслідуванням. Старий більшовик Скрипник, чистокровний сталінець, був доведений у 1933 р. до самогубства за його начебто надмірне заступництво національним тенденціям. Фактичним «організатором» цього самогубства виявився сталінський посланець Постишев, який залишився після цього в Україні, як представник центральної політики. Незабаром, однак, і сам Постишев піддався опалі. Такі факти глибоко симптоматичні, бо виявляють силу тиску національної опозиції на бюрократію. Ніде чистки і репресії не набували такого масового і жорстокого характеру, як в Україні.

Величезне політичне значення має різкий поворот позарадянських українських демократичних елементів у бік від Радянського Союзу. Під час загострення української проблеми на початку цього року комуністичних голосів зовсім не було чути, зате досить гучно звучали голоси українських клерикалів і націонал-соціалістів. Це означає, що пролетарський авангард, випустив український національний рух зі своїх рук і що він далеко пішов шляхом сепаратизму. Нарешті, показує значення мають і настрої української еміграції на американському континенті. Так, наприклад, у Канаді, де українці становили головну масу компартії, з 1933 р. починається, як пише мені визначний учасник руху, різкий вплив українців, робітників і фермерів від комунізму до пасивності чи до націоналізму різних відтінків. Сукупністю своєю всі ці факти і симптоми говорять із переконливістю про зростаючу силу сепаратистських тенденцій в українських масах.

Це основний факт усієї проблеми. Він свідчить, що, незважаючи на величезний крок уперед, зроблений Жовтневим переворотом у сфері національних відносин, ізольована пролетарська революція у відсталій країні виявилася неспроможною розв'язати національне питання, особливо українське, яке по самій своїй суті має міжнародний характер. Термідоріанська реакція і коронована нею бонапартистська бюрократія відкинули трудящі маси і в національній сфері далеко в минуле. Український народ у масі своїй незадоволений своєю національною долею і хоче радикально змінити її. З цього факту повинен виходити революційний політик, на противагу бюрократу і сектанту.

Якби наш критик умів політично мислити, він без зусиль уявив би собі докази сталінців на противагу гаслу незалежної України: «це проти захисту СРСР»; «порушує інтереси єдності революційних мас»; «вигідно не революції, а імперіалізму». Іншими словами, сталінці повторили б усі три аргументи нашого автора. Завтра вони це неодмінно зроблять.

Кремлівська бюрократія говорить радянській жінці: позаяк у нас – соціалізм, то ти повинна відчувати себе щасливою і відмовитися від абортів (під загрозою покарання). Українцю він каже: оскільки соціалістична революція вирішила національне питання, то ти зобов'язаний відчувати себе щасливим в СРСР і відмовитися від думки про відокремлення (під страхом розстрілу).

Що каже жінці революціонер? «Ти сама вирішуєш, чи хочеш ти дитину, чи ні; я захищаю твоє право на аборт проти кремлівських жандармів». Українському народові він промовляє: «твоє власне ставлення до твоєї національної долі має для мене значення, а не “соціалістичні” софізми кремлівських жандармів; я всіма силами підтримаю твою боротьбу за незалежність!».

Сектант, як це з ним частенько буває, опиняється на стороні жандарма, прикриваючи статус-кво, тобто жандармське насильство, відірваними від життя м'якими розмірковуваннями про перевагу соціалістичного об'єднання національностей над їх роздробленням. Відокремлення України є, безсумнівно, мінусом у порівнянні з добровільною і рівноправною соціалістичною федерацією, але воно є безсумнівним плюсом у порівнянні

з бюрократичним придушенням українського народу. Щоб тісніше і чесніше зійтися, потрібно буває іноді попередньо розійтися. Ленін не раз посилався на той факт, що відносини між норвезькими та шведськими трудящими виявились краще і тісніше після розриву примусової унії між Швецією та Норвегією.

Треба виходити з фактів, а не з ідеальних норм. За термідоріанську реакцію в СРСР, за поразку низки революцій, за перемоги фашизму, який почав за своїми планами перекроювати карту Європи, доводиться платити дзвінкою монетою у всіх ділянках, у тому числі і в галузі українського питання. Якщо ігнорувати народжене в результаті поразок нове положення, удаючи, що нічого особливого не сталося і протиставляючи неприємним фактам звичні абстракції, то можна подарувати реакції останні шанси на реванш у більш-менш близькому майбутньому.

Гасло незалежної України наш автор тлумачить так: «Спочатку радянська Україна повинна бути звільнена від решти Радянського Союзу, потім ми будемо мати пролетарську революцію і об'єднання з рештою України». Але як же звільнитися без попередньої революції? Виходить зачароване коло, і гасло незалежної України, як і «помилкова логіка» Троцького виявляються безнадійно скомпрометовані. Насправді ця курйозна послідовність – «спочатку» і «потім» – є лише чудовий зразок схоластичного мислення. Бідолашний критик не має навіть і гадки про те, що історичні процеси можуть відбуватися не «спочатку» і «потім», а паралельно, впливаючи один на одного, прискорюючи або сповільнюючи один одного, і що завдання революційної політики полягає саме в тому, щоб прискорити дію і взаємодію прогресивних процесів. Гасло незалежної України спрямоване безпосередньо проти московської бюрократії і дає можливість пролетарському авангарду згуртувати навколо себе селянські маси. З іншого боку, те саме гасло відкриває для пролетарської партії можливість керівної ролі в національному українському русі в Польщі, Румунії та Угорщині. Обидва ці політичні процеси будуть штовхати революційний рух уперед і підвищувати в ньому питому вагу пролетарського авангарду.

Мої посилання на те, що робітники і селяни в Західній Україні (Польща) не бажають приєднуватися до нинішнього Радянського

Союзу і що цей факт теж служить доказом на користь незалежності України, наш розумник парирує тим, що, якби навіть вони хотіли, то не могли б цього зробити, бо приєднатися до Радянського Союзу вони могли б лише «після пролетарської революції в Західній Україні» (мабуть, у Польщі). Іншими словами: зараз відокремлення України неможливе, а після перемоги революції воно було б реакційне. Знайома мелодія! Люксембург, Бухарін, Пятаков⁸³ і багато інших висували супроти програми національного самовизначення саме цей аргумент: за капіталізму – утопія, за соціалізму – реакція. Аргумент докорінно помилковий, бо ігнорує епоху соціальної революції та її завдання. Правильно, що за панування імперіалізму справжня, міцна і надійна незалежність малих і середніх націй неможлива. Правильно, також, що за розгорнутого соціалізму, тобто за прогресивного відмирання держави, питання про національні кордони втратить значення. Але між цими двома моментами – сьогоднішнім днем і довершеним соціалізмом – простягаються ті самі десятиліття, протягом яких ми збираємося здійснити нашу програму. Для мобілізації мас і їх виховання в перехідну епоху гасло незалежної радянської України отримує дуже велике значення.

Сектант ігнорує нехитро той факт, що національна боротьба, як одна з найбільш неспокійних і заплутаних, але вкрай важливих форм класової боротьби, не може бути припинена голими посиленнями на майбутню міжнародну революцію. Відвернувши свій погляд від СРСР і не зустрічаючи підтримки і керівництва з боку міжнародного пролетаріату, дрібнобуржуазні й навіть пролетарські маси Західної України стають жертвою реакційної демагогії. Відповідні процеси відбуваються поза сумнівом і в радянській Україні, тільки їх важче виявити. Гасло незалежної України, своєчасно висунуте пролетарським авангардом, призведе до необхідного розшарування дрібної буржуазії, полегшуючи її низам союз з пролетаріатом. Тільки таким шляхом і можна готувати пролетарську революцію.

«Якщо робітники здійснять успішну революцію в Західній Україні... – не вгадується наш автор, – чи повинна наша стратегія вимагати тоді, щоб радянська Україна відокремилася і з'єдналася з західною частиною? Якраз навпаки». Ця фраза вичерпує всю

глибину «нашої стратегії». Знову той самий мотив: «якщо робітники зроблять»... Сектант задовольняється логічними висновками з уже нібито здійсненої переможної революції, тоді як для революціонера все питання полягає в тому, як прокласти дорогу до революції, як полегшити масам підхід до неї, як наблизити революцію, як забезпечити її перемогу. «Якщо робітники зроблять» переможну революцію, справа буде, звичайно, просуватися добре. Але переможної революції зараз немає, а є переможна реакція. Знайти міст від реакції до революції – це завдання! У цьому, до речі сказати, полягає сенс всієї нашої програми перехідних вимог («Агонія капіталізму і завдання Четвертого Інтернаціоналу»). Не дивно, якщо сектанти всіх мастей не розуміють її сенсу. Вони оперують абстракцією імперіалізму і абстракцією соціалістичної революції. Питання про перехід від реального імперіалізму до реальної революції, питання про те, як мобілізувати маси на цій історичній основі для завоювання влади, залишається для безплідних мудраків книгою за сімома печатками.

Нагромаджуючи без розбору грізні обвинувачення, наш критик заявляє, що гасло незалежної України слугує інтересам імперіалістів і сталінців, бо воно засноване на «повному запереченні позиції захисту Радянського Союзу». До чого тут «інтереси сталінців», зрозуміти неможливо. Але обмежимося питанням про захист СРСР. Погрожувати цьому захисту незалежна Україна могла б лише в тому випадку, якби була ворожа не тільки бюрократії, а й СРСР. Проте при такому (явно помилковому) припущенні, як може соціаліст вимагати утримання ворожої України у складі СРСР? Чи йдеться лише про період національної революції? Однак неминучість політичної революції проти бонапартистської бюрократії наш критик начебто визнає. Тим часом ця революція, як будь-яка революція, безсумнівно, становить відому небезпеку з точки зору оборони. Як бути? Якби критик продумав питання, він відповів би, що ця небезпека є неминучим історичним ризиком, від якого не можна ухилитися, бо під пануванням бонапартистської бюрократії СРСР неминуче приречений на загибель. Те ж міркування цілком стосується і революційного національного повстання, яке представляє лише своєрідний фрагмент політичної революції.

Примітно, що найбільш серйозний аргумент проти незалежності взагалі не приходить нашому критику в голову. Господарство СРСР має плановий характер. Господарство радянської України входить до складу цього плану. Відокремлення України загрожує розривом плану і зниженням продуктивних сил. Однак і цей аргумент не має вирішальної сили. Економічний план не є свята святих. Якщо національні частини федерації, незважаючи на єдність плану, тягнуть нарізно, значить план не задовольняє їх. План є справою рук людських: його можна перебудувати відповідно до нових кордонів. Оскільки план вигідний також і для України, вона сама захоче і зможе досягти з Радянським Союзом необхідної економічної угоди, як і зуміє досягти необхідного військового союзу.

Не можна також забувати, що в теперішній економічний план розкрадання і свавілля бюрократії входять важливою складовою частиною і лягають тяжкою даниною на Україну. План потребує радикального перегляду насамперед під цим кутом зору. Захиріла правляча каста систематично руйнує господарство, армію, культуру, знищує кращих людей країни, підготовлює катастрофу. Врятувати спадщину революції можна тільки шляхом перевороту. Що сміливіше і рішучіше буде політика пролетарського авангарду, зокрема і в національному питанні, то успішнішим буде революційний переворот, то меншими виявляться його накладні витрати.

Гасло незалежної України означає не те, що Україна назавжди залишиться ізольованою, а лише те, що питання про свої взаємини з іншими частинами Радянського Союзу і з західними сусідами вона буде заново визначати сама, з власної волі. Візьмемо найбільш вигідний для нашого критика ідеальний випадок. Революція відбувається одночасно у всьому Радянському Союзі. Бюрократичний спрут задушений і скинутий. Має бути установчий з'їзд рад. Україна хоче по-новому визначити своє ставлення до СРСР. Навіть наш критик визнає за нею, сподіваємось, це право. Але щоб вільно визначити свої відносини з іншими радянськими республіками, щоб мати право сказати: так чи ні, Україна повинна принаймні на установчий період повернути собі повну свободу дій. Це і називається державною незалежністю. Тепер уявімо

собі, що революція охоплює одночасно також Польщу, Румунію та Угорщину. Всі частини українського народу отримують свободу і вступають у переговори про об'єднання з радянською Україною; всі вони прагнуть у той же час сказати своє слово з питання про взаємовідносини об'єднаної України з Радянським Союзом, радянською Польщею та ін. Щоб вирішити ці питання, знадобиться, очевидно, установчий радянський з'їзд об'єднаної України. Але «установчий» з'їзд і означає з'їзд незалежної держави, яка збирається заново визначати як свій внутрішній режим, так і своє міжнародне становище.

Можна з великою ймовірністю припустити, що у разі перемоги міжнародної революції об'єднавчі тенденції відразу отримають велику силу, і всі радянські республіки знайдуть необхідні форми зв'язку і співпраці. Але мету цю буде досягнуто тільки за умови повного руйнування старих примусових зв'язків, а отже і старих кордонів; тільки за умови повної незалежності кожної з договірних сторін. Щоб прискорити і полегшити цей процес, щоб зробити в майбутньому можливим справді братерський союз народів, прогресивні робітники-великороси повинні вже тепер зрозуміти причини українського сепаратизму, його силу, його історичну законність, і повинні без будь-яких натяків заявити українському народу, що вони готові всіма силами підтримати гасло незалежності Радянської України в спільній боротьбі проти самодержавної бюрократії та імперіалізму.

Дрібнобуржуазні українські націоналісти вважають гасло незалежності України правильним, але заперечують проти поєднання цього гасла з пролетарською революцією. Вони хочуть незалежної демократичної, а не радянської України. Розбирати тут докладно це питання немає підстав, тому що воно стосується не тільки однієї України, а загальної оцінки всієї нашої епохи і розбиралося нами багато разів. Відзначимо лише найважливіші міркування. Демократія вироджується і гине навіть у старих своїх метрополіях. Тільки найбільш багаті колоніальні імперії чи особливо привілейовані буржуазні країни утримують ще нині демократію, але й там вона явно йде до занепаду. Немає жодних підстав сподіватися на те, що порівняно бідна і відстала Україна зможе ство-

рити і утримати режим демократії. Та й сама незалежність України в імперіалістичному оточенні була б недовговічною: приклад Чехословаччини досить красномовний. Поки панують закони імперіалізму, доля дрібних і середніх націй залишається хиткою і ненадійною. Перекинути імперіалізм може тільки пролетарська революція. Головною частиною української нації є нинішня радянська Україна. Розвиток промисловості створив тут могутній суто український пролетаріат. Йому належить бути керівником українського народу у всій його подальшій боротьбі. Український пролетаріат хоче вирватися з лещат бюрократії. Але він не хоче йти назад, до буржуазної демократії. Гасло демократичної України виявилось історично запізним. Воно придатне хіба лише для втіхи буржуазних інтелігентів. Мас воно не об'єднає. А без мас не можна звільнити і об'єднати Україну.

Наш суворий критик на кожному кроці повторює на нашу адресу слово «центризм»; вся стаття написана ним, за його власними словами, щоб викрити яскравий зразок нашого «центризму». Але він жодного разу не намагається навіть показати, в чому ж власне полягає «центризм» гасла незалежної радянської України. Та це й було б нелегким завданням. Центризмом називається така політика, яка, будучи опортуністичною по суті, прагне здаватися революційною за формою. Опортунізм полягає в пасивному пристосуванні до правлячого класу, до його режиму, до того, що наявне, в тому числі, звичайно, і до державних кордонів. Центризм повністю поділяє цю основну рису опортунізму, але, пристосовуючись до невдоволених робітників, прикриває її радикальними коментарями. Якщо виходити з цього наукового визначення, то виявиться, що центристською є повністю і цілком позиція нашого злощасного критика. Він виходить з даних (з точки зору розумної = (революційної) політики – випадкових кордонів, що розтинають нації на частини, як з чогось непорушного. Міжнародна революція, яка є для нього факірським заклинанням, а не живою реальністю, повинна неодмінно прийняти ці кордони за початкову точку. Відцентрові національні тенденції, які можуть влитися або в канал реакції, або в канал революції, його не цікавлять. Вони порушують його ледачу адміністративну схему, побудовану

за принципом: «спершу» – «потім». Від боротьби за національну незалежність проти бюрократичного придушення він відхрещується розмірковуванням про переваги соціалістичної єдності. Іншими словами: його політика (якщо схоластичні коментарі чужої політики можна назвати політикою) несе на собі найгірші риси центризму.

Сектант є опортуніст, що боїться самого себе. У сектантстві опортунізм (центризм) залишається на перших порах згорнутим, у вигляді ніжної бруньки. З плином часу брунька розгортається на третину, на половину і більше. Ми маємо тоді курйозні комбінації сектантства і центризму (Верекен⁸⁴), сектантства і низькопробного опортунізму (Снефліт⁸⁵). Іноді ж брунька загниває в нерозгорнутому вигляді (Олер⁸⁶). Якщо не помиляємося, Олер і є редактором «Марксиста».

30 червня 1939 р.

«Бюллетень опозиції (большевиків-ленінців)», №79–80.

Переклад Андрія Іщенка

ДЕМОКРАТИЧНІ КРІПОСНИКИ ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

У журналі Керенського «Новая Рассія» (російською «Новая Россия» – Прим.ред.) від 12 липня 1939 р. була піддана певній «критиці» моя стаття з приводу незалежності України⁸⁷. З погляду соціалістичного, наукового, літературного тощо, «Новая Рассія», звісно, не становить жодного інтересу. Проте вона має одну перевагу: дозволяє зазирнути у голови російських середньо- та дрібно-буржуазних демократів. Якщо кожного з них добряче пошкребти, то неодмінно натрапиш на кріпосника.

Газета обурюється з приводу того, що я повністю й цілковито стою за підтримку українського народу в його боротьбі за національну та державну незалежність. «Відокремлення радянської України від СРСР Л. Троцького зовсім не бентежить». Саме так! Стосовно ж панів демократів, то їх перспектива відділення України не тільки бентежить, а й глибоко обурює. Демократичне прагнення пригніченої нації завоювати собі повну самостійність не може не обурювати кріпосників. «Питання того, як використати цю революцію (національну українську революцію) Гітлер для здійснення своїх планів, Троцький не зачіпає». Панове з «Нової Рассії» вважають, що «відокремлення України призведе до військового послаблення СРСР», і дуже близько підходять до того висновку, що політика Троцького служить Гітлерові. Тієї ж думки й Кремль. Добрі розуми зустрічаються, стверджує французьке прислів'я.

Припустимо, що відокремлення України справді послаблює СРСР. Але як тоді бути з демократичним принципом самовизначення націй? Кожна держава, яка насильно втримує у своїх кордонах певну націю, вважає, що її відокремлення послабило б державу у економічному та військовому плані. Гітлер анексував Чехію та напіванексував Словаччину саме тому, що це приводить до військового посилення Німеччини. Чим у такому разі критерій наших демократів відмінний від критерію Гітлера?

Чи є українці нацією, на це питання демократи з «Нової Росії», слідом за відомим демократом Мілюковим⁸⁸, готові, судячи з усього, відповісти, що українці «в цілому», мабуть, нація, але ж треба й честь знати... Іншими словами: якщо нація, то другого сорту, а значить, доля України має визначатися інтересами Росії, тобто великоруської більшості. Оце і є точка зору шовіністичних кріпосників.

У сумні дні Лютневої революції Тимчасовий уряд безсоромно відмовляв українцям не тільки у незалежності, – вони тоді її ще не вимагали, – але й у простій автономії. Панове демократи торгувалися через національні права України, наче торговці кіньми. Вони виходили тоді прямо й безпосередньо з інтересів старих великоруських «хазяїв», поміщицького, буржуазного та бюрократичного типу. Зараз вони перекладають ту ж саму велику традицію мовою еміграції.

З більш високої історичної точки зору, а саме з точки зору соціалістичної революції, цілком можливим було б підпорядкувати на певний період національні інтереси України інтересам міжнародного пролетаріату, якби між ними виникла суперечність. Але ж ніякої такої суперечності немає! Україну тисне бонапартистська реакція, та сама, яка тисне весь СРСР й підриває його обороноздатність. Український революційний рух, спрямований проти бонапартистської бюрократії, є прямим союзником міжнародного революційного пролетаріату.

На відміну від панів демократів, меншовицького та народницького штибу, ми зовсім не вважаємо, що кішка усім звірам звір. Сила Гітлера взагалі, зокрема – відносно України, не в ньому самому, а у нікчемності та гнилої демократії, у розкладі Другого та Третього Інтернаціоналів, у глибокій хвилі розчарування, занепаду й апатії серед мас. Переможний революційний рух у будь-якій країні стане сигналом загибелі для Гітлера. Національно-революційний український рух є складовою тієї могутньої революційної хвилі, яка зараз молекулярно формується під корою тріумфальної реакції. Ось чому ми стверджуємо: Хай живе незалежна радянська Україна!

А. Т.

Койоакан, 5 серпня 1939 р.

«Бюллетень оппозиции (большевиков-ленинцев)» № 79–80

Переклад Сергія Іщенко

ЩЕ РАЗ ПРО ПОЛЬЩУ

Моє зауваження про те, що Кремль своїми бюрократичними методами дав у Польщі поштовх соціалістичній революції, Шахтман⁸⁹ перетворив на твердження, буцімто, на мою думку, можлива «бюрократична революція» пролетаріату. Це не тільки неправильно, але й неояльно. Моє висловлювання чітко зважене. Мова йде не про «бюрократичну революцію», а тільки про бюрократичний поштовх. Заперечувати цей поштовх означає заперечувати очевидність. Народні маси у Західній Україні та в Білорусі у будь-якому разі відчували поштовх, зрозуміли його сенс і скористалися ним для здійснення радикального перевороту щодо власності. Революційна партія, яка б не помітила вчасно поштовху й відмовилася би скористатися ним, була би придатною тільки для смітника.

Поштовх у напрямку соціалістичної революції був можливим тільки тому, що бюрократія СРСР коріниться в економіці робітничої держави. Революційний розвиток «поштовху» українськими та білоруськими масами був можливий з огляду на класові відносини в окупованих областях і з огляду на приклад Жовтневої революції. Нарешті, швидке придушення або напівпридушення революційного руху мас було можливе завдяки ізольованості цього руху та могутності московської бюрократії. Хто не зрозумів діалектичної взаємодії трьох факторів: робітничої держави, придушених мас і бонапартистської бюрократії, тому краще утриматися від просторікувань щодо подій у Польщі.

При виборах до Народних зборів Західної України та Західної Білорусі виборча програма, приписана, звісно, з Кремля, містила у собі три найважливіші пункти: приєднання обох провінцій до СРСР; конфіскація поміщицьких земель на користь селян; націоналізація великої промисловості й банків. Українські демократи, судячи з їхньої поведінки, вважають, що бути

об'єднаними під владою однієї держави є меншим злом. І, з точки зору подальшої боротьби за незалежність, вони мають рацію. Що ж стосується двох інших пунктів програми, то, здавалося б, у нашому середовищі сумнівів щодо їхньої прогресивності бути не може. Намагаючись заперечити очевидність, а саме те, що тільки соціальні основи СРСР могли нав'язати Кремлю соціально-революційну програму, Шахтман посилається на Литву, Естонію та Латвію, де все залишилося по-старому. Дивовижний аргумент! Ніхто не стверджує, що радянська бюрократія всюди й завжди хоче й може здійснити експропріацію буржуазії. Ми говоримо лише, що жоден інший уряд не міг би здійснити того соціального перевороту, який кремлівська бюрократія, незважаючи на свій союз з Гітлером, виявилася вимушеною санкціонувати у Східній Польщі: без того вона не могла би ввести її до складу СРСР.

Про сам переворот Шахтман знає. Заперечувати його він не може. Пояснити його він не здатний. Та все ж Шахтман намагається не впасти обличчям у багнюку. «В польській Україні та Білорусі, де класова експлуатація посилювалася національним гнітом, – пише він, – селяни почали захоплювати землю самі, виганяти поміщиків, які вже й так почали тікати» – й т. ін. Червона Армія не мала, виявляється, до всього цього жодного стосунку. Вона вступила у Польщу тільки «як контрреволюційна сила», щоби придушити рух. Чому ж, однак, робітники й селяни не влаштували революції у захопленій Гітлером західній Польщі? Чому звідти тікали, головним чином, революціонери, «демократи» та євреї, а зі Східної Польщі – в основному поміщики та капіталісти? Шахтманові нема коли над цим замислюватися: він поспішає пояснити мені, що ідея «бюрократичної революції» є абсурдом, бо визволення робітників може бути тільки справою самих робітників. Чи не можемо ми повторити, що Шахтман явно відчуває себе у дитячій кімнаті?

У паризькому органі меншовиків, які, якщо можливо, ще більш «непримиренно» ставляться до кремлівської зовнішньої політики, ніж Шахтман, розповідається: «у селах, – часто вже при наближенні радянських військ (тобто ще до їхнього вступу до певного району – Л. Т.) – виникли всюди селянські комітети, первинні

органи селянського революційного самоврядування». ...Військова влада поспішала, звісно, підпорядкувати ці комітети встановленим ними у міських центрах бюрократичним органам, та все ж вона була змушена спертися на селянські комітети, бо без них проведення аграрної революції було б неможливим.

Вождь меншовиків Дан⁹⁰ писав 19 жовтня:

«...за одностайним свідченням усіх спостерігачів поява радянської армії та радянської бюрократії дає не тільки в окупованій ними території, але й за її межами... поштовх (!!!) суспільному збудженню й соціальним перетворенням». «Поштовх», як бачимо, вигаданий не мною, а «одностайно засвідчений усіма спостерігачами», у яких є очі та вуха. Дан іде далі, висловлюючи припущення, що «породжені цим поштовхом хвилі не тільки порівняно швидко й сильно вдарять по Німеччині, але, тією чи іншою мірою, докотяться й до інших держав».

Інший меншовицький автор пише: «як не намагалися у Кремлі уникнути всього, від чого ще віє великою революцією, сам факт вступу радянських військ до Східної Польщі з її напівфеодальними аграрними відносинами, які давно вже пережили себе, мав викликати бурхливий аграрний рух: при наближенні радянських військ селяни починали захоплювати поміщицькі землі й створювати селянські комітети». Зверніть увагу: при наближенні радянських військ, а зовсім не при їхньому віддаленні, як мало би впливати зі слів Шахтмана. Я наводжу свідчення меншовиків, оскільки вони дуже добре інформовані з джерел дружньої до них польської та єврейської еміграції, яка осіла у Франції, і оскільки, капітулювавши перед французькою буржуазією, ці панове аж ніяк не можуть бути запідозрені у капітуляції перед сталінізмом.

Як нове заперечення Шахтман закидає мені мої власні слова щодо того, що експропріація власників у Східній Польщі не може змінити нашої оцінки загальної політики Кремля. Звичайно, не може! Ніхто цього не пропонує. За допомогою Комінтерну Кремль дезорієнтував і деморалізував робітничий клас, чим не тільки полегшив вибух нової імперіалістичної війни, але й надзвичайно ускладнив використання цієї війни для революції. Порівняно з цими злочинами соціальний переворот у двох провінціях, оплачений до

того ж уярмленням Польщі, має, звичайно ж, другорядне значення і не змінює загального реакційного характеру політики Кремля. Але, за ініціативою самої опозиції⁹¹, зараз поставлено питання не про загальну політику, а про її конкретний злам у визначених умовах часу та місця. Для селян Галичини та Західної Білорусі аграрний переворот мав величезне значення. Четвертий Інтернаціонал не міг бойкотувати цей переворот на тій підставі, що ініціатива йшла від реакційної бюрократії. Прямим обов'язком було взяти участь у перевороті на боці робітників та селян і остільки на боці Червоної Армії. Водночас необхідно було невтомно пояснювати масам загальний реакційний характер політики Кремля й ті небезпеки, які вона несе окупованим областям. Уміти поєднати ці два завдання або, правильніше, дві сторони одного й того самого завдання – у цьому й полягає більшовицька політика.

Уривок зі статті «Від подряпини – до небезпеки гангрени»

24 січня 1940 р.

«Бюллетень опозиции (большевиков-ленинцев)», № 82–83

Переклад Сергія Іщенко

Примітки

1 Другий Всеросійський з'їзд селянських депутатів був скликаний 26 листопада – 10 грудня (9–23 грудня) 1917 року з ініціативи Ради Народних Комісарів з метою закріплення декретів про мир і землю, ухвалених на Другому Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів. Йому передував Надзвичайний Всеросійський з'їзд селянських депутатів 11 (24) листопада – 25 листопада (8 грудня) 1917 року. Крім всього іншого, цей з'їзд був спрямований проти контрреволюційної діяльності Виконавчого Комітету Селянських Депутатів на чолі з правим есером Миколою Авксентьевим. Виконком вкрай різко відреагував на рішення про скликання з'їзду, на якому домінували б союзники більшовиків – ліві есери (оскільки організатори Жовтневої революції, більшовики та ліві есери, всерйоз взялися за аграрну реформу, їм вдалося завоювати підтримку широких мас селянства, які відвернулися від правого крила есерівської партії). Зокрема, він видав циркуляр наступного змісту: «Самочинна більшовицька організація, що називає себе «Організаційним Бюро зі скликання Всеросійського селянського з'їзду», розсилає телеграми всім селянським Радам про прибуття на з'їзд до Петрограда. Виконком Всеросійської Ради Селянських Депутатів заявляє, що він і надалі вважає відволікання місцевих сил у цей момент шкідливим і небезпечним, у зв'язку з виборами до Установчих Зборів, у яких нині єдиний порятунки селянства і країни. Підтверджуємо скликання з'їзду 30 листопада».

Незважаючи на протидію Виконкому, на 10 листопада у Петрограді зібралися близько 400 делегатів від селянства, з яких правих есерів підтримувало менше чверті. У перший день головою з'їзду було обрано Марію Спирidonову від лівих есерів, і в подальшому спроби правих есерів перехопити над ним контроль провалилися – на з'їзді тричі виступав В. І. Ленін, а його кульмінацією стало об'єднане засідання Петроградської Ради, ВЦВК і Надзвичайного селянського з'їзду, яке підтвердило декрети про мир і землю.

Сам Другий Всеросійський з'їзд селянських депутатів, у якому взяла участь уже 790 делегатів, також завершився успіхом більшовиків і лівих есерів, які зійшлися на затвердженні лівоесерівської земельної програми та

засудженні кадетів як контрреволюціонерів. До нового Виконкому було обрано 250 членів – більшовиків, лівих есерів, максималістів та безпартійних. Паралельно з роботою з'їзду (4 грудня за ст. ст.) Раднарком висунув «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради, у якому вимагав від Центральної Ради припинити вільний пропуск через свою територію військ Каледіна і роззброєння червоногвардійських частин (на відповідь давалося 48 годин). Провал переговорів радянської делегації із представниками Центральної Ради, очолюваними В. К. Винниченком, призвів до відкритого збройного конфлікту.

2 Олексій Максимович Каледін (1861–1918) – білогвардійський генерал, супротивник Лютневої та Жовтневої революцій, який у якості козацького отамана став одним із перших організаторів контрреволюції на Доні. Вчинив самогубство, мотивуючи це тим, що «козацтво відмовилося слідувати за своїм отаманом».

Ультиматум Ради Народних Комісарів Радянської Росії до Центральної Ради УНР (від 4 грудня 1917 р.) стосувався, зокрема, претензій до того, що територію України з мовчазної згоди Української Центральної Ради вільно перетинали контрреволюційні частини, що стягувалися на Дон до Каледіна.

3 Голова уряду (Генерального секретаріату) УНР Володимир Кирилович Винниченко (1880–1951) і генеральний секретар судових справ Михайло Степанович Ткаченко (1879–1920; майбутній співзасновник Української комуністичної партії), які представляли Центральну Раду на невдалих переговорах із Раднаркомом, належали до лівого крила Української соціал-демократичної робітничої партії, але навіть вони тоді не хотіли йти на компроміс із радянською владою.

4 Притуляк П.П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917–1918). – К., 2004. – С. 60.

5 Ріхард фон Кюльман (Кульман; 1873–1948) – глава делегації Німеччини на переговорах у Брест-Литовську, один з останніх міністрів закордонних справ кайзерівської імперії.

6 Всеволод Олександрович Голубович (1885–1939) – член Української партії соціалістів-революціонерів, секретар торгівлі і промисловості в уряді УНР. 3 січня (20 за старим стилем) 1918 р. очолював делегацію УНР на переговорах у Брест-Литовську. Заарештований німцями за участь у затриманні банкіра Адама Доброго, залишався у Лук'янівській в'язниці до кінця німецької окупації. Залишився в Радянській Україні, працював інженером, був репресований у сталінські часи (помер у тюрмі в Ярославлі).

7 Панцов А. В. Брестский мир // Вопросы истории. – 1990. – № 2. – С. 69-70; Солдатенко В. Ф. До історії україно-російських взаємин 1917 – початку 1918 рр. // Пам'ять століть. – 2003. – № 6. – С. 72-73.

8 Михутина И. В. Украинский Брестский мир. – Москва, 2007. – С.148.

9 Фельштинский Ю. Г. Крушение мировой революции. Брестский мир. – Москва, 1992. – С. 163–166.

10 Панцов А.В. Брестский мир //Вопросы истории. – 1990. – № 2. – С. 70.

11 Юхим Григорович Медведев (1886-1938) – перший голова Центрального Виконавчого Комітету Рад України, обраного на I Всеукраїнському з'їзді Рад у Харкові 12 грудня 1917 р., голова делегації ЦВК Рад України на мирних переговорах у Брест-Литовську. Електротехнік за фахом. Був членом РСДРП, лівого крила УСДРП, боротьбистської та більшовицької партії. Розстріляний у роки сталінських репресій.

12 Василь Матвійович Шахрай (1888–1919) – більшовик, провідний теоретик українського націонал-комунізму. Комісар військових і земельних справ у Народному секретаріаті в Харкові, член української радянської делегації в Брест-Литовську. Виступив із різкою критикою української національної політики керівництва більшовицької партії. Вбитий денікінцями на Кубані.

13 Адольф Абрамович Йоффе (1883–1927) – революціонер та дипломат караїмського походження. Уродженець Сімферополя. Член РСДРП з 1904 р. Як міжнародний оглядач увійшов до редакції заснованої Троцьким у 1908 р. газети «Правда». З листопада 1917 р. по січень 1918 р. був першим головою делегації Радянської Росії у Брест-Литовську. У 1919–1920 рр. нарком держконтролю УСРР. Плідно працював на різних напрямках радянської дипломатії – в Австрії, Китаї, Японії. Давній соратник Троцького, з 1923 р. був важливим діячем Лівій опозиції.

14 Належність цієї декларації перу Троцького була встановлена завдяки виявленому в архіві рукопису декларації, написаному рукою Троцького. Фотографія його рукопису опублікована у книзі: *Троцький Л. Д. Сочинения. Том 17. Советская Республика и капиталистический мир. – Часть I. – Москва-Ленинград, 1926. – С. 78–79.*

15 Олександр Олександрович Севрюк (1893–1941) – дипломат, член партії українських есерів. У кінці січня 1918 р. змінив Голубовича на чолі делегації УНР у Брест-Литовську. Представляв УНР в Німеччині, Румунії, Італії. Згодом емігрував до Німеччини, співпрацював зі стаіністами і нацистами (був референтом Альфреда Розенберга в українських питаннях).

16 Див. прим. 11.

17 Тут і далі у документі під словами «київська Рада» мають на увазі Центральну Раду.

18 Природно, що Австро-Угорщина, яка володіла Галичиною, Буковиною і Закарпаттям, не могла допустити розгляду такого питан-

ня. Голова австро-угорської делегації Чернін у мемуарах від 20 січня пише:

«Навіть делегація Центральної Ради в своїх сепаратних переговорах з австро-німецькою делегацією спробувала було заїкнути про Східну Галичину, але прикусила язика. Спочатку вони заявили про претензії нової «України» на Східну Галичину. Це ми не стали і обговорювати. Тоді вони стали скромнішими».

У результаті, за сепаратним договором, укладеним 9 лютого між Україною та Четверним Союзом, колишній кордон між Австро-Угорщиною і Україною зберігався. Щоправда, УНР при цьому отримала нічим не підкріплену обіцянку від Австро-Угорщини про створення автономної Української області в Східній Галичині.

19 18 грудня 1917 р. Рада Народних Комісарів Росії ухвалила декрет про визнання державної незалежності Фінляндії, 22 грудня того ж року цей декрет підтвердив Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет. 28 січня 1918 р. (14 січня за старим стилем) в Гельсінкі перемогло робітниче повстання й був створений новий уряд – Рада Народних Уповноважених на чолі із соціал-демократом Кулерво Маннером. 1 березня 1918 р. цей уряд підписав договір про дружбу й братерство із РСФРР. 7 березня фінський буржуазний уряд Пера Евінд Свінхувуда, що втік на північ країни, підписав кабальну угоду із Німеччиною та закликав її війська на допомогу. 3 квітня в тилу робітничого уряду висадилася німецька 12-а піхотна («Балтійська») дивізія генерала Рюдігера фон дер Гольца, яка за підтримки білофінів розпочала наступ на Червону Гвардію, що контролювала індустриальний південь Фінляндії. Після впертих боїв прибічники Ради Народних Уповноважених змушені були до кінця квітня відступити на територію Радянської Росії. Понад 75 тисяч «червоних» (як радикальних, так і поміркованих членів Соціал-демократичної партії Фінляндії, зі складу якої ще не виокремилась Комуністична партія) було кинуте до тюрем та концтаборів, понад 8 тисяч страчено. Ще 13,5 тисяч померли внаслідок нелюдських умов ув'язнення.

20 Третій з'їзд Рад, що відбувався 10–18 (23–31) січня 1918 р. у петроградському Тавричному палаці, був першим спільним з'їздом робітничих та солдатських депутатів з селянськими. У його роботі взяли участь ще й 233 делегати від України, Білорусі, Середньої Азії та Прибалтики.

21 Микола Михайлович Любинський (1891–1938) – лінгвіст, український есер, член делегації Центральної Ради на переговорах у Брест-Литовську. Після війни залишився в Радянській Україні, був співробітником Всеукраїнської академії наук, репресований. Грубий і різкий виступ Любинського, сповнений звинувачень на адресу більшовиків, був інспірований Черні-

ним. Останній у своїх мемуарах, у записі від 2 лютого, зазначає (явно не без перебільшень):

«Я просив українців переговорити, нарешті, з петербуржцями безпосередньо; успіх був, мабуть, занадто великий. Представники України просто обсипали петербуржців дикою лайкою, що ясно показує, яка прірва лежить між цими двома урядами, і що ми не винні, що вони ніяк не можуть примиритися. Троцький був у такому розгубленому стані, що на нього було шкода дивитися. Він був страшенно блідий, обличчя його здригалося, він втупився прямо перед собою і щось нервово креслив на промокальному папірці».

22 Оттокар Чернін (1872–1932) – австрійський професійний дипломат чеського походження, міністр закордонних справ Австро-Угорщини (1916–1918), глава австро-угорської делегації на переговорах у Брест-Литовську. Відрізнявся ультраконсервативними поглядами, за які австрійський політик Й. Редліх назвав його «людиною сімнадцятого століття, яка не розуміє часу, в якому живе». Черніну приписується визначення Брестського миру як «хлібного».

23 Надзвичайно важкий воєнний стан, поглиблений пережитками партизанщини в Україні, найбільш яскравим проявом якої був заколот Григор'єва, наполегливо вимагав об'єднання воєнної та господарської роботи усіх радянських республік. Здійснення цього об'єднання й було метою поїздки тов. Троцького в Україну та його виступу в ВУЦВК зокрема. Спільне засідання ВУЦВК разом із ЦК КП(б)У, лівими соціалістичними партіями та представниками робітничих організацій ухвалили щодо доповіді Троцького таку резолюцію:

«Спільність ворога вимагає від усіх радянських республік спільної боротьби та єдності в управлінні нею, необхідності якнайбільш дбайливого ставлення до матеріальних сил Республіки, вимагає загального, планомірного розподілу сил, тому ЦВК Рад України постановив: 1) Уся збройна боротьба з ворогами радянських республік має бути об'єднаною. 2) Усі матеріальні засоби, потрібні для провадження цієї війни, мають бути зосереджені навколо спільного для всіх республік центру. 3) Зважаючи на наведені вище міркування, ЦВК доручає своєму Президіуму звернутися до ЦВК усіх радянських республік з пропозицією виробити конкретні форми організації єдиного фронту революційної боротьби».

Аналогічні постанови були ухвалені Центральними Виборчими Комітетами Рад Латвії, Литви, Білорусії та Криму. На основі рішень радянських республік ВЦВК ухвалив таку постанову:

«Радянські соціалістичні республіки Росії, України, Латвії, Білорусії неодноразово і на повний голос заявляли про свою готовність розпочати мирні переговори з метою припинити нав'язану їм війну. Охоплені безтямною надією підко-

рити весь світ, сповнені прагненням нічим не обмеженої експлуатації багатств цих країн, налаштовані проти мирного руху трудящих мас Росії, капіталісти нині докладають усіх своїх зусиль до придушення Радянської влади всюди, де вона встановлена масовим революційним рухом робітників та селян.

Мобілізувавши проти Радянської влади всі свої сили монархічної та капіталістичної контрреволюції, світовий капітал намагається спільним наступом на всіх фронтах придушити владу робітників та селян. Відсіч цій спробі знову кинути в рабство десятки мільйонів російських, українських, латвійських, литовських, білоруських та кримських робітників та селян вимагає від них тіснішого об'єднання бойових сил, централізації управління в тяжкій боротьбі на життя і на смерть. Воєнний союз усіх згаданих радянських соціалістичних республік має бути першою відповіддю на наступ спільних ворогів. Тому цілком перебуваючи на ґрунті визнання незалежності, свободи і самовизначення народних мас України, Латвії, Литви, Білорусії та Криму, а також на підставі як резолюції ЦВК, ухваленої на засіданні 18-го травня 1919 року, так і пропозиції радянських урядів Латвії, Литви і Білорусії, – Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет визнає за потрібне провести тісне об'єднання: 1) Воєнних організацій та воєнного командування; 2) Рад Народного Господарства; 3) залізничного управління та господарства; 4) фінансів; 5) Комісаріатів Праці рад. соц. Республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії та Криму з тим, щоб керівництво вказаними галузями народного життя було зосереджено в руках єдиних колегій.

Об'єднання має бути здійснено шляхом погодження з Центральними Виконавчими Комітетами та Радами Народних Комісарів усіх вказаних радянських республік.

Для здійснення вказаних кроків Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет обирає комісію, якій доручає негайно вступити в переговори з представниками відповідних Центральних Виконавчих Комітетів і разом з ними виробити конкретні форми об'єднання, й надалі до моменту вироблення остаточного об'єднання негайно створити форми спільної діяльності».

24 Мається на увазі Київ.

25 Мається на увазі Центральна Рада.

26 Гогенцоллерни та Габсбурги – правлячі династії Німеччини та Австро-Угорщини. Мається на увазі сепаратний мир між УНР та державами Четверного союзу, укладений 27 січня (9 лютого) 1918 р. Згідно з ним, український уряд зобов'язувався за першу половину 1918 р. відправити до Німецької та Австро-Угорської імперій 60 млн. пудів хліба, 2750 тис. пудів м'яса (живими тваринами), іншу сільськогосподарську продукцію і промислову сировину, а територія України була окупована Центральними державами. Наслідки «хлібного миру» виявилися згубними не лише для ук-

раїнського народу, а й для самої Центральної Ради, яку німці 29 квітня 1918 р. розігнали, встановивши авторитарний режим гетьмана Павла Скоропадського, котрий негайно відновив привілеї землевласників та капіталістів.

27 Кайзер Вільгельм II, скинутий унаслідок Листопадової революції у Німеччині, втік до Нідерландів. Кюльман та Чернін були усунуті від керівництва зовнішньополітичними відомствами ще до падіння монархій у Німеччині та Австро-Угорщині. З гетьманатом Скоропадського було покінчено через місяць по Листопадовій революції в Німеччині, 14 грудня 1918 р., коли німецькі окупаційні війська, на чиїх багнетах тримався гетьманський режим, покинули Україну.

28 У 1919 р. Жорж Клемансо був прем'єр-міністром Франції, Вудро Вільсон – президентом США, а Девід Ллойд Джордж – прем'єр-міністром Великої Британії.

29 Вірогідно, мова йде про Бориса Давидовича Камкова (1885–1938) – одного із засновників партії лівих есерів, котрий виступав проти Брестського миру та більшовицької політики на селі. Узявши участь у лівоесерівському повстанні (липень 1918 р.) і покинувши Радянську Росію після його провалу, він деякий час входив у керівництво українських лівих есерів-борьбистів.

30 Отаман Матвій (Ничипір) Григор'єв (1885–1919) був одним із командирів «зелених» повстанських загонів, що діяли в Україні. Колишній полковник армії гетьмана, а згодом УНР, він пристав на бік Червоної Армії, коли та перейшла в наступ в Україні. Хоча війська Григор'єва звільнили від Добровольчої армії та Антанти Херсон, Миколаїв та Одесу, однак його авантюристичні та партизанські методи, як і близькість до лівих есерів, викликали серйозні конфлікти з радянською владою. Зрештою, він виступив проти більшовиків, видавши 9 травня 1919 р. універсал до селянства з закликом повстати проти «жидів, комуністів та ставлеників Москви». Заколот Григор'єва, що спалахнув на півдні та в центрі України, був означений єврейськими погромами та розстрілами комуністів. До того ж він завадив походу червоних частин на Румунію для допомоги Угорській Радянській Республіці, котра боролася за виживання в кільці інтервентів та контрреволюціонерів. Після взяття червоноармійцями Олександрії, де розташовувався григор'євський штаб, від повстанців залишилися лише розпошені загони на Херсонщині. Сам отаман 27 червня був убитий на зустрічі з Нестором Махном, котрий не міг пробачити Григор'єву його реакційних діянь (антисемітських погромів, орієнтації на куркулів та переговорів з денікінцями).

31 Петро Миколайович Краснов (1869-1947) – білогвардійський генерал. Після Жовтневого повстання першим став на шлях збройної боротьби проти Рад, прихистивши у себе скинутого голову Тимчасового уряду Керенсь-

кого та рушивши із своїм корпусом (700 чоловік) на Петроград. Червоноармійці, зупинивши Краснова, відпустили його під чесне слово більше ніколи не воювати проти Радянської влади. Проте той одразу порушив його і попрямував на Дон, де у якості отамана донського козацтва зібрав контрреволюційне військо, заручившись підтримкою кайзерівської Німеччини. Через пронимецьку зовнішньополітичну орієнтацію тривалий час відмовлявся підпорядковуватися союзнику Антанти Антону Денікіну, який очолював сили «білих» на Кубані. У роки Другої світової війни колаборував із нацистами, а його козачі війська брали участь у військових злочинах на території СРСР, Польщі, Югославії та Італії. Виданий Радянському Союзу, де був страчений.

32 Збережено орфографію, у якій наказ передає переклад Володимира Винниченка. Цей текст цікавий ще й тому, що його наводить відомий письменник та політичний діяч, котрий у роки громадянської війни тривалий час стояв на протилежному боці барикад із Троцьким.

33 Київ було взято поляками 7 травня 1920 р. За день до того на захопленому трамваї до міста вїхали передові частини польської армії, узяли в полон одного з червоних командирів і повернули назад.

34 Переважна частина Української галицької армії (збройних сил ЗУНР) влилася до складу Червоної Армії 12 січня 1920 р. Проте керівництво та більшість особового складу УГА, залишаючись під впливом націоналістичної пропаганди, 23 квітня перейшли на бік Пілсудського і Петлюри – в армію УНР до свого старого командира генерала Михайла Омеляновича-Павленка. Щоправда, польське командування невдовзі відправило їх до таборів для інтернованих (тоді як багато галичан у радянському тилу були ув'язнені протилежною стороною у відповідь на дезертирство їхніх побратимів). Тільки одна з трьох галицьких бригад продовжила боротьбу проти поляків у складі 44-ї Таращанської дивізії.

35 Мається на увазі наступне місце з листа Троцького до Лоріо, Росмера та інших французьких комуністів: «Розгром армій Колчака дав нам можливість зосередити наші сили й наші резерви на Південному фронті проти генерала Денікіна. Протягом останніх днів ми перейшли у наступ на всьому Південному фронті. Цей наступ вже дав результати. На деяких вкрай важливих напрямках ворог відкинутий на сто кілометрів і більше. Наших сил і нашого озброєння цілком достатньо для того, щоби перемогу над Денікіним довести до кінця, тобто до повного викорінення південної контрреволюції.

Залишається Західний фронт, який має зараз на карті нашої революційної стратегії лише третєорядне значення. Польська шляхта може мати тут тимчасові мародерські успіхи. Ми дивимося без великого занепокоєння на тимчасове просування слабких польських військ. Коли здолаємо Денікіна, – а цей день близький, – ми вдаримо важкими резервами на Західний фронт».

36 Безпосередньою прелюдією до походу Пілсудського до України стала укладена ним з Петлюрою Варшавська угода (квітень 1920 р.), яка передбачала спільні дії проти радянських військ. За її умовами Петлюра повністю залишав колишню територію Західноукраїнської народної республіки на відкуп польській стороні. Сам Пілсудський визнавав, що прагнув забезпечити «сферу впливу від Фінляндії до Кавказьких гір».

37 Відозву підписали: голова Ради Народних Комісарів В. Ульянов (Ленін), народний комісар з військових і морських справ Л. Троцький, народний комісар з закордонних справ Г. Чичерін, народний комісар з юстиції Д. Курський.

38 Наводимо уривки з ноти Керзона від 11 липня 1920 р., що стосуються Польщі: «Британський уряд пропонує таке: радянський уряд неодноразово заявляв про своє бажання укласти мир з усіма сусідами. Британський уряд, не менш палко прагнучи відновити мир у всій Європі, пропонує такий вихід: між Польщею і Радянською Росією укладається перемир'я, згідно з яким негайно припиняються воєнні дії, в умови перемир'я включається відступ польської армії на лінію, визначену минулого року мирною конференцією як східний кордон території, в якій Польща має право запроваджувати польську адміністрацію. Лінія ця приблизно пролягає так: Гродно – Валівка – Немирів – Брест-Литовськ – Дорогуськ – Устилуг, на схід від Грубешова, через Крилів і далі на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля до Карпат. На північ від Гродно кордон пролягає вздовж залізниці Гродно – Вільна, а потім на Двінськ. З іншого боку, в умови перемир'я слід включити, що війська Радянської Росії зупиняться на відстані 50 кілометрів на схід від цієї лінії. У Східній Галичині війська залишаться на лінії, зайнятій ними на день підписання перемир'я. Потім, у якнайстисліші терміни, в Лондоні буде скликано конференцію, під покровительством мирної конференції, з представників Радянської Росії, Польщі, Литви й Фінляндії для перемовин про остаточний мир між Росією і її сусідами...

Тоді як британський уряд зобов'язаний не допомагати Польщі у ворожих Росії цілях і не здійснювати будь-яких кроків, ворожих Росії, за договором Ліги Націй він також зобов'язаний захищати недоторканність і незалежність Польщі в межах її законних етнографічних кордонів. Тому якщо Радянська Росія, незважаючи на повторні заяви про визнання незалежності Польщі, не задовольниться відходом польської армії з російської території за умови взаємного перемир'я, але забажає перенести ворожі дії на територію Польщі, британський уряд і його союзники вважатимуть себе зобов'язаними допомогти польській нації захищати своє існування всіма засобами, які вони мають у розпорядженні».

39 Наводимо в скороченому вигляді відповідь Раднаркому (від 17 липня 1920 р.) на ноту Керзона (від 11 липня 1920 р.):

«Російський уряд із тим більшим задоволенням приймає до відома заяву великобританського уряду про його бажання сприяти встановленню миру в Східній Європі, що ще нещодавно, у момент розвитку між Росією й Україною ускладнень, які закінчилися польським наступом на Росію й Україну, британський уряд не виявив, на жаль, такого самого бажання сприяти миру в Східній Європі, так само як і під час спроб Радянської Росії досягти миру з іншими окраїнними державами великобританський уряд не сприяв досягненню цієї мети... Радянська Росія лишається, попри нічим не виправданий напад Польщі на Радянську Республіку, досі вірною неодноразово декларованим нею принципам мирних відносин з усіма народами і щодо неї. Проте, на припинення збройної боротьби Росії з Польщею несприятливо впливає той факт, що з боку польського уряду не було безпосереднього звернення до радянського уряду із заявою про його бажання укласти з ним мир... Необхідність безпосереднього звернення до радянського уряду в цьому випадку є тим більш нагальною, що позиція, на яку великобританський уряд став у минулому щодо конфлікту між Польщею і Росією, навряд чи є підставою для прийняття ним на себе ролі посередника між двома державами. Якщо в той момент, коли Польська Республіка готувала свій нічим не виправданий напад на Росію і Україну, великобританський уряд не лише не вжив жодних заходів для запобігання йому, але й навіть залишив без відповіді звернення радянського уряду до уряду держав Згоди [Антанти] з цього питання, і якщо в той момент, коли початий Польщею наступ призвів до її воєнного розгрому, великобританський уряд, навпаки, намагається взяти на себе роль посередника, щоб призупинити воєнні дії, що обернулися так несприятливо для Польщі, то цей образ дії великобританського уряду ставить його в таке положення, що абсолютно позбавляє його тієї ролі безсторонньої третьої сторони, яка б могла уможливити посередництво між вдома ворожими сторонами... Радянський уряд бажає укладання миру з Польщею, але для досягнення цієї мети він вважає настільки ж необхідними безпосередні перемовини з нею без стороннього втручання, наскільки й із великобританським урядом він має намір вести безпосередні переговори... Ще менш припустимим вважає радянський уряд втручання в його справу примирення з Польщею групи урядів, що називаються Ліга Націй, на установчий акт якої посилається великобританський уряд для обґрунтування свого ультиматуму від 11 липня. Російському уряду так звана Ліга Націй ніколи не повідомляла про своє конституювання та існування. І радянському уряду ніколи не випадало приймати постанову про визнання чи невизнання ним цієї спільноти... Радянський уряд жодним чином не може погодитися на те, щоб якась група держав прибирала на себе роль якоїсь верховної інстанції над усіма державами земної кулі... Радянський уряд разом з тим виявляє готовність погодитися на вигід-

ніший для польського народу територіальний кордон, ніж той, який затвердила Верховна Рада в грудні м. р. і яку знову пропонує великобританський уряд у своєму ультиматумі від 11 липня.

Як окрему пропозицію великобританський уряд висунув думку про укладання перемир'я між Росією і бунтівним колишнім генералом Врангелем. Радянський уряд не може, однак, заплітати очі на той нерозривний зв'язок, який існував між здійсненими за допомогою держав Згоди воєнними операціями Врангеля і кампанією польського уряду проти Росії і України. Цей нерозривний зв'язок набув конкретного втілення у переговорах і навіть воєнній угоді між Врангелем і представниками польського уряду... У своєму бажанні досягти перемир'я з великобританським урядом і йдучи назустріч його бажанням, радянський уряд ще раз підтверджує свою готовність гарантувати особисту безпеку генералові Врангелю, усім особам, що належали до його армії, а також усім біженцям, якими він опікується, за умови їхньої негайної і повної капітуляції... Радянський уряд не може, однак, байдуже проминути спроби великобританського уряду перетворити Кримський півострів на недоторканий і постійний притулок бунтівного колишнього генерала та інших бунтівників, які насправді є підлеглими агентами великобританського уряду, перетворивши, таким чином, Кримський півострів на підлеглу Великобританії територію...

Надихаючись надзвичайно палким бажанням ліквідувати будь-які конфлікти між Росією і Великобританією, покласти край боротьбі, що точиться між ними, і досягти остаточного миру, радянський уряд покладає свої надії на відправлену в Лондон у розширеному складі делегацію, метою якої є проведення на основі британського меморандуму від 1 липня і ноти відповіді радянського уряду від 7 липня переговорів з великобританським урядом для досягнення з ним повної згоди. Цю мету буде досягнуто з тим більшим успіхом, якщо будуть ліквідовані усілякі нові сторонні обставини, які можуть лише завдати шкоди вже розпочатому покращенню відносин між Росією і Великобританією.

Народний комісар з закордонних справ Чичерін».

40 Хоча президент Сполучених Штатів Вудро Вільсон був головним архітектором Ліги Націй, однак його країна до організації не увійшла (через спротив ізоляціоністської більшості Республіканської партії у Конгресі США).

41 Наводимо ноту Народного комісаріату закордонних справ від 8 квітня 1920 р., яку має на увазі Троцький: «Лордові Керзону оф Кедльстоуну, британському мінзаксправ, пану Мільєрану – голові французької Ради міністрів і мінзаксправ, пану Шалоя – італійському мінзаксправ, пану Кольбі – американському державному секретареві закордонних справ.

«З тієї миті, як Радянська влада перемогла в Росії у боротьбі, яку їй довелося вести з незліченними ворогами, всі її зусилля, так само, як і вся енергія мас трудящих Росії, зосереджені на мирному розвитку живих сил країни і на її економічному відродженні. Ми переконані, що таким чином ми діємо в загальних інтересах усіх країн з огляду на те, що виготовлювані в Росії товари необхідні для задоволення їхніх життєвих потреб, і ми вважаємо безсумнівним, що торговельні угоди, які починають укладатися між Росією та іншими країнами, є не тільки вкрай потрібними для першої, але й вельми істотними для других. Ця мирна діяльність, якій хоче присвятити себе Росія, вимагає, однак, зупинення спрямованих проти неї нападів її ворогів, деякі з яких, на жаль, ще не склали зброї. Польща й далі бореться проти Російської і Української Радянських Республік, порушуючи таким чином їхню мирну діяльність і перешкоджаючи розвитку внутрішніх джерел добробуту й можливості постачати іншим країнам продукти, яких вони потребують. Після того, як Російська й Українська Республіки неодноразово запевняли Польщу у своїх мирних намірах і в своєму дружньому ставленні до польського народу, а також зробили польському уряду урочисті мирні пропозиції, останній, нарешті, відповів російському радянському уряду 27 березня і виказав готовність розпочати з ним мирні перемовини. Тим сумніше, що взаємні дії обох урядів, спрямовані на досягнення миру, наштотувалися на перепони, здавалося б, другорядні і зайшли в справжній глухий кут. Відкинувши пропозицію радянського уряду про укладання загального перемир'я до початку мирних переговорів, польський уряд, тим не менше, наполягає на тому, щоб вони відбувалися в Борисові – місті, розташованому безпосередньо у військовій зоні поблизу від лінії російсько-польського фронту. Пропозиція польського уряду укласти суто місцеве перемир'я на Борисівській ділянці, продовжуючи тим часом військові дії на решті фронту – це очевидна аномалія, що жодним чином не розв'язує ускладнень, пов'язаних із вибором Борисова. Внаслідок цього російський уряд змушений рішуче відхилити цей вибір. Російський уряд запропонував як місце перемовин одне з естонських міст або Петроград, або Москву, або Варшаву, але всі його пропозиції були однаково відхилені польським урядом, який не дозволяє жодних суперечок щодо питання про вибір Борисова; польський уряд створює таким чином нездоланну перешкоду для мирних дій, до яких вдалися обидві сторони. Ми не можемо не звернути уваги, що польський уряд лише рабськи наслідує образ дій німецького кайзерівського уряду часів Брест-Литовська, незважаючи на те, що нинішня Росія вже не Росія того часу. В історії дипломатичних відносин немає прикладу тому, щоб мирні перемовини не відбулися лише через те, що не було досягнуто згоди щодо місця їхнього проведення. Росія не має підстав боятися війни, але тим не менше вона щосили прагне миру,

щоб спрямувати всю свою енергію на внутрішнє будівництво, а також щоб зупинити всі ворожі дії між народами Росії і Польщі й встановити між ними мирні, взаємно дружні й добросусідські відносини. Російський уряд готовий прийняти як місце проведення переговорів будь-яке місто нейтральної держави чи Антанти, навіть Лондон або Париж, але воно змушене відхилити, за відсутності перемир'я на всьому фронті, будь-яку місцевість, розташовану у прифронтовій смузі чи поблизу від неї. Багаторазово прийняті урядами Антанти рішення у питанні держав, що межують з Росією, достатньою мірою доводять, що ці уряди вважають свій вплив на останніх вирішальним, і якщо наразі, коли вперте небажання польського уряду погодитися на перемовини з Росією в іншому місті, окрім Борисова, є єдиною перешкодою для відкриття цих перемовин, останні не відбудуться саме тому, то уряди Антанти не зможуть скласти із себе відповідальності в цьому випадку через те, що їхній вплив, вочевидь, зміг би схилити польський уряд до обіймання менш недоступної позиції у цьому питанні.

Наркомзаксправ Чичерін.

8 квітня 1920 р.»

Вже після початку польського наступу 19 травня 1920 р. НКЗС знову відправив урядам Антанти таку ноту:

Урядам Великобританії, Франції, Італії та Північно-Американських Сполучених Штатів.

«Російська й Українська Радянські Республіки, абсолютно далекі від будь-який територіальних посягань і позбавлені будь-яких агресивних намірів щодо інших країн, уже майже звільнилися від свого внутрішнього ворога, який, за підтримки урядів Антанти, загрожував їхньому існуванню. Обидві Радянські Республіки присвятили всі свої сили великій справі економічного відродження й виробничої праці, напруженість якої поглинала всю їхню енергію. Ця робота внутрішнього відродження не становила загрози для будь-якої іншої країни чи іншого уряду. Радянські уряди неодноразово заявляли, що якщо іноземні уряди не втручатимуться в їхні внутрішні справи, то й вони, у свою чергу, ніколи не втручатимуться в особисті справи інших країн. Таким чином, сувора енергія їхньої творчої діяльності ні в кого не могла викликати жодного занепокоєння. І тим не менше, на обидві Радянські Республіки здійснили новий, геть нічим не виправданий напад. Вочевидь, саме тільки існування робітничих республік, які успішно працюють над економічним відродженням своїх народів, є загрозою для країн, де трудящі не перебувають при владі. Жодного іншого пояснення для нічим не виправданого нападу на обидві союзні республіки знайти неможливо. Радянські уряди обох республік доклали надзвичайних зусиль, щоб почати мирні переговори з польським урядом, який на них напав. Російський ра-

дянський уряд погодився розпочати переговори в будь-якому місті, за єдиної умови, що це місто не буде розташоване у прифронтовій зоні. Пізніше, коли польський уряд, не приймаючи жодних заперечень і відмовляючись від дальшого обговорення питання, і далі наполягав на м. Борисові, надаючи цій вимозі ультимативний характер, попри те, що м. Борисів як місце для проведення перемовин було вочевидь неприйнятним для Російської Республіки, остання звернулася до урядів держав Антанти, вказавши їм на те, що за умови їхнього впливу на Польську Республіку їм не вдасться зняти із себе відповідальність, якщо за поточних обставин польський уряд без жодної поважної причини прирече переговори на поразку.

Проте це звернення не отримало жодної відповіді з боку урядів Антанти, що надали польському уряду, члену їхнього політичного об'єднання, повну свободу дій і тим самим взяли на себе відповідальність за нову спричинену ними війну. Польські армії несподівано вторглися на території Української Радянської Республіки, союзниці Російської Радянської Республіки. Водночас польський уряд заявив про визнання ним контрреволюційної групи Петлюри, ненависного й неодноразово відкинутого народом, мовляв, уряд цього народу й підписав з ним угоду, яка, за її втілення в життя, перетворила б Україну на протекторат, підкорений завойовниці Польщі. Радянські уряди Росії й України змушені нагадати, що Польща є членом Антанти й одним із членів політичного об'єднання, називаного Лігою Націй, і що вплив цих двох угруповань на одного з членів, Польщу, не може не бути вирішальним. Радянські уряди зарівно не можуть не відзначити те, що, як це для всіх зрозуміло, сучасна Польська Республіка ані за умовами свого економічного стану, ані за умовами військово-технічної підготовки не була спроможна вести ініційовану нею велику війну без досить значної фінансової і військової допомоги з боку урядів Антанти. Десант, здійснений французькими військами в Данцигу, так само як і відправлення військового матеріалу з країн Антанти в Польщу є загальновідомими фактами. Привітальна телеграма англійського короля маршалові Пілсудському є явним свідченням спільності поглядів, що існує між урядами Антанти й авторами польського наступу. Тому радянські уряди змушені звернути увагу урядів Антанти на покладену на них відповідальність за наслідки воєнних заходів Польщі. Вони урочисто протестують проти кривавого нападу Польщі й проти підтримки, наданої останній урядами Атланти. Вони апелюють до всіх народів Антанти проти цього нового посягання на свободу трудящих Росії й України. Радянські Росія і Україна не справдять очікувань тих, хто сподівається придушити їхню незалежність; вони боротимуться до остаточної перемоги проти здійсненого на них нападу, який загрожує їхньому невід'ємному

праву керувати своєю долею й провадити власні справи. Звертаючись за таких умов до урядів Антанти, радянські уряди Росії і України лишають за собою право зробити всі необхідні висновки, що випливають з факту нападу, здійсненого на Радянські Республіки за потурання й підтримки з боку урядів Антанти.

Наркомзаксправ РРФСР Чичерін. Наркомзаксправ УСРР Раковський».

42 Фердинанд Фош (1851–1929) – маршал Франції, головнокомандувач союзними військами Антанти наприкінці Першої світової війни (завершив її, підписавши Комп'єнське перемир'я), брав участь в організації військової інтервенції проти Радянської Росії. За його роль у війні Пілсудського проти Червоної Армії одержав звання маршала Польщі.

43 Сергій Сазонов та Василь Маклаков були представниками білогвардійських урядів у Західній Європі. Маклаков продовжував визнаватися легітимним представником Росії у Франції до самого встановлення урядом Едуара Ерріо дипломатичних відносин з СРСР у 1924 р.

44 ЦПКП – Центральне правління кам'яновугільної промисловості.

45 Влас Якович Чубар (1891–1939) – український радянський діяч. Учасник революцій 1905–07 і 1917 рр. Член Президії Вищої ради народного господарства РСФРР, одночасно працював в українських органах (з 1919 р. – голова Організаційного бюро для відбудови промисловості України, з 1920 р. – голова Ради народного господарства УСРР, з 1921 р. – голова Центрального правління кам'яновугільної промисловості Донбасу). У 1923–1934 рр. голова української Ради народних комісарів. У 1932 р. призначений заступником голови Раднаркому СРСР, у 1937 р. – міністром фінансів СРСР. Розстріляний у 1939 р., реабілітований у 1955 р.

46 Християн Георгійович Раковський (1873–1941) – визначний соціаліст-інтернаціоналіст болгарського походження. Брав участь у революційному русі Румунії, Франції, Німеччини, Росії та України. Відіграв важливу роль у виводі радянських республік з міжнародної ізоляції (Генуезька конференція 1922 р.). Вів таємні переговори з Винниченком та іншими представниками Центральної Ради про спільну боротьбу проти диктатури гетьмана Скоропадського. Тричі очолював уряд Радянської України, а також був головою зовнішньополітичного відомства республіки. Під час дебатов навколо створення СРСР на XII з'їзді РКП(б) рішуче відстоював права Української республіки та проект «федералізації» Союзу проти сталінської лінії на «автономізацію» та централізацію республік навколо московського центру. Як наслідок, Сталін у 1923 р. звинуватив його у «націонал-ухильництві» та «сепаратизмі», Раковського зняли з поста голови Раднаркому України і направили послом у Британію, у відповідь на що він відправив Сталіну та членам Політбюро ЦК КП(б)У, ЦК і ЦКК РКП(б) листа, у якому зазначав:

«Мое призначення до Лондона є... лише приводом для мого зняття з роботи в Україні». Після 1923 р. був одним із ключових діячів Лівої опозиції, якого надзвичайно цінував Троцький. У 1927 р. у числі 75 активних опозиціонерів виключений з партії, після чого засланий до Кустаная. Тривалий час відмовлявся капітулювати перед сталінським режимом. Арештований у 1937 р., він, попри тортури у в'язниці НКВС, декілька місяців поспіль відмовлявся визнавати себе винним в інкримінованих йому «злочинах» («змовах» та «шпіонажі на користь Японії та Англії»). Був єдиним підсудним на процесі «Антирадянського правотроцькістського блоку», якого (на прохання компартії Румунії) засудили не до страти, а до 20 р. ув'язнення. Розстріляний за особистим дорученням Сталіна і Берії разом із групою політичних в'язнів Орловської тюрми (що включала, зокрема, ліву есерку Марію Спиридову) під час відступу радянських військ 11 вересня 1941 р.

47 Вихідці з Грузії Іраклій Церетелі та Микола Чхеїдзе відігравали важливу роль у російській меншовицькій партії, особливо після Лютневої революції. Після проголошення незалежності Грузинської демократичної республіки (1918 р.) до влади у цій «Жиронді російської революції» (як її називав історик Ісаак Дойчер) прийшли саме меншовики на чолі з Носем Жорданією, які на виборах 1919 р. отримали понад 81% голосів. Попри соціалістичні декларації, грузинські меншовики у громадянській війні підтримували антибільшовицькі сили, у тому числі денікінських прибічників «єдиної та неділимої» Росії, й укладали угоди з іноземними інтервентами.

48 Для Центрально-Східної Європи початку ХХ століття загалом була характерна ситуація, коли більшість міського пролетаріату (єврейські, російсько- та німецькомовні робітники) відрізнялася за національним складом від населення сільських околиць.

49 У західних країнах, у яких існували та існують досі «другі» («верхні» відносно представницьких зібрань депутатів) палати, вони часто-густо представляли собою спадщину компромісів між буржуазією та королівською владою, такі собі релікти феодальної надбудови (на кшталт Палати лордів у Великій Британії).

50 Микола Олексійович Скрипник (1872–1933) відігравав важливу роль у комуністичному русі. До наведених Троцьким фактів додамо також, що Скрипник очолював Народний Секретаріат і боровся за радянську владу в Україні. При створенні Комуністичної партії (більшовиків) України він відстоював проект самостійної української комуністичної партії, незалежної від російської і пов'язаної з останньою через Комінтерн, супроти резолюції Іммануїла Квірінга, яка пропонувала підпорядкувати КП(б)У РКП(б) на правах обласної організації і у підсумку перемогла. За час перебування на посаді наркома освіти Радянської України (1925–1933 рр.) Скрипник

запам'ятався впровадженням політики українізації та сприянням культурному відродженню. На додачу до всього, він був членом Української академії наук, редактором Української радянської енциклопедії, головою Асоціації істориків та директором Всеукраїнського інституту марксизму-ленінізму, курував реформу правопису (тому прийнятий тоді «харківський правопис» називають ще й «скрипниківкою»).

Сучасному читачеві може здатися, що Троцький занадто суворий до покійного Скрипника, коли характеризує його виключно як «вірного сталінець». Проте не варто забувати, що Скрипник брав активну участь у кампаніях проти прибічників і Троцького, і Зінов'єва, і Бухаріна, і тих самих Шумського та Хвильового, яких нині часто розглядають ледь не як його «націонал-комуністичних» компаньйонів.

51 Павло Петрович Постишев (1887–1939) – державний діяч, член РСДРП з 1904 р. Направлений до України з Далекого Сходу у 1923 р., займав високі партійні посади, будучи слухняним провідником сталінської політики. Здійснювані Постишевим під приводом боротьби зі «шкідниками» репресії стали одним з чинників, що призвели до катастрофічного становища українського селянства під час голоду 1932–1933 р. Важкі наслідки мали і підтримувані ним чистки інтелігенції та «ухильників» у партії. У 1937 р. знятий з постів в УРСР і переведений у Куйбишев. З цього приводу Троцький писав у статті «Обезголовлення Червоної Армії»: «Постишев піднявся до поста секретаря ЦК завдяки своїй ревній участі в боротьбі з троцькізмом. В Україні Постишев здійснив у 1933 р. чистку партійного та державного апарату від «націоналістів» і довів до самогубства українського народного комісара Скрипника цькуванням за «покровительство націоналістам»... Чотири роки потому виявилось, що Постишев, залишений після своїх звитяг диктатором на Україні, сам провинився у покровительстві націоналістам: у якості опального сановника його перевели нещодавно до Волзької області. Треба розуміти, ненадовго... Чи вдасться Постишев до самогубства, чи каятиметься у нездійснених злочинах, порятунку для нього, в будь-якому разі, немає». Постишев разом із Косіором і Чубарем був засуджений до страти і розстріляний того ж 26 лютого 1939 р. Реабілітований після XX з'їзду КПРС.

52 Андрій Андрійович Андрєєв (1895–1971) на час початку примусової колективізації обіймав посаду секретаря Північнокавказького крайкому партії (1927–1930). Хоч сам Андрєєв був вихідцем із селян, та він застосовував найжорсткіші засоби для підтримки форсованих темпів колективізації. Бравада Андрєєва щодо «успіхів на селі» була розкритикована у статті «Казенна фальш і дійсність» із «Бюлетеня опозиції» ще у 1930 р.

У 1922–1927 рр. Андрєєв очолював ЦК профспілки залізничників, а у 1931–1935 рр. – Наркомат шляхів сполучення СРСР. Своїми призначеннями він

завдячував відданості сталінському апарату та непримиренністю в боротьбі з опозицією. Характерно, що Андреев, який сам був виконавцем репресій, після падіння Єжова у 1938 р. очолив комісію Політбюро з розслідування діяльності НКВС.

53 Смельян Михайлович Ярославський (1878–1943) був не лише головою «Союзу войовничих безбожників», а й відданим сталіністським літописцем, котрий у своїх книгах нещадно громив усіх опозиційних комуністів, а також анархістів, есерів з меншовиками та інших опонентів. Очевидно, Ярославський швидко реабілітувався за свої «недостатньо канонічні» нариси з історії партії, адже саме з-під його пера вийшла біографія Сталіна та значною мірою – і «Короткий курс історії ВКП(б)».

54 Йдеться про чергову капітуляцію перед Сталіним Зінов'єва та Каменєва, у 1932 р. вдруге виключених із партії. У 1933 р. вони виступили з покайненням і були поновлені у лавах ВКП(б), але ненадовго. Після нового арешту у грудні 1934 р. на свободу вони вже не повернулись і були розстріляні у серпні 1936 р. за справою фіктивного «Троцькістсько-зінов'євського центру».

55 Внаслідок Мюнхенської змови чехословацький уряд був змушений дозволити створення автономних органів влади на Закарпатті («Підкарпатський Русі», що 22 жовтня 1938 р. одержала назву «Карпатська Україна»). Перший голова її уряду, Андрій Бродій, був невдовзі усунутий за проугорську політику, і його змінив греко-католицький священик Августин Волошин. Останній надихався прикладом сусідньої Словаччини (очолюваної Йозефом Тісо, теж священиком), котра відокремилася від Праги за сприяння Гітлера, і шукав підтримки у «Великого Німецького Рейху» та його фюрера. Програма Українського національного об'єднання Волошина (єдиної легальної партії у Карпатській Україні, поруч із нацистською партією місцевої німецької громади) відповідала настановам донцовського «інтегрального націоналізму», скалькованого з італійського фашизму: «Учителями нації, журналістами, письменниками, митцями та творцями духовних цінностей нації можуть стати лиш українці по крові та по походженню... УНО вносить в Українську Націю елемент абсолютної єдності... Тому її організаційна структура є ієрархією». Проте коли 14–15 березня 1939 р. Гітлер взявся за остаточне розчленування Чехословаччини, він проігнорував амбіції Волошина і дозволив своєму союзникові за Антикомінтернівським пактом, регентові Угорщини адміралові Міклошу Хорті окупувати Закарпаття. Сойм Карпатської України у Хусті (Ужгород та Мукачеве були відібрані Угорщиною ще за Віденським арбітражем 1938 р.) тоді ж проголосив незалежність, яка вже через добу була ліквідована угорцями після перемоги над воєнізованими загонами «Карпатської Січі», у яких важливу роль відігравали функціонери

Організації українських націоналістів. Хоча Волошин, проголошений президентом Карпатської України, пристав на угорський ультиматум і вислав делегацію для переговорів щодо входження Закарпаття до складу Угорщини, на його запит призупинити вторгнення голова угорського МЗС Іштван Чакі відреагував лаконічним знущанням: бойові дії неможливо зупинити «з технічних причин». Сталін, виступаючи на XVIII з'їзді ВКП(б) 10 березня 1939 р., критикував західну пресу за «підозрілий шум» з приводу автономії Карпатської України, називаючи його метою «викликати злобу Радянського Союзу проти Німеччини, отруїти атмосферу і спровокувати конфлікт із Німеччиною без видимих на те підстав». Щоправда, тут же він зазначив, що в «Німеччині є божевільні, які мріють приєднати слона, тобто Радянську Україну, до козявки, тобто до так званої Карпатської України».

56 Альфред Розенберг (1893–1946) – головний ідеолог та керівник зовнішньополітичного відділу нацистської партії (НСДАП). Уродженець Таллінна, навчався у Ризі та Москві, звідси його «східноєвропейський» вектор діяльності (у 1941–1945 рр. – рейхсміністр східних окупованих територій). Пропагував фізичне знищення єврейського народу, закріпачення слов'ян і їх депортацію для звільнення «життєвого простору», розправи над носіями «дегенеративного мистецтва». Расистські та антисемітські ідеї Розенберга, викладені у книзі «Міф ХХ століття», підводили «теоретичну базу» під геноцидальну політику нацистів. На Нюрнберзькому трибуналі засуджений як один з головних військових злочинців і страчений.

Розенберг підтримував зв'язки із крайнім правим крилом української еміграції (монархістами-гетьманцями та Організацією українських націоналістів), прагнучи використати їх у війні проти Радянського Союзу. Його пропозиції щодо відокремлення національних окраїн СРСР диктувалися тактичними та економічними міркуваннями. Коли окремі націоналістичні автори намагаються зобразити його як ледь не «захисника українців» у НСДАП, вони замовчують ту зловісну роль, яку Розенберг відіграв у винищенні українського та інших народів.

57 Год кризиса. Т. I. – С. 148–149.

58 Максим Максимович Литвинов (Валлах; 1876–1951) – «старий більшовик» та радянський дипломат. Член РСДРП з 1898 р., народний комісар закордонних справ СРСР у 1930–1939 рр. Сприяв встановленню дипломатичних відносин зі США та вступу СРСР до Ліги Націй. Один із провідних поборників антифашистської зовнішньої політики та створення системи колективної безпеки, яка повинна була об'єднати Радянський Союз, Францію, Британію та центральноевропейські держави для нейтралізації зростаючої загрози агресії з боку нацистської Німеччини. Замінений на посаді В'ячеславом Молотовим, який почав переговори із Ріббентропом.

59 Там само. – С. 144.

60 Іван Михайлович Майський (1884–1975) – радянський дипломат, історик і публіцист. Колишній меншовик, з 1922 р. – на радянській дипломатичній службі. У 1932–1943 рр. надзвичайний і повноважний посол СРСР у Великій Британії, у 1943–1946 рр. заступник наркома закордонних справ Молотова.

61 Артур Невілл Чемберлен (1869–1940) – прем'єр-міністр Великої Британії у 1937–1940 рр. від консерваторів. Головний провідник «умиротворення» фашистських агресорів. Підписав з Гітлером, Муссоліні та Даладье сумнозвісну Мюнхенську угоду, що дозволила нацистській Німеччині розчленувати Чехословаччину, після чого цинічно виголосив у Лондонському аеропорту: «Я привіз вам мир!»

62 Там само. – С. 181.

63 Там само. – С. 138.

64 Там само. – С. 121.

65 Там само. – С. 139.

66 Йоахім фон Ріббентроп (1893–1946) – міністр закордонних справ нацистської Німеччини (1938–1945 рр.). 23 серпня 1939 р. уклав із радянським колегою «пакт Молотова-Ріббентропа», що супроводжувався таємним протоколом про розчленування Польщі і розподіл сфер впливу в Європі між гітлерівською Німеччиною і сталінським СРСР. На Нюрнберзькому трибуналі засуджений як військовий злочинець і страчений.

67 Там само. – С. 175–176.

68 Там само. – С. 194–195.

69 Там само. – С. 121.

70 Там само. – С. 145, 148.

71 *Судоплатов П. А.* Разведка и Кремль. – С. 19, 26.

72 Троцький вживав стосовно бюрократичного переродження СРСР, концентрації влади в руках Сталіна і зради ідеалів Жовтневої революції термін «термідоріанська реакція» за аналогією з переворотом проти якобінців (1794 р.) у роки Великої французької революції, який, за тодішнім революційним календарем, відбувся у місяць термідор.

73 Бюлетень опозиції. 1939. № 77–78. – С. 4–5.

74 Там само. – С. 3.

75 Бюлетень опозиції. 1939. № 77–78. – С. 3, 5–6.

76 Там само. – С. 5.

77 Під час дискусій навколо об'єднання України, Білорусі, Російської та Закавказької Федерації у Радянський Союз всередині більшовицької партії проявилися діаметрально протилежні підходи: Сталін та його прибічники відстоювали централістський та великодержавний варіант «автономізації»

(входження національних республік до складу Росії на правах формальної автономії), тоді як провідники інтернаціоналістичної лінії (Ленін, Троцький, Бухарін), а також представники компартій України (причому не тільки українця Скрипник, а й Раковський та Фрунзе) і Грузії (Мдівані, Махарадзе) прагнули забезпечити максимальну самостійність республік (включно з правом виходу із союзу) та реалізацію національних потреб народів, раніше пригноблених Російською імперією. У серпні 1922 р. Сталіну, котрий після революції очолював наркомат зі справ національностей і вважався «фахівцем з національного питання» завдяки відповідній довоєнній статті (написаній не без допомоги Бухаріна), довірили підготувати проект резолюції комісії Оргбюро ЦК щодо питань «відносин РСФРР і незалежних республік». Сталінський проект «автономізації» викликав критику комуністів Грузії, які, погоджуючись із необхідністю господарської єдності, вимагали рівноправного об'єднання на конфедеративних засадах. Дійшло до того, що у запалі суперечки Орджонікідзе як представник московського центру навіть вдарив грузинського комуніста-«незалежника» Кобахідзе (а для розслідування «грузинського інциденту» була відправлена комісія на чолі з Дзержинським).

Ленін, який через хворобу не міг брати належної участі в дебатах, був украй незадоволений «великоруським шовінізмом і націоналізмом», який виявили Сталін, Орджонікідзе та Дзержинський (додавши, що «зросійщені іногородці завжди переселяють за істинно російським настроєм»). За словами Леніна, без розширення прав національних республік неможливо буде захистити «іногородців від нашествия тієї істинно російської людини, великороса, шовініста у сутності, негідника і насильника, яким є типовий російський бюрократ». Сталіну, який обізвав ленінську позицію «національним лібералізмом», Ленін відповів: «Той грузин, котрий зневажливо ставиться до цієї сторони справи, зневажливо жбурляє закидами у «соціал-націоналізм» (тим часом як він сам є справжнім і істинним не тільки «соціал-націоналом», але й грубим великоруським держимордою), той грузин, власне, порушує інтереси пролетарської класової солідарності, тому що нічого так не затримує розвиток і зміцнення пролетарської класової солідарності, як національна несправедливість, і ні до чого настільки не чутливі «ображені» націонали, як до відчуття рівності та до порушення цієї рівності, хай навіть за необережністю, навіть у вигляді жарту... своїми товаришами пролетарями. Ось чому в цьому випадку краще пересолити в бік поступливості та м'якості до національних меншин, ніж недосолити. Ось чому в цьому випадку корінний інтерес пролетарської солідарності, а відповідно і пролетарської класової боротьби, вимагає, щоб ми ніколи не ставилися формально до національного питання, а завжди враховували обов'язкову різницю в ставленні пролетаря нації пригнобленої (або малої) до нації пригноблюючої (або великої)» [Ленін

В. И. К вопросу о национальностях или об «автономизации» // ПСС, издание 5-е, т. 45. – С. 360].

30 грудня 1922 р. I з'їзд Рад СРСР постановив об'єднати Російську Федерацію, Україну, Білорусь, Закавказьку Федерацію в єдину державу – Союз Радянських Соціалістичних Республік (було затверджено Декларацію про створення СРСР та Союзний договір). Хоча створення СРСР відбулося у відповідності з ленінським планом, та після укріплення сталінського авторитаризму посилювалися переслідування «націонал-ухильників».

78 Дмитро Захарович Мануїльський (1883–1959) – український радянський політичний і державний діяч. Один з організаторів Кронштадтського повстання 1906 р. Випускник Сорбонни. Входив до групи «Вперед» і фракції «міжрайонців», до більшовиків приєднався у 1917 р. У 1918 р. разом із Раковським вів від імені Радянської Росії переговори з гетьманським урядом, у результаті яких було укладено прелімінарний мир. З 1922 р. працював у Комінтерні, з 1924 р. член президії виконкому Комінтерну, у 1928–43 рр. – секретар виконкому Комінтерну, очолював делегацію ВКП(б) у виконкомі Комінтерну. З липня 1944 р. – народний комісар закордонних справ УРСР, очолював делегацію УРСР на міжнародній конференції у Сан-Франциско, яка оформила створення ООН.

79 Георгій Дімітров (1882–1949) – діяч болгарського та міжнародного комуністичного руху. Обвинувачений нацистами у підпаді Рейхстагу, зумів використати інспірований ними Лейпцизький судовий процес проти самого фашизму. У 1935–1943 рр. – генеральний секретар виконкому Комінтерну. На момент смерті – генеральний секретар ЦК Болгарської компартії та голова Ради Міністрів.

80 Троцький особисто знав Маркіяна Меленевського та Олександра Скоропис-Йолтуховського, адже разом з ними видавав газету «Правда» (з 1908 р. – за 4 роки до однойменної ленінської газети). Меленевський і Скоропис-Йолтуховський тоді очолювали Українську соціал-демократичну «Спілку», що у 1904 р. покинула Револуційну українську партію, керуючись ідеєю про недоцільність існування самостійної української соціал-демократії. «Спілка» увійшла до складу РСДРП на правах крайової організації, що претендувала на «організацію україномовного пролетаріату», та мала 14 депутатів у Думі. У 1909 р. конференція «Спілки» прийняла меншовицьку резолюцію, відмежувавшись від Троцького та «Правди», яких звинуватила у «більшовицькій орієнтації». Щоправда, Меленевський після повернення з еміграції скликав у 1912 р. ще одну конференцію, що представляла передусім подільські партійні організації.

У 1914 р. лідери «Спілки» різко змінили свою колись проросійську орієнтацію на діяльність в інтересах Центральних держав. Меленевський і Скоро-

пис-Йолтуховський змінили Дмитра Донцова у керівництві «Спілки визволення України» – об'єднання українських емігрантів з Російської імперії, що осіли в Австро-Угорщині під час Першої світової війни й намагалися пропагувати створення української держави під протекторатом Відня та Берліна. Діяльність колишніх соціал-демократів у СВУ критикували Володимир Ленін та український марксист Лев Юркевич, які самі перебували у полеміці. Меленевський повернувся до Радянської України, натомість Скоропис-Йолтуховський дрейфував далі вправо, став одним з лідерів «гетьманського руху», що групувався навколо Скоропадського, і жив у нацистській Німеччині, доки не був вивезений радянською військовою контррозвідкою у 1945 р.

81 Еріх Людендорф (1865–1937) – відомий німецький генерал реакційних поглядів. У роки Першої світової війни – начальник штабу у Пауля фон Гінденбурга, автор концепції «тотальної війни», згодом фактичний командувач армією Вільгельма II Гогенцоллерна. Після війни звинувачував Листопадову революцію в «ударі ножом у спину переможній німецькій армії», підтримував нацистів, був одним з організаторів «Півного путчу» 1923 р. у Мюнхені.

82 Англійський переклад попередньої статті Троцького («Про українське питання») був надрукований у газеті «Socialist Appeal» («Соціалістичний заклик», видання лівого крила Соціалістичної партії Америки, а згодом – троцькістської Соціалістичної робітничої партії) від 9 травня 1939 р. Стаття наразилась на критику Х'юго Ойлера, на яку Троцький відповідає цією статтею («Незалежність України та сектантська плутанина»).

83 Критичні зауваження Рози Люксембург щодо політики Леніна та більшовиків стосувалися, зокрема, і неприйняття нею поступок національно-визвольним рухам. Усередині більшовицької партії Микола Іванович Бухарін очолював у 1918 р. групу «лівих комуністів», котра виступала проти Брестського миру – за «революційну війну» проти Німеччини. Зокрема, до «лівих комуністів» тоді належав і один з лідерів київських більшовиків Георгій Леонідович П'ятаков, який не бачив необхідності в підтримці незалежності України.

84 Джордж Верекен (1894–1978) – член бельгійської секції Четвертого Інтернаціоналу, фракцію якого Троцький критикував за політичне сектантство.

85 Хенк Сневліт (1883–1942) – нідерландський комуніст, який також допомагав у створенні компартій Китаю та Індонезії. Як профспілковий діяч ініціював низку значних страйків. Вийшовши у 1927 р. із компартії через несприйняття сталіністської лінії, створив Революційну соціалістичну робітничу партію, котра підписала «декларацію чотирьох» разом із очолюваною Троцьким Міжнародною комуністичною лігою, але згодом розійшлася з троцькізмом. У 1939 р. партія Сневліта засудила позицію Троцького про «за-

хист Радянського Союзу у війні», характеризуючи устрій СРСР як державний капіталізм, а сталінізм – як «найгіршу форму фашизму». У роки Другої світової війни (яку визначав як імперіалістичну з усіх боків) був організатором антифашистського Опору. Розстріляний гестапівцями; страту зустрів співом «Інтернаціоналу».

86 Х'юго Олер (Ойлер; 1903–1983) – учасник соціалістичного руху в США. Очолював групу всередині Соціалістичної робітничої партії, котра виступила проти ентризму (вступу) троцькістів до Соціалістичної партії; був виключений у 1935 р. та створив Революційну робітничу лігу. Тоді Ойлер оголосив, що Троцький у 1934 р. «відійшов від марксизму», приписавши йому підтримку «лівобуржуазних урядів».

У передмові до передруку статті Троцького у виданні «Fourth International» («Четвертий Інтернаціонал», 1949 р.) підкреслюється, що «єдину опозицію висунутому Троцьким гаслу незалежності України складала невелика сектантська група Ойлера» [див. *Rogers E. [Preface to:] Oehler H. The Ukraine question. A reply to Trotsky polemic // Revolutionary History. – Vol.3. No.2 (Autumn 1990)*]. Позицію свого опонента Ойлер характеризував як «націоналістичний центризм» і «український націоналізм», звинувативши Троцького у тому, що він «ставить інтереси дрібної буржуазії України вище за інтереси пролетаріату й оборони Радянського Союзу» [мова йде про селян-ство]. Натомість Ойлер намагається повчати організатора Жовтневої революції: «Наша позиція – не відокремлення частини Радянського Союзу, де робітники доведуть до кінця політичну революцію, не повернення назад, але, натомість, захист Радянського Союзу шляхом поширення цієї часткової перемоги на решту Радянського Союзу і відновлення справжньої робітничої демократії».

87 Напередодні Другої світової війни до захисту СРСР від можливої зовнішньої агресії стали закликати навіть деякі діячі антикомуністичної еміграції, які ще нещодавно закликали до «хрестового походу проти більшовизму». У їх числі був і Олександр Федорович Керенський, який настирливо, але марно шукав зустрічі з радянськими дипломатами.

88 Павло Мілюков (1859–1943) – російський історик та політичний діяч ліберального спрямування. Лідер Конституційно-демократичної партії (кадетів). Незважаючи на опозиційність до режиму Миколи II, був палким ентузіастом імперіалістичної війни. Міністр закордонних справ у першому складі Тимчасового уряду, надіслав державам Антанти ноту про участь Росії у «війні до переможного кінця», спровокувавши квітневу політичну кризу 1917 р. Підтримував Корніловський заколот і білий рух. В еміграції з 1918 р. висловлювався на користь «внутрішнього переродження» СРСР та зовнішньої політики Сталіна, вбачаючи у ній продовження імперської (з приводу радянсько-фінської війни заявляв: «Мені шкода фінів, але я за Выборзьку губернію»).

89 Макс Шахтман (1904–1972) – діяч американського комуністичного та соціал-демократичного руху. Входив до складу Молодіжної робітничої ліги (американський комсомол), редагував журнал «Young Worker». Певний час був членом ЦК Компартії США. У 1928 р. виключений з партії за «троцькізм», став одним із засновників Комуністичної ліги Америки – першої троцькістської організації у США. Один з керівників і теоретиків Соціалістичної робітничої партії США. У квітні 1940 р. розійшовся з Троцьким у питанні про природу СРСР (Шахтман, на противагу визначенню Троцьким СРСР як «деформованої робітничої держави», розглядав бюрократію як новий правлячий клас, а соціальний устрій Радянського Союзу як «бюрократичний колективізм» – термін, запропонований італійським троцькістом Бруно Ріцці в книзі «Бюрократизація світу») й ініціював розкол СРП, утворивши власну «Робітничу партію», згодом перейменовану на «Незалежну соціалістичну лігу», у рамках якої розвивав теорію «третього табору». У 1958 р. організація Шахтмана приєдналася до Соціалістичної партії США, де її діячі опинилися на правому фланзі. У 1950 р. Шахтман підтримував агресію США у Кореї, а у 1965 р. – у В'єтнамі. Деякі з послідовників Шахтмана пішли ще далі і стали неоконсерваторами.

90 Дан (псевдонім, справжнє прізвище Гурвіч) Федір Ілліч (1871–1947) – один з лідерів меншовизму. Учасник марксистського руху зі студентських років. Керував діяльністю меншовицької фракції у IV Державній думі. Під час Першої світової війни – інтернаціоналіст. Після Лютневої революції – один з керівних діячів петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів. Жовтневої революції не прийняв. У 1922 р. був висланий до Берліна. Один з керівників емігрантської меншовицької організації, був редактором її друкованого органу – «Социалистического вестника», брав участь у створенні Соціалістичного робітничого інтернаціоналу. Після приходу до влади Гітлера переїхав до Парижа, на початку Другої світової війни емігрував до Нью-Йорка. У 1941–1947 рр. видавав у США орган меншовиків-емігрантів, журнал «Новый путь». Залишаючись соціалістом та антисталіністом, підтримував СРСР у війні проти фашистських держав і сподівався, що інтернаціоналістична боротьба сприятиме демократизації радянського режиму.

91 Мається на увазі опозиція у Соціалістичній робітничій партії США, очолювана Максом Шахтманом і Джеймсом Бернемом, яка дотримувалася думки, що Радянський Союз – «не робітнича і не буржуазна держава», що бюрократичний режим, встановлений у ньому, має той самий характер, що фашистські режими Німеччини та Італії. Невдовзі провідник цієї позиції Бернем повністю порвав із соціалізмом, ставши теоретиком «революції менеджерів».

Зміст

Від видавця.	
Досвід двадцятих та двадцятиріччя історичної амнезії	5
Вступ <i>Марко Бойцун</i>	8
Передмова <i>Сергій Мігаль</i>	12
Багаж вигнання. Троцький, революції та складники непідробного троцькізму <i>Даніель Бенсаїд</i> (Переклад з французької <i>Андрія Репи і Тимура Щербини</i>)	31
Лев Троцький і Україна <i>Юлій Федоровський</i>	43
Відповідь на запит делегації Другого Всеросійського з'їзду селянських депутатів про конфлікт між Радою Народних Комісарів і Українською Радою <i>Лев Троцький</i> (Переклад з російської <i>Дениса Пілаша</i>)	59
Лев Троцький, Україна та Брестський мир <i>Андрій Здоров</i>	61
Декларація уповноважених Народним Секретаріатом Українського Виконавчого Комітету, оголошена тов. Медведєвим (Пленарне засідання мирної конференції) (Переклад з російської <i>Дениса Пілаша та Андрія Здорова</i>)	64
Дебати щодо декларації (Пленарне засідання мирної конференції у Брест-Литовську) <i>Лев Троцький</i> (Переклад з російської <i>Дениса Пілаша та Андрія Здорова</i>)	67
Промова на засіданні Всеукраїнського ЦВК 19 травня 1919 р. <i>Лев Троцький</i> (Переклад <i>Ольги Мартинюк</i>)	71
«Червоним військам, які вступають у межі України!» (Наказ Голови Реввійськради республіки Л. Д. Троцького від 30 листопада 1919 року № 174) (Переклад з російської <i>Володимира Винниченка</i>)	78

Київ у руках польських панів! <i>Лев Троцький</i> (Переклад з російської Сергія Іщенка)	79
За радянську Україну! <i>Лев Троцький</i> (Переклад з російської Андрія Іщенка)	89
Робітникам, селянам й усім чесним громадянам радянської Росії та радянської України (відозва Раднаркому) <i>Володимир Ленін,</i> <i>Лев Троцький, Георгій Чичерін, Дмитро Курський</i> (Переклад з російської Ольги Папаш)	92
Увага до Донбасу! <i>Лев Троцький</i> (Переклад з російської Сергія Іщенка)	98
«Завдання XII З'їзду РКП» Доповідь А.Д. Троцького на засіданні VII партійної конференції КП(б)У (Переклад з російської Тамари Злобіної)	103
Самогубство Скрипника <i>Лев Троцький</i> (Переклад з російської Андрія Манчука)	109
Кампанія з приводу «Великої України» <i>Вадим Роговін</i> (Переклад з російської Захара Поповича)	112
Про українське питання <i>Лев Троцький</i> (Переклад з російської Андрія Манчука)	116
Незалежність України та сектантська плутанина <i>Лев Троцький</i> (Переклад з російської Андрія Іщенка)	123
Демократичні кріпосники та незалежність України <i>Лев Троцький</i> (Переклад з російської Сергія Іщенка)	135
Ще раз про Польщу <i>Лев Троцький</i> (Переклад з російської Сергія Іщенка)	137
Примітки Підготував <i>Денис Пілаш</i>	141

Український Троцький.

Тексти Лева Троцького про Україну

(збірка перекладів статей, виступів, промов
та відозв із коментарями)

Соціалістичне об'єднання «Ліва опозиція»

Сайт: <http://gaslo.info>, e-mail: gaslo.info@gmail.com

Ідея:

Андрій Іщенко та Андрій Манчук

Перекладачі:

*Андрій Здоров, Тамара Злобіна, Андрій Іщенко, Сергій Іщенко,
Андрій Манчук, Ольга Мартинюк, Ольга Папаш, Денис Пілаш,
Захар Попович, Андрій Репа, Тимур Щербина*

Автори передмов та статей:

*Даніель Бенсайд, Марко Бойцун, Андрій Іщенко, Сергій Мігаль,
Захар Попович, Вадим Роговін*

Наукова редакція (примітки та коментарі до тексту):

Денис Пілаш

Літературна редакція:

Марійка Вакулч, Сергій Денисюк

Коректура:

Марина Александрович, Ірина Козут

Верстка, дизайн та обкладинка:

Оксана Брюховецька

Підписано до друку 3.09.2013

Формат 60х84/16. Друк офсетний. Папір офсетний.

Гарнітура Bookman Old Style.

Ум.друк.арк 10,44. Наклад 1000 прим.

ВМВ Видавництво-друкарня

65069, Україна, м.Одеса, пр.Добровольського, 82а.

Тел.: +380 48 751-14-87, +380 48 751-15-80

E-mail: info@vmv.odessa.ua

Сайт: <http://www.vmv.odessa.ua>